

Bartłomiej Rogalski*

Wielokulturowa osada w Litwinkach, stan. III (AZP 32-60/4), gm. Nidzica, pow. nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie (badania 2014-2016)

Abstract

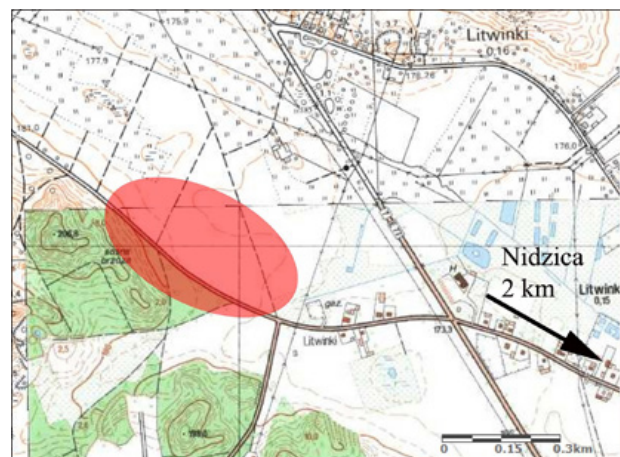
Rogalski B. 2018. Multicultural settlement in Litwinki, site III (AZP 32-60/4), Nidzica commune, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship (research 2014-2016). *Raport 13*, 39-84

In the years 2014-2016, in connection with the construction of the S7 expressway, the area of 1,021.51 ares (102,151 sq. m.) of the site was examined. Remains of settlements: of the Lusatian culture from the turn of the Bronze and the Iron Age; of the Przeworsk culture - the A2-A3 phases of earlier pre-Roman period; of the B2-C2 phases of the Wielbark culture were unearthed, as well as traces of habitation from the late Middle Ages and from the modern period. The most numerous and the most interesting were the objects of the Przeworsk culture, including 10 wells, and pottery with the features of the tradition of the Jastorf culture.

Keywords: Przeworsk culture, Warmia, Jastorf culture, Lusatian culture, multicultural settlement

■ WSTĘP

Miejscowość Litwinki położona jest około 2 km na północny-zachód od Nidzicy, przy drodze S7/E77 (Ryc. 1). Stanowisko odkryto w 1989 r. w trakcie prospekcji powierzchniowych. Badania wykopaliskowe miały charakter ratowniczy i poprzedzały budowę drogi szybkiego ruchu S7. Po raz pierwszy były prowadzone w latach 2012-2013 przez P. Staniucha i R. Marka z firmy „In Situ” Agencja Archeologiczno-Usługowa z Bystrzycy Kłodzkiej (Ryc. 3). Odsłonięto wówczas łącznie obszar o powierzchni 67,07 ara, rejestrując 375 obiektów nieruchomych z 4 horyzontów chronologicznych: wczesny okres wpływów rzymskich, wczesne średniowiecze, późne średniowiecze oraz nowożytność (Marek 2013, 5). Kolejne badania miały miejsce w kwietniu i maju 2014 roku. Prace prowadzili Andrzej Bartczak i Bartosz Zgodziński z firmy „Kanopa” Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska mgr Bartłomiej Gwóźdź z siedzibą w Łodzi. Przebadano obszar o powierzchni 153,31 ara, odsłaniając 1175 obiektów archeologicznych. Wyróżniono cztery fazy użytkowania stanowiska: okres halsztacki, okres wpływów rzymskich,

Ryc. 1. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Lokalizacja stanowiska (rys. B. Rogalski)

Fig. 1. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Location of the site (Drawn by B. Rogalski)

późne średniowiecze i okres nowożytny (Zgodziński, red. 2015). Wymienionym wyżej badaczom serdecznie dziękuję za życzliwość, udostępnienie sprawozdań z badań oraz konsultacje.

* Muzeum Narodowe w Szczecinie, e-mail: brogalski@muzeum.szczecin.pl

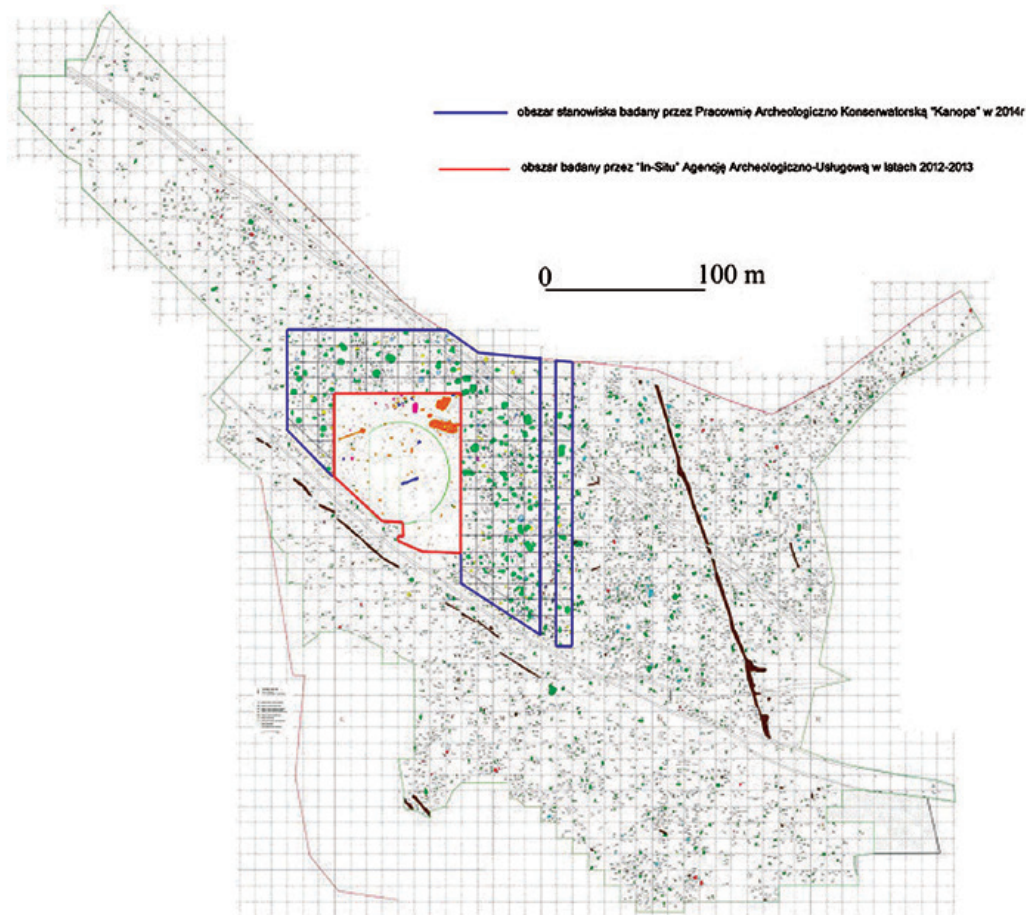

Ryc. 2. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Plan zbiorczy stanowiska (rys. B. Rogalski)

Fig. 2. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. General site plan (Drawn by B. Rogalski)

Niniejszy tekst prezentuje wyniki badań terenowych w Litwinkach III przeprowadzonych od grudnia 2014 do kwietnia 2016 roku. Pracami kierowali Kamilla Waszczuk i Marcin Przybytek z firmy THOR APB (Przybytek, Waszczuk 2015a, 2015b, 2015c, 2015d, 2016). Przebadano obszar o powierzchni 1021,51 ara, odkrywając 3504 obiekty archeologiczne oraz łącznie 11821 fragmentów ceramiki (Ryc. 2–3). Rozpoznano następujące horyzonty użytkowania stanowiska: osadę

kultury lużyckiej, osadę kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego, osadę kultury wielbarskiej z okresu wpływów rzymskich oraz osadnictwo późnośredniowieczne i nowożytne. Najbogatszych materiałów dostarczyła osada kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego. Stanowi ona zasadniczy horyzont użytkowania stanowiska. Materiały te są zarazem najbardziej zróżnicowane i posiadają największą wartość dla stanu badań nad pradziejami regionu. Szczególnie ważne są ewidentne elementy tradycji kultury jastorfskiej obecne w stylistyce ceramiki. Z tego względu osada kultury przeworskiej zostanie omówiona najszerzej wraz z horyzontem osadniczym kultury wielbarskiej.

Ryc. 3. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Obszar badań stanowiska w kolejnych sezonach od 2012 do 2016r. (rys. B. Rogalski)

Fig. 3. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Research area in subsequent seasons from 2012 to 2016. (Drawn by B. Rogalski)

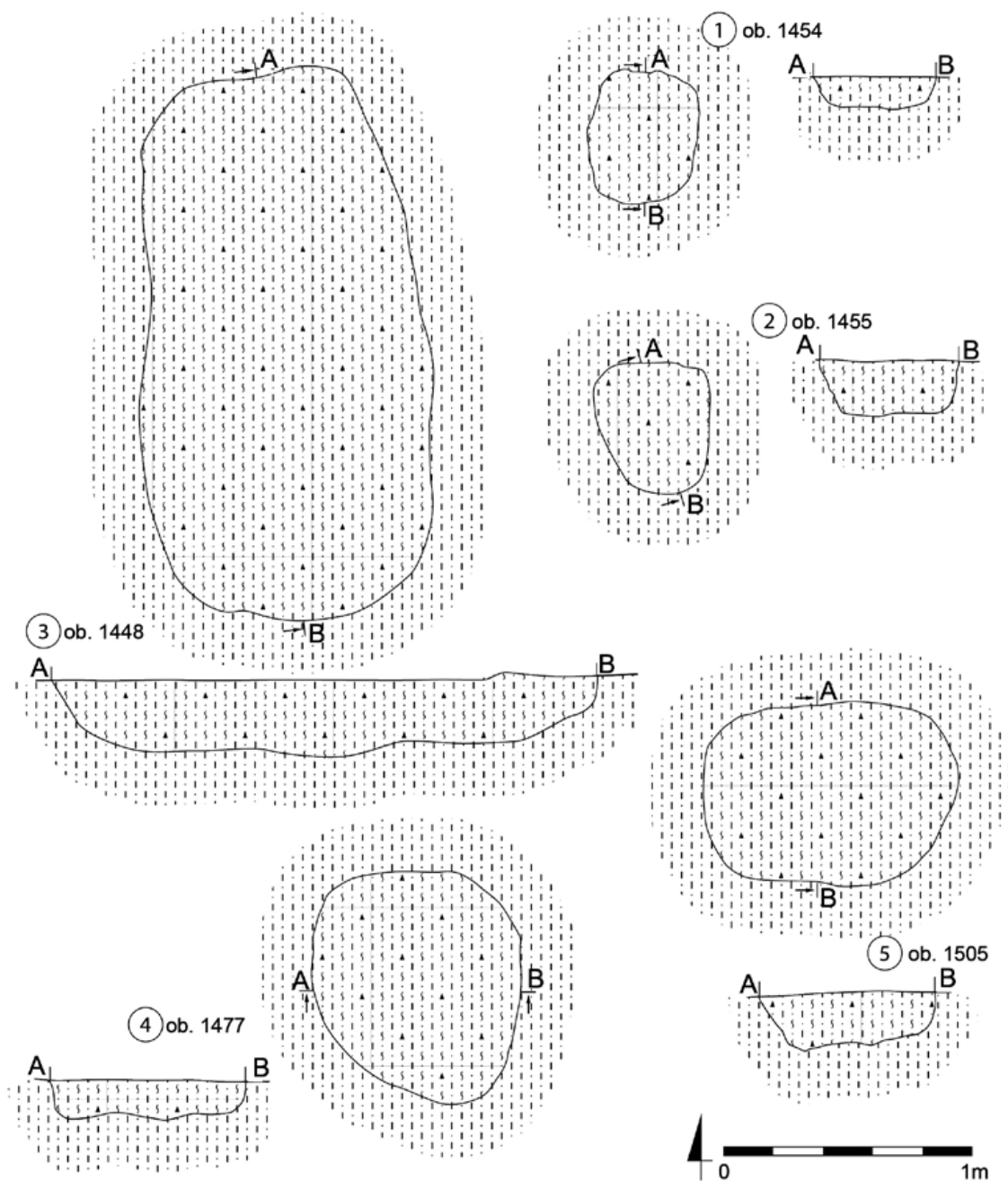
Zagadnienie dotyczące relacji łączących obie te społeczności w regionie stanowi osobny ważny problem badawczy (por. Cieśliński 2006; 2007). W związku z tym o wiele uboższe materiały kultury łużyckiej, późnośredniowieczne i nowożytnie zostaną przedstawione pobieżnie. Ich pełna analiza znajduje się w opracowaniu wyników badań stanowiska Litwinki III przeprowadzonych w sezonach 2014–2016 (Rogalski, Romanowicz 2017).

■ OSADA LUDNOŚCI KULTURY ŁUŻYCKIEJ

Osada kultury łużyckiej obejmowała 237 obiektów archeologicznych oraz 791 fragmentów naczyń glinianych. Odsłonięto 215 jam (Ryc. 4), 11 palenisk (Ryc. 5) oraz 11 dołków posłupowych. Materiały te składają się na jednosezonową osadę grupy mazursko-warmińskiej tejże kultury (Okulicz 1973, 216–227). Odkryte w Litwinkach jamy posiadały przeważnie około 100 cm średnicy oraz miąższość do 50 centymetrów. Najczęściej

(112 obiektów) miały one w rzucie poziomym kształt owalny bądź kolisty, rzadziej trapezowaty (48 jam), gruszkowaty (28) i nerkowaty (w 26 przypadkach), a jedna jama odznaczała się prostokątnym obrysem. W zdecydowanej większości (170 obiektów) przeważał nieckowaty kształt profili. Przekrój kielichowaty posiadało 19 jam, a 23 – wannowaty. Jednoznacznie nieregularnym kształtem w rzucie pionowym odznaczały się 3 obiekty prezentowanej kategorii. W wypełniskach nie stwierdzono, poza ceramiką, śladów wskazujących na wyspecjalizowaną działalność gospodarczą, jak np. kości ze śladami ćwiartowania czy obróbki, przęśliki czy fragmenty przepalanej polepy. Zdecydowana większość jam (195) dostarczyła od 1 do 5 ułamków ceramiki. Przykłady analogicznych obiektów z regionu można wskazać na osadach np. w Olsztynie, stan. 1 (Hoffmann 2007, 180, ryc. 6, 183, ryc. 9); Bartągu Kolonii I w pow. olsztyńskim (Waszczuk 2016, 17–23) oraz Elblągu-Modrzewinach, stan. 3 (Bielefeld 1938, tablica XV). Jamom z Litwinek III możemy zatem przypisać jedynie ogólnie charakter gospodarczo-zasobowy (por. Michalski 1983, 156).

Paleniska odkryte w Litwinkach posiadały naruszone stropy. Częściowemu zniszczeniu uległy ich konstrukcje kamienne. Średnice tych obiektów wynosiły od 84 do 210 cm, głębokość natomiast osiągała

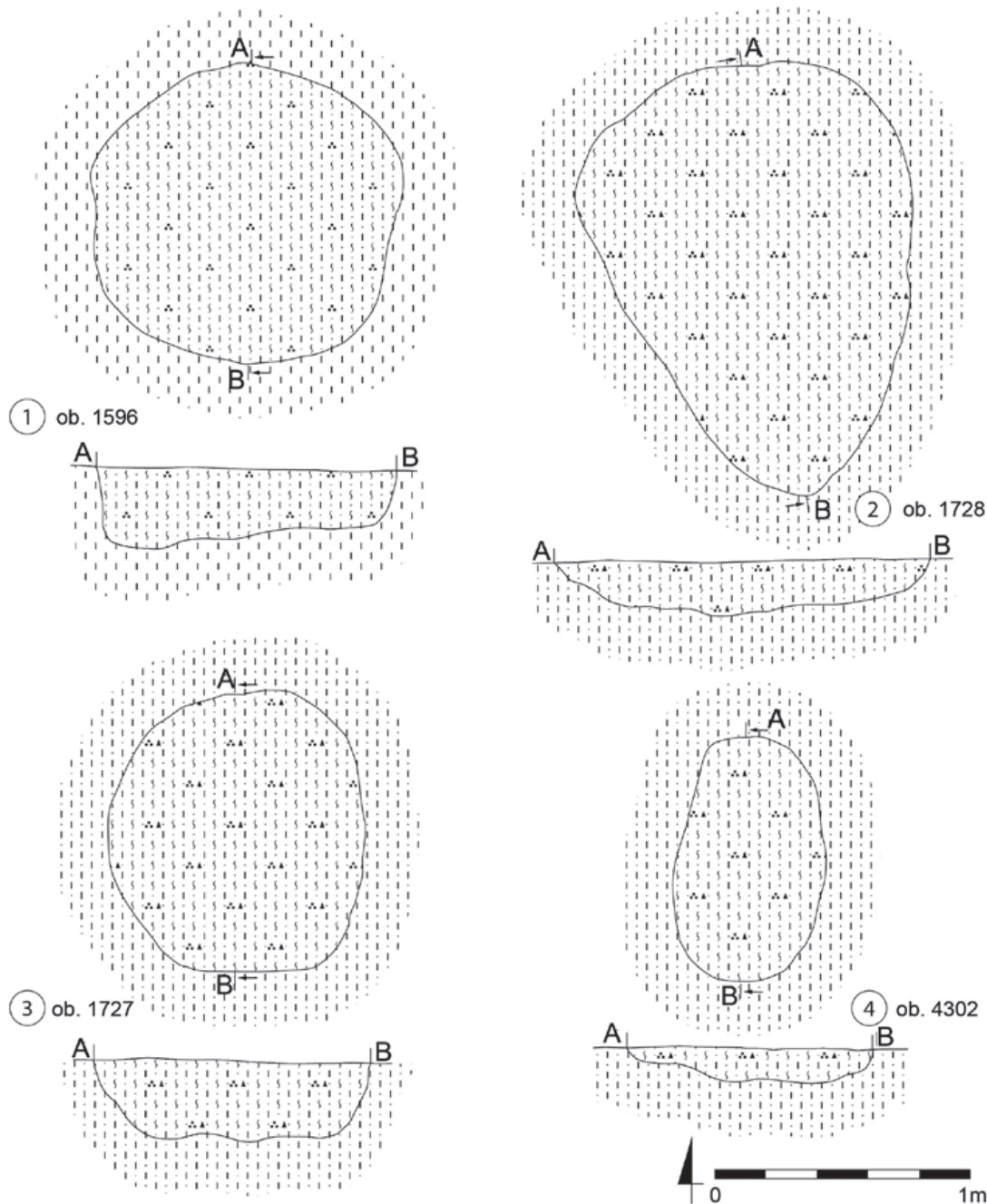
Ryc. 4. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. 1-4: jamy kultury łużyckiej (rys. B. Rogalski)

Fig. 4. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. (1-4) pits of the Lusatian culture (Drawn by B. Rogalski)

50 centymetrów. W rzucie poziomym 4 paleniska posiadały kształty owalne, 3 – gruszkowate; w 2 przypadkach formę trapezową, a 2 razy zarejestrowano nerkowatą jamę obiektu. Profile palenisk odznaczały się natomiast następującymi formami: 7 nieckowatych, 2 wannowate oraz 2 stożkowate. Wypełniska zawierały, z jednym wyjątkiem, maksymalnie 5 fragmentów naczyń. Analogicznych pod względem morfologii palenisk dostarczyły obok wspomnianej osady w Bartągu

Kolonii I (Waszczuk 2016, tabela 2) także osady w Worytach w pow. olsztyńskim, stan. 2 (Dąbrowski, Mogielnicka-Urban 1981b, 112, ryc. 24, 113, 116–117, ryc. 25, 121, ryc. 27, 128–129, ryc. 33, 156–157, ryc. 44; 1981b, 209), w Derczewie w pow. myśliborskim, stan. 31 (Rogalski 2011a, 108) oraz w Szczecinie-Niemierzynie, stan. 4 (Kozłowska 1997, 121–126, tabela 1), by wymienić dalej zlokalizowane stanowiska.

Dołki posłupowe z osady w Litwinkach III bez wyjątku odznaczały się owalnym lub kolistym kształtem na planie poziomym. Profile z kolei w 4 przypadkach były wannowate, w 4 – nieckowate, w 2 określono je jako U-kształtne, a w jednym przypadku profil był

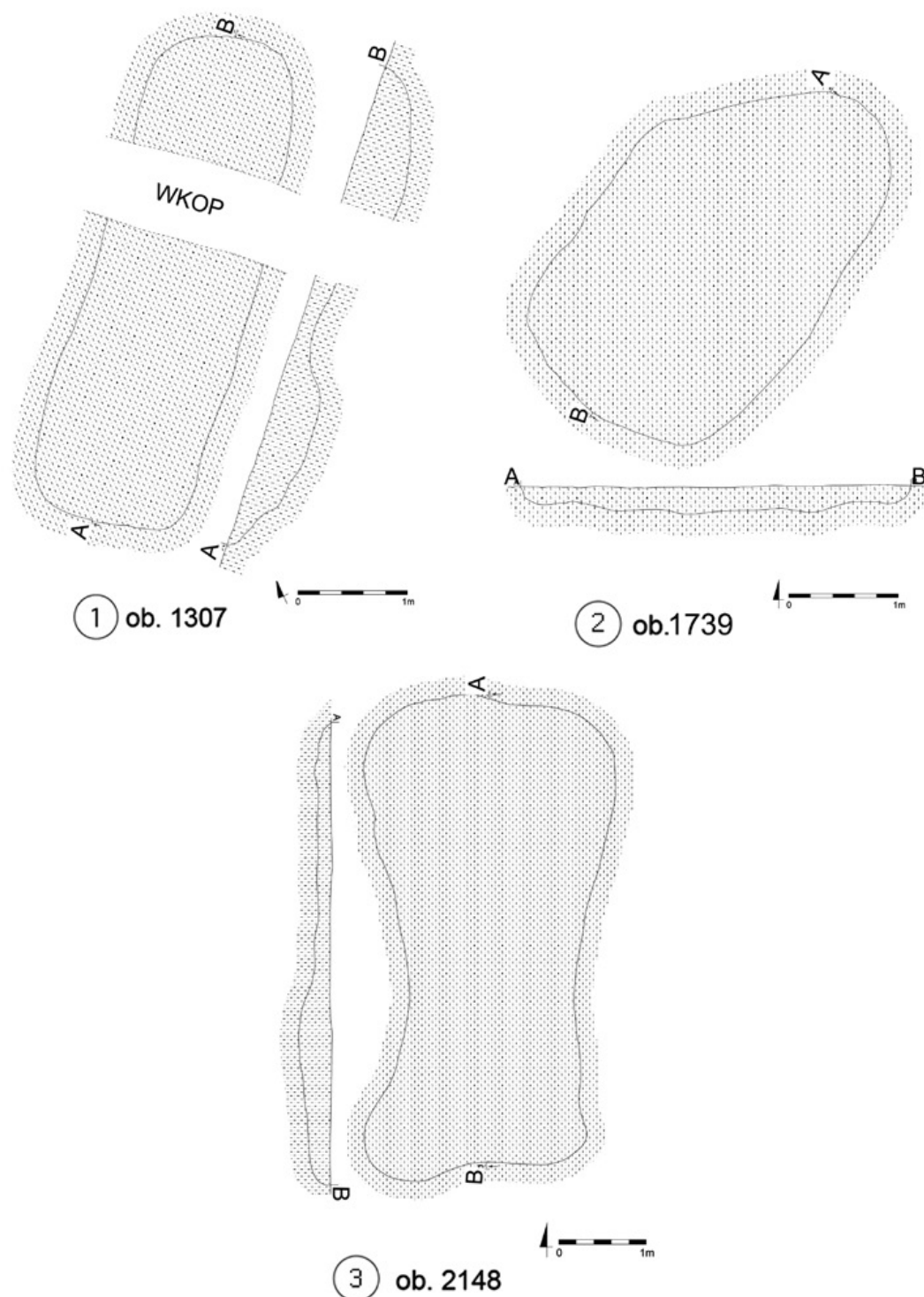
Ryc. 5. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. 1-4: paleniska kultury łużyckiej (rys. B. Rogalski)

Fig. 5. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. (1-4) hearths of the Lusatian culture (Drawn by B. Rogalski)

kielichowaty. Maksymalna średnica prezentowanych obiektów zamykała się w przedziale od 34 do 64 cm, miąższość natomiast osiągała maksymalnie 57 centymetrów. W wypełniskach wystąpiło od 1 do 2 fragmentów ceramiki, z jedynym wyjątkiem, gdzie zebrano 8 ułamków naczyń. Dołki posłupowe stanowią zaledwie 5% katalogu obiektów kultury łużyckiej na stanowisku. Podobnie nieliczne obiekty tej kategorii wystąpiły np. na osadach w Kamionce Nadbużnej w pow. ostrowskim,

stan. 2, w Bartągu Kolonii I oraz Derczewie, stan. 31 (np. Hildt-Węgrzynowicz 1957, 307; Węgrzynowicz 1973, 68, 93; Rogalski 2011a, 108; Waszczuk 2016, tabela 2).

Dyspersja 237 obiektów kultury łużyckiej obejmuje cały przebadany obszar o powierzchni ponad 10 hektarów stanowiska. Zabudowa osady kultury łużyckiej w Litwinkach III wykazuje się układem niezorganizowanym. Na planie zbiorczym można wskazać niewielkie skupiska 3-4 jam, przeważnie w północnej partii obszaru badań. Zespoły te, rozrzucone co 30-80 metrów, miały zróżnicowane układy wewnętrzne obiektów. Podobną strukturę zabudowy można zauważyć np. na osadach w Elblągu, stan. 2 (Hołowińska 1958, 214, ryc.

2), i Kamionce Nadbużnej, stan. 2 (Hildt-Węgrzynowicz 1957, 308, ryc. 1). W literaturze przedmiotu skupiska takie są interpretowane jako ślady po konstrukcjach zrębowych (Kaczmarek, Michałowski 2006, 65–69; wraz z literaturą i analogiami). Przewaga jam na osadach jest właściwa społeczności kultury łużyckiej w jej północno-wschodniej strefie (Niesiołowska-Wędzka 1989, 25; Dąbrowski 1997, 105–109) oraz na Pomorzu (Sikora 1975, 50). Fenomen ten bywa tłumaczony związkami genetycznymi tych społeczności z kulturą trzciniecką (Węgrzynowicz 1973, 91–92).

Ryc. 6. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. 1, 3: ziemianki kultury przeworskiej; 2: ziemianka kultury wielbarskiej (rys. B. Rogalski)

Fig. 6. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. (1, 3) dugouts of the Przeworsk culture; (2) dugout of the Wielbark Culture (Drawn by B. Rogalski)

Pozyskano serię 791 fragmentów ceramiki kultury łużyckiej, które poddano analizie makromorfologicznej, elementów mikromorfologicznych oraz cech technologicznych. Materiał ten był bardzo silnie rozdrobniony – aż 83,5 % obiektów (153 na 237) zawierało od 1 do 3 ułamków naczyń. W analizowanym zbiorze aż 736

okazów stanowiły fragmenty brzuśców, 41 – wylewów, 13 den i 1 ucho, jedynie 4 egzemplarze były zdobione. Silnie rozdrobniona była również np. ceramika z osady w Worytach, stan. 2 (Dąbrowski, Mogielnicka-Urban 1981a, 212, 214). Nie zrekonstruowano żadnej pełnej formy naczynia.

Odkryto zatem fragment płaskiego dna naczynia miniaturowego bez wyodrębnionej stopki, o średnicy 4,4 centymetrów. Analogiczne okazy można wskazać na wspomnianym stan. 2 w Worytach (Dąbrowski, Mogielnicka-Urban 1981b, 89, tablica VII: 4, 5, 12, 16; 1981b, 213, ryc. 61: 7, 216), w Kamionce Nadbużnej, stan. 2 (Węgrzynowicz 1973, 17, tablica I: 30, 36, ryc. 13: g, h) oraz Kruszwicy w pow. inowrocławskim, stan. K-2/4, gdzie, co ciekawe, egzemplarz nawiązujący do okazu z Litwinek III zinterpretowano jako tygiel (Narożna-Szamałek 1986, 115, ryc. 8: f, 123). Naczynia omawianej formy są generalnie datowane na IV–V okres epoki brązu i okres halszacki (Węgrzynowicz 1973, ryc. 19; Kozłowska 1997, 140–141; Anioła, Gołębiewski, Kiona-Podhajny, Panczenko 2003, 46; Rogalski 2011a, 112).

Obiekt 2199 zawierał 2 fragmenty naczyń, z których jeden odznacza się niskim załomem brzuśca (Ryc. 14:5) nawiązującym geometrią do amfor ze stanowisk 2–5 w Worytach (Dąbrowski, Mogielnicka-Urban 1981b, 90, tablica VIII: 4; 1981b, 214), stanowiska 1 w Olsztynie (Okulicz 1973, 222, ryc. 87: j–k), stanowisk 5 i 6 w Renicach w pow. myśliborskim (Kot 2011, 184, 186, ryc. 6: e–f), stanowiska 4 w Szczecinie-Niemierzynie oraz stanowiska 31 w Derczewa (Kozłowska 1997, 130, 149, ryc. 14: 1; Rogalski 2011a, 108, ryc. 3: 10–14, 22–24). Amfory tej formy są datowane na IV–V okres epoki brązu (Węgrzynowicz 1973, ryc. 19; Kozłowska 1997, 140–141; Rogalski 2011a, 112).

Krótką listę form naczyń z Litwinek III zamykają trzy fragmenty naczyń jajowatych, względnie beczułkowatych z trzech różnych jam – obiektów 2136, 2409 i 3753 (Ryc. 14: 2, 4, 6). Jest to również bardzo popularna forma ceramiki w kulturze łużyckiej o zbyt szerokim datowaniu, by ustalić szczegółową chronologię prezentowanej osady (por. Krzyżaniak 1963, 102; Krzyszowski 1998, 227). Analogie z regionu można wskazać ponownie na osadzie w Worytach, stan. 2 (Dąbrowski, Mogielnicka-Urban 1981a, 215), i Olsztynie, stan. 1 (Okulicz 1973, 222, ryc. 87: i), a także na osiedlu w Drohiczyń-Kozarówce I w pow. siemiatyckim, datowanym na schyłek epoki brązu (Węgrzynowicz 1978, 38, ryc. 9, 45). Naczyniom z osady w Błękwi w pow. złotowskim, stan. 9, także przypisano rozległą chronologię – począwszy od IV–V okres epoki brązu aż po okres halszacki D (Krzyszowski 2000, 90, 97).

Ceramika kultury łużyckiej z Litwinek III została poddana analizie cech technologicznych, której wyniki przedstawiono w opracowaniu stanowiska (Rogalski, Romanowicz 2017). Zdecydowana większość (736 fragmentów) reprezentuje ceramikę o grubości ścianek od 0,5 do 0,9 mm, pozostałe ułamki mają grubość ponad 10 milimetrów. Najliczniej reprezentowana jest powierzchnia zewnętrzna chropowata, następnie szorstka, tylko 47 fragmentów jest wygładzanych bądź gładkich. Zdecydowanie dominuje domieszka o średniej granulacji ziaren, tj. od 0,5 do 0,9 mm (780 fragmentów), na drugim miejscu znajduje się domieszka gruba powyżej 1 mm granulacji ziaren. Omawiana ceramika kultury łużyckiej odznacza się brunatnym kolorem na powierzchni zewnętrznej i czarnym wewnątrz. Wymienione cechy technologiczne można uznać za typowe dla materiałów z osad kultury łużyckiej. Analogie można wskazać na osadach w Błękwi, stan. 9 (Krzyszowski 2000, 84–87); Szczecinie-Niemierzynie, stan. 4 (Kozłowska 1997, 133–134); Kruszwicy, stan. K-2/3 (Narożna-Szamałek 1986, 116–117) i Grabku w pow. bełchatowskim, stan. 11 (Muzolf 2002, 235), by wymienić dalej położone stanowiska.

Reasumując, należy stwierdzić, że ceramika z Litwinek III reprezentuje typowy zestaw cech makromorfologicznych, mikromorfologicznych i technologicznych dla materiałów z osad kultury łużyckiej na Niżu Polskim. Opierając się na przytoczonych analogiach, jedynie ogólnie można datować omówione materiały na późną epokę brązu, ewentualnie okres halszacki.

■ OSADNICTWO Z MŁODSZEGO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO I OKRESU WPŁYWÓW RZYMSKICH

Jest to najbogatszy w materiały horyzont osadniczy stanowiska III w Litwinkach. Badania prowadzone w sezonach 2014–2016 pozwoliły zidentyfikować dwa osobne horyzonty osadnicze – wcześniejszy ludności kultury przeworskiej i późniejszy kultury wielbarskiej (por. Okulicz 1975, 84). Rozróżnienie materiałów obu kultur na jednym stanowisku, zwłaszcza na osadzie, często jest problematyczne (Cieśliński 2006, 47–50). Przyczyną jest wciąż niewystarczający stan rozpoznania ceramiki osadowej obu kultur na północnym Mazowszu, Warmii i Mazurach, zwłaszcza z osad (Andrzejowski 2001, 79; Cieśliński 2007, 273; 2009, 90; 2010, 33). Analogiczne problemy z identyfikacją dotyczą również materiałów z pozostałych obszarów nakładania się osadnictwa obu kultur (Dąbrowska 1981, 118; Machajewski 1981, 128; Dąbrowska 1986, 153; Machajewski 1986, 296, 273, 279; Domański 1989, 129).

OSADA LUDNOŚCI KULTURY PRZEWORSKIEJ Z MŁODSZEGO OKRESU PRZEDRZYMSKIEGO

W sezonach 2014–2016 odkryto 872 obiekty nieruchome kultury przeworskiej i zebrano 9590 fragmentów ceramiki. W 9 obiektach odkryto żużel żelazny, a w 2 dalszych kości zwierzęce zachowane w bardzo złym stanie, co uniemożliwiło przeprowadzenie analizy archeozoologicznej. Pozyskano ponadto 1 krzemień, fragment przedmiotu kamiennego, 2 niezidentyfikowane przedmioty żelazne, 2 gładziki kamienne oraz 5 przeszłików glinianych (Ryc. 17: 10–11, 16–19).

Obiekty nieruchome kultury przeworskiej

Na osadzie ludności kultury przeworskiej na stanowisku Litwinki III zarejestrowano 872 obiekty archeologiczne, które uszeregowano w osobne kategorie funkcjonalne.

Ziemiarki wystąpiły w liczbie 21. Miały one w 7 przypadkach formę owalną (Ryc. 6: 1), w 6 trapezową (Ryc. 6: 3), 3 miały kształt nerkowaty, 2 – gruszkowaty, 2 lancetowaty, a 1 klepsydrowaty. Rzuty pionowe były w zdecydowanej większości nieckowate (19 obiektów; Ryc. 6: 1, 3), w jednym przypadku profil był kielichowaty i w jednym nieregularny. Ziemiarkom nie towarzyszyły układy dołków posłupowych wokół lub wewnątrz wypełniska. Maksymalne średnice prezentowanych obiektów zawierały się w przedziale od 300 do 740 cm, natomiast ich miąższość tylko w 6 przypadkach przekroczyła 50 centymetrów. Zaliczyć je należy do średniej wielkości obiektów wziemnych, powszechnych na osadach kultury przeworskiej (Michałowski 2011, 91, 92–100, tabela 17). Formy gruszkowate i lancetowate interpretować z kolei można jako ślady konstrukcji obocznych o poszerzonej jamie (Machajewski 2003, 227; Michałowski 2011, 151–155).

Ziemiarki z osady w Litwinkach III nie odstają morfologią od znanych z literatury analogii na całym obszarze objętym osadnictwem kultury przeworskiej. Przykłady można wskazać na osadach z okresu wpływów rzymskich w Nieszawie Kolonii w pow. opolskim, stan. 5 (Stasiak-Cyran 2016, 46, ryc. 6); Piwonicach w pow. kaliskim, stan. 1 (Dąbrowski 1958, 15, 68); Kunach w pow. tureckim, stan. 4 (Rogalski 2006, 143, ryc. 5: 2) i Zadowicach w pow. kaliskim, stan. 1a (Siciński 1992, 60, 63, ryc. 1: A), a także z osad w Chabielicach w pow. bełchatowskim, stan. 12 (Frąsiak, Gwóźdź, Siciński 2001, 52); Kolonii Orenic w pow. łęczyckim, stan. 2–4 (Siciński, Stasiak 2004, 100) oraz Polwicy w pow. oławskim, stan. 4 i 5 (Dobrakowski, Domańska, Łodowski, Noworyta, Romanow 2001, 143, 145). W dwóch ziemiarkach z Litwinek III znaleziono

żużel oraz przeszłik gliniany (Ryc. 17: 13). Przypisać im zatem można charakter produkcyjny.

Studnie w liczbie 10 stanowią drugą interesującą kategorię obiektów. Studnie z Litwinek III różnią się między sobą konstrukcją. Jako niewątpliwie najciekawsze z obiektów kultury przeworskiej zostaną zaprezentowane szerzej:

– Obiekt 1409 (Ryc. 7: 1) o wymiarach 208 na 188 cm i głębokości 80 cm, kształtu owalnego w rzucie poziomym i wannowatego w profilu. Zachowały się resztki drewnianej cembrowiny o wymiarach około 100 na 100 cm, zbudowanej w formie prostokątnej skrzyni. Nie zachowały się narożniki, zatem nie wiadomo, czy deski cembrowiny spajano na zrąb czy tylko stykały się one krawędziami. Wykonano je z drewna sosnowego.

– Obiekt 1412 (Ryc. 7: 2) o wymiarach 174 na 188 cm w planie poziomym i miąższości 103 cm posiadał także jamę owalną w planie płaskim i wannowatą w profilu. Cembrowina studni została zbudowana z wydrążonej kłody, która niestety zachowała się szczątkowo. Także w tym wypadku wykorzystano sosnę. Kłodę dodatkowo obłożono wokół ściśle dopasowanymi, pionowymi sosnowymi deskami (w liczbie 16).

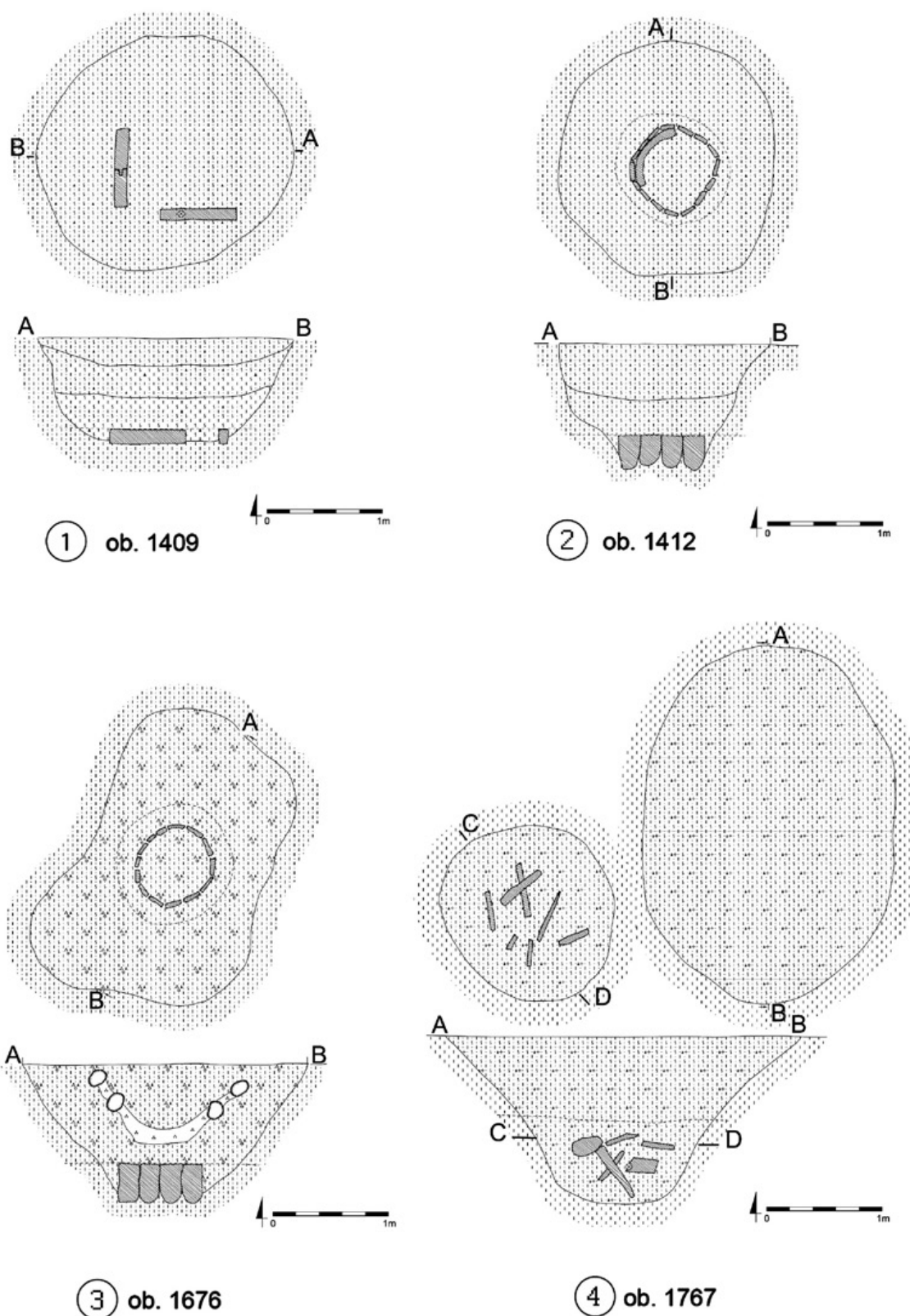
– Obiekt 1767 (Ryc. 7: 4), największa ze studni na osadzie w Litwinkach III o wymiarach 288 na 202 cm i miąższości 136 centymetrów. Jama obiektu w stropie miała kształt owalny, w spągu natomiast okrągły. Profil posiadał formę kielichowatą. Cembrowina studni zachowała się jako luźne zwalisko desek sosnowych w wypełnisku obiektu.

– Obiekt 2181 (Ryc. 8: 1) o wymiarach 234 na 210 cm i głębokości 103 cm miał kształt owalny w rzucie poziomym i wannowaty w profilu. Studnia posiadała wyjątkową cembrowinę zbudowaną z kamieni, jakkolwiek w wypełnisku natrafiono na fragmenty drewna sosnowego ze śladami obróbki.

– Obiekt 2467 (Ryc. 8: 2) o wymiarach 228 na 201 cm i miąższości 109 cm, kształtu owalnego w rzucie poziomym i wannowatego w profilu. Zachowała się tylko pojedyncza pozioma deska cembrowiny wykonana z sosny. Zarys jamy i kształt profilu sugerują jednak konstrukcję cembrowiny w postaci drewnianej skrzyni.

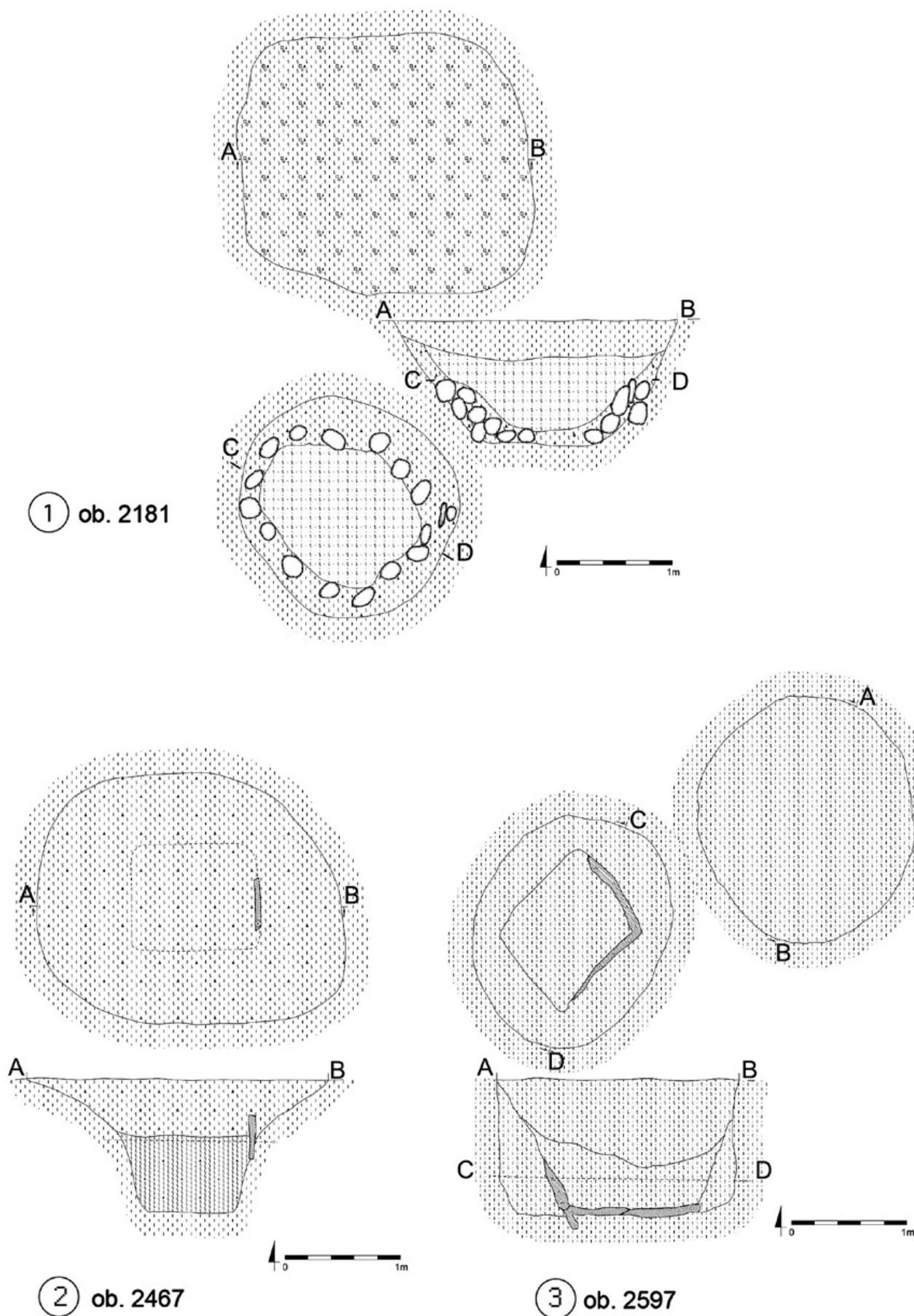
– Obiekt 2597 (Ryc. 8: 3) o wymiarach 199 na 182 cm w rzucie poziomym i miąższości 121 cm, kształtu koliste go w planie poziomym i prostokątnego w profilu. Także w tym wypadku drewniana cembrowina uległa zniszczeniu, lecz przyjąć można, że miała ona postać prostokątnej skrzyni z desek. Gatunku drewna nie udało się zidentyfikować.

– Obiekt 2750 (Ryc. 9: 1) o wymiarach 214 na 188 cm i miąższości 110 cm miał kształt kolisty w rzucie

Ryc. 7. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. 1-2, 4 studnie kultury przeworskiej; 3: studnia kultury wielbarskiej (rys. B. Rogalski)

Fig. 7. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. (1-2, 4) wells of the Przeworsk culture; (3) a well of the Wielbark culture (Drawn by B. Rogalski)

Ryc. 8. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. 1-3: studnie kultury przeworskiej (rys. B. Rogalski)

Fig. 8. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. (1-3) wells of the Przeworsk culture (Drawn by B. Rogalski)

poziomym i wannowaty profil. Elementy konstrukcji cembrowiny uległy zniszczeniu. Na podstawie zachowanych w zarysie dwóch równoległych desek o zbieżnych wymiarach można sądzić, że także ta cembrowina studni miała konstrukcję czworobocznej skrzyni. Gatunek drewna pozostał nieokreślony.

– Obiekt 2774 (Ryc. 9: 2) o wymiarach 211 na 190 cm i miąższości 82 cm miał owalny kształt i trapezowaty profil. W spągu jamy studni zachowały się tylko pojedyncze fragmenty desek z drewna nieokreślonego gatunku.

– Obiekt 3068 (Ryc. 9: 3) o wymiarach 163 na 161 cm w rzucie poziomym i miąższości 123 centymetrów. Jama miała kształt zbliżony do trapezu w rzucie poziomym i kielichowaty profil. Cembrowina była owalna, wykonana ze ściśle ułożonych kamieni, podobnie jak obiekt 2181, jakkolwiek w wypełnisku natrafiono na pojedynczy fragment drewna dębowego.

– Obiekt 3541 (Ryc. 9: 4) o wymiarach 176 na 166 cm i miąższości 132 cm miał kształt kolisty na planie poziomym i wannowaty w profilu. Studnia posiadała pierwotnie drewnianą cembrowinę o nieznaną konstrukcję. Drewno pozostało nieokreślone pod względem gatunkowym.

Badania stanowisk prowadzone na inwestycjach, zwłaszcza w ostatnich dwóch dekadach, przyniosły skokowy przyrost liczby studni kultury przeworskiej, które stanowić mogą analogie dla obiektów z Litwinek III (por. Matysiak, Moszczyński 2003, 86). Przykładem jest osada w Jankowie w pow. łęczyckim, stan. 45–49, gdzie odkryto 14 studni kultury przeworskiej (Gąssowski, Jurkiewicz 2004, 132, 134–135), 10 studni odsłonięto na osadzie w Kolonii Orenicach, stan. 1–4 (Skowron 2014, 68), a na osadzie w Polwicy, stan 5, zarejestrowano aż 29 (!) obiektów omawianej kategorii (Dobrakowski, Domańska, Łodowski, Noworyta, Romanow 2001, 143). Przypomnieć należy, że we wcześniejszym opracowaniu monograficznym studni kultury przeworskiej jego autorzy, Wojciech Nowakowski i Adam Waluś, zdołali zebrać w katalogu zaledwie 40 obiektów (Nowakowski, Waluś 1986, 43).

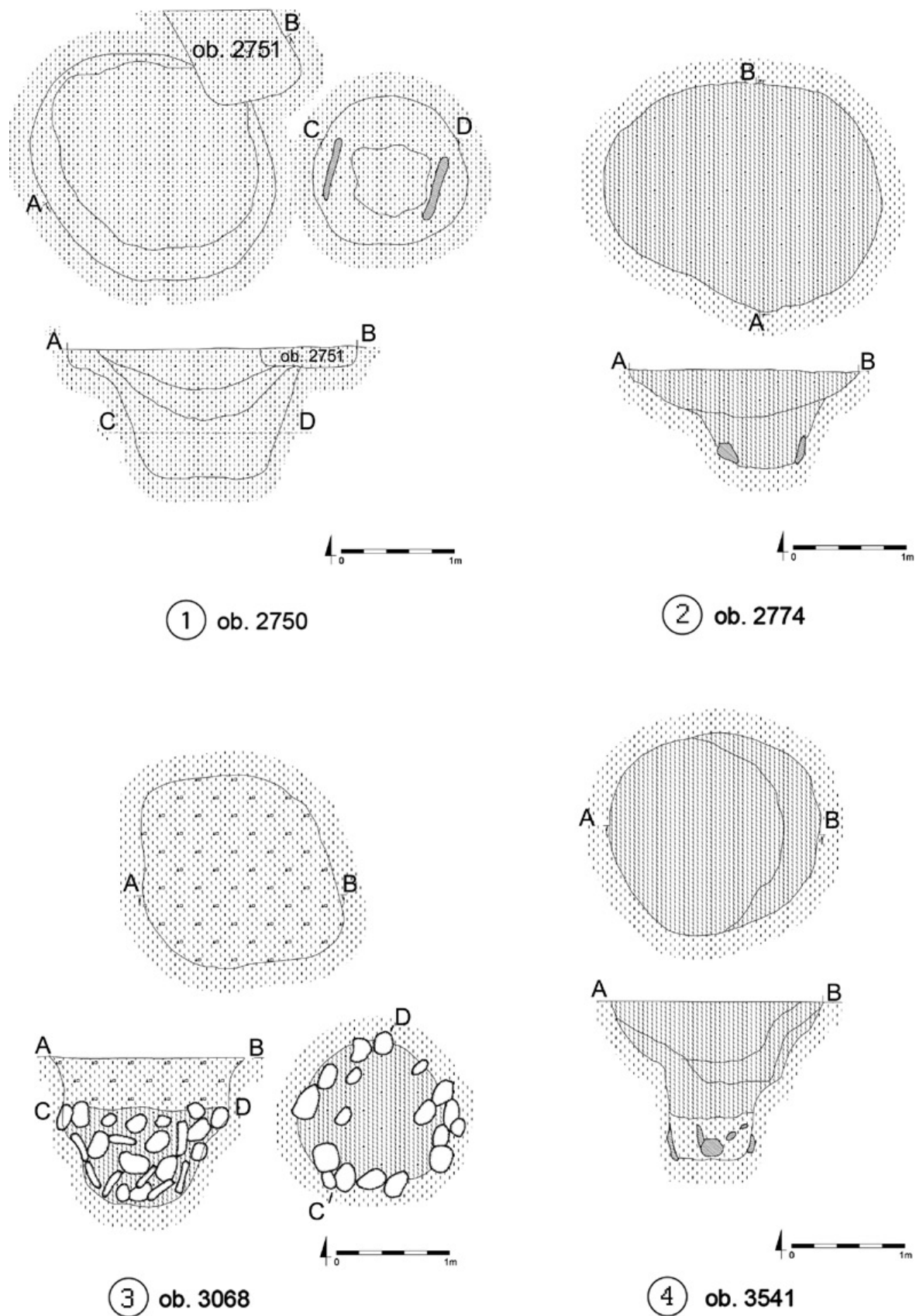
Studnie z cembrowiną w formie skrzyni należy uznać za najpowszechniej występujące. Odkryto je na licznych osadach kultury przeworskiej datowanych od młodszego okresu przedrzymskiego po okres wędrówek ludów, m.in. w Kolonii Orenicach, stan. 2–4 (Siciński, Stasiak 2004, 101); Jankowie, stan. 45–49 (Gąssowski, Jurkiewicz 2004, 135); Opolu-Groszewicach; Izdebnie Kościelnym w pow. grodziskim (Nowakowski, Waluś 1986, 48–49, ryc. 6); Kunach, stan 4 (Rogalski 2006, 141, ryc. 3); Wiktorowie w pow. zgierskim, stan. 1–4

(Matysiak, Moszczyński 2003, 86–87, ryc. 11:1); Polwicy, stan. 5 (Dobrakowski, Domańska, Łodowski, Noworyta, Romanow 2001, 259, ryc. 15); Wierzbowej w pow. poddębickim, stan. 1 (Skowron 2014, 69, ryc. 33); Daniszewie w pow. kolskim, stan. 21 (Żychliński 2009, 143, ryc. 7) na osadzie w Kolonii-Woli Branieckiej w pow. łódzkim, stan. 2 (Moszczyński 2000, 203, 206, ryc. 4). Studnie z cembrowiną wykonaną z wydrążonej kłody są zdecydowanie rzadsze zapewne ze względu na znacznie większą pracochłonność drążenia kłody. Jako przykłady znane w literaturze można wymienić obiekty tego typu z osad w Jankowie, stan. 45–49 (Gąssowski, Jurkiewicz 2004, 134); Polwicy, stan. 5 (Dobrakowski, Domańska, Łodowski, Noworyta, Romanow 2001, 144, 169, ryc. 29); Sługocinku w pow. konińskim, stan. 13 (Makiewicz 2004, 161, 313, ryc. 6; Krzyszowski 2012, 145, 153, ryc. 4: 3, 157, ryc. 10); Kolonii Orenicach, stan. 1–4 (Siciński, Stasiak 2004, 101; Skowron 2014, 68); Wytrzyszczkach w pow. zgierskim, stan. 3 (Frąsiak, Siciński, Stasiak 2003, 102, ryc. 4); Izdebnie Kościelnym (Nowakowski, Waluś 1986, 44–46, ryc. 1), dalej z osady w Kolonii-Woli Branieckiej, stan. 2 (Moszczyński 2000, 203, 204, ryc. 2) i w Wierzbowej, stan. 1 (Skowron 2014, 68, 70).

Analogie do studni z cembrowiną wykonaną z pionowych, dopasowanych desek (obiekty 1412) znajdziemy na osadach w Kolonii Orenicach, stan. 1–4 (Siciński, Stasiak 2004, 101; Skowron 2014, 68), Lizawicach w pow. Oławskim, Skopaniu w pow. tarnobrzeskim (Nowakowski, Waluś 1986, 45–46, ryc. 3) i Wojkowicach w pow. wrocławskim, stan. 15 (Gralak, Nowaczyk, Stanisławski, Wojnicki 2001, 202). Ponownie mamy do czynienia z rzadszym niż skrzyniowym typem konstrukcji studni kultury przeworskiej rejestrowanym w całym okresie jej funkcjonowania.

Studnie z cembrowiną ułożoną z kamieni eratycznych jak w przypadku obiektów 2181 i 3068 jakkolwiek nieliczne, są znane z osad kultury przeworskiej, np. w Sługocinku, stan. 13 (Krzyszowski 2012, 145, 153, ryc. 4: 2, 156, ryc. 8); Wiktorowie, stan. 1–4 (Matysiak, Moszczyński 2003, 86) i Daniszewie, stan. 21 (Żychliński 2011a, 102, 104, ryc. 6: B). Także ten szczególny typ konstrukcji nie przesądza o chronologii studni.

Na końcu należy wymienić studnie pozbawione jakichkolwiek konstrukcji cembrowiny. Są one dość rzadko wyróżniane, zapewne ze względu na dobrze rozumianą ostrożność badawczą wobec trudności w ich odróżnieniu od jam gospodarczych. Niemniej studnie takie można wskazać np. na osadach w Polwicy 4/Skrzypniku 8 i Polwicy 5 (Dobrakowski, Domańska,

Ryc. 9. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. 1-4: studnie kultury przeworskiej (rys. B. Rogalski)

Fig. 9. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. (1-4) wells of the Przeworsk culture (Drawn by B. Rogalski)

Lodowski, Noworyta, Romanow 2001, 145); Wilkowicach w pow. wrocławskim, stan. 8 (Nowaczyk, Nowaczyk 2003, 201, ryc. 12) oraz w Kolonii Orenicach, stan. 1–4 (Skowron 2014, 68).

Wszystkie typy konstrukcji cembrowin studni odkrytych w Litwinkach III mają analogie na osadach kultury przeworskiej na całej przestrzeni czasowej jej funkcjonowania. W tym kontekście należy przypomnieć opracowanie studni z osady z okresu wpływów rzymskich w Berlinie-Biesdorf autorstwa Kaia Schrimera (2005). Wśród 33 omówionych tam studni można wskazać analogie zarówno w Litwinkach III, jak i na cytowanych wyżej osadach. Również cembrowiny plecionkowe odkryte w Berlinie-Biesdorf, których brak w Litwinkach III, są znane z obszaru kultury przeworskiej, np. z osady w Kolonii Orenicach, stan. 2–4 (np. Siciński, Stasiak 2004, 101, 303, ryc. 8). Konstrukcje drewniane studni z Litwinek III wykonano z sosny, z wyjątkiem obiektu 3068 (dąb). Jest to rzadka okoliczność, gdyż preferowano raczej twarde gatunki drewna, głównie dębu (por. Moszczyński 2000, 207; Skowron 2014, 68), jakkolwiek studnie o cembrowinie sosnowej są znane np. z Polwicy, stan. 5 (Dobrakowski, Domańska, Lodowski, Noworyta, Romanow 2001, 144).

Wśród studni z Litwinek III obiekty 1767 i 2750 wyróżniają się bardzo dużymi ilościami ceramiki (obiekt 2750 zawierał aż 1060 fragmentów naczyń), co można dwójako interpretować. Pierwszym wytłumaczeniem jest praktyka wykorzystywania studni do przechowywania żywności ze względu na panującą wewnątrz niższą temperaturę. Tak interpretowana jest studnia (obiekt 473) z Polwicy 4/Skrzypnika 8 (Dobrakowski, Domańska, Lodowski, Noworyta, Romanow 2001, 144). Innym wytłumaczeniem jest intencjonalne zniszczenie i zaśmiecenie studni po zaprzestaniu ich użytkowania. Jest to praktyka poświadczona w *Barbaricum*. Przykładem może być studnia z osady z młodszego okresu przedrzymskiego w Pansow, Lkr. Ostvorpommern, której wnętrze zapełniono kawałkami drewna (Segschneider 2005, 145, ryc. 2). Świadomie zniszczona i porzucona studnia z obszaru kultury przeworskiej jest znana z osady w Wytrzysszykach, stan. 3 (Frąsiak, Siciński, Stasiak 2003, 103). Wydaje się, że ta właśnie interpretacja jest najodpowiedniejsza w przypadku studni z Litwinek III. Potwierdzałyby to obecność drewnianych odpadów w obiekcie 2181, a także ślady spalenizny na próbkach drewna z obiektów 1409, 1767 i 3068. Osobnym problemem pozostaje rzadka frekwencja studni na osadach z późnego okresu wpływów rzymskich na Pomorzu wobec licznej ich reprezentacji, np. w Wielkopolsce (por. Machajewski 1984, 48–52;

1992b, 128–134). Różnica ta może wynikać z gorszego rozpoznania osad kultury wielbarskiej.

Paleniska wystąpiły w liczbie 64 obiektów, przy czym jedno z nich wydzielić należy ze względu na funkcję w osobną kategorię, o czym niżej. Dziewięć palenisk odznaczało się niemal całkowicie zniszczonym brukiem kamiennym przy intensywnej zawartości spalenizny, doprowadzającej jednoznacznie przeznaczenia obiektu. Wybór obiektów omawianej kategorii prezentuje Ryc. 10: 2–5. W rzucie poziomym posiadały one najczęściej obrys czworoboczny i zbliżony do trapezu (29 obiektów), w drugiej kolejności owalny lub kolisty (17), następnie gruszkowaty i lancetowaty (10), 7 z nich określono jako nerkowatego kształtu, a jeden obiekt miał formę nieregularną. W rzucie pionowym z kolei przeważały profile w różnym stopniu nieckowate (52 obiekty), dalej kielichowate (9), wannowate (2), a w jednym przypadku zarejestrowano przekrój nieregularny. Maksymalne średnice palenisk wykazywały znaczną rozpiętość – od 66 aż do 332 cm, przy czym miąższość najczęściej osiągała 20–50 centymetrów.

Jako szczególną kategorię palenisk należy uznać 18 z nich – o znacznych rozmiarach, w przedziale od 218 aż do 332 cm przy miąższości sięgającej 56 centymetrów. Ich funkcję jako palenisk potwierdzają zarówno intensywna spalenizna w wypełniskach, jak i pozostałości bruków kamiennych. Analogiczny obiekt, wyróżniający się wielkością jest znany w literaturze z osady kultury przeworskiej w Wiktorowie, stan. 1–4 (Moszczyński 2010, 73). Należy przypomnieć wyniki badań osady w Bieniędzicach w pow. wieluńskim, stan. 5, gdzie odkryto największe znane z obszaru kultury przeworskiej skupisko pieców i palenisk. Część z nich posiadała wymiary wymagające użycia oszalowania w trakcie budowy, których zresztą ślady zarejestrowano w wypełniskach (Muzolf, Muzolf 2011, 259; Skowron 2014, 59).

Osobno należy omówić palenisko (obiekt 2491) o wymiarach 76 na 74 cm i miąższości 28 cm, kształtu owalnego w rzucie poziomym i o wannowatym profilu. W jego wypełnisku znaleziono żużel z wysięku żelaza. Obiekty takie interpretuje się jako paleniska kowalskie (np. Skowron 2014, 68), co spotyka się ostatnio z dość zdecydowaną krytyką specjalistów w dziedzinie metalurgii (Grabianowski, Żółkiewski 2006; Orzechowski, Wrona 2015, 257–258). Paleniska tego typu miały służyć do nagrzewania żelaznej łupki uzyskanej z wytopu rudy przed jej przekuciem (Stępiński 2012, 28, ryc. 2: 11, 30). Czynność ta kończyła proces produkcji żelaza z rudy (Pazda 2006, 49). Obiekty omawianego typu znamy m.in. z osady w Goślinowie w pow. gnieźnieńskim, stan. 3 (Machajewski 2003, 227, fot. 1), występują także

na Pomorzu, np. w Głuszynie w pow. słupskim, stan. 1 (Rogalski 2010a, 43).

Paleniska stanowią najczęściej odkrywaną kategorię obiektów gospodarczych na osadach kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich (Machajewski 1984, 51; Skowron 2014, 59), w tym na wszystkich wymienionych wyżej stanowiskach. Terytorialnie bliższych analogii dostarczyły wyniki badań osady w Poświętnem w pow. płońskim (Pyrgała 1972, 135) oraz w Nieszawie Kolonii, stan. 5 (Stasiak-Cyran 2016, 55–57, tabela 1), dalszych natomiast – osady w Kunach, stan. 4 (Rogalski 2006, 158); Piwonicach, stan. 1 (Dąbrowski 1958, 28, 41, ryc. 27); Zadowicach, stan. 1a (Siciński 1992, 62); Wiktorowie, stan. 1–4 (Matysiak, Moszczyński 2003, 85), Chabielicach, stan. 12 (Frąsiak, Gwóźdź, Siciński 2001, 59) oraz Polwicy 5 i Skrzypniku 8 (Dobrakowski, Domańska, Łodowski, Noworyta, Romanow 2001, 258). Paleniska z Litwinek III nie odstają zatem formą od obiektów swojej kategorii rejestrowanych na osadach kultury przeworskiej na całym obszarze przez nią zasiedlonym. Ważne jest natomiast, że na obszarze przebadanym w okresie 2014–2016 r. trudno wskazać skupiska tych obiektów, które są powszechnie spotykane na osiedlach kultury przeworskiej (Skowron 2014, 110, a także np. Wiklak 1983, 164, ryc. 2; Gąsowski, Jurkiewicz 2004, 132). Przykładem jest osada w Czechowie w pow. elbląskim (Skowron 1979, 96). Przykładem osady kultury przeworskiej, gdzie liczne paleniska (ponad 70) wystąpiły w rozproszeniu, jest stan. 2 w Stobnicy-Trzymorgach w pow. piotrkowskim (Wiklak 1983, 179).

Mielerz, obiekt 3532 (Ryc. 10: 7) o wymiarach 150 na 144 cm oraz miąższości 41 cm, był kolisty w rzucie poziomym i misowaty w profilu. Odznaczał się warstwą spalenizny o grubości około 10 do 50 cm wyścielającą jamę obiektu (por. Godłowski 1969, 324; Skowron 2014, 61). Jest to typ obiektów produkcyjnych rzadziej spotykany na osadach kultury przeworskiej niż paleniska i piece, niemniej analogie dla mielerza z Litwinek III można wskazać na osadach w Kunach, stan. 4 (Rogalski 2006, 144, ryc. 6); Nowej Wsi w pow. bolesławieckim, stan. 4 (Konczewski, Konczewska, Pazda 2006, 298); Stobinie w pow. wieluńskim, stan. 3–3a, i Rawie Mazowieckiej, stan. 3 i 38 (Skowron 2010, 422–423; 2014, 61), a także na osadach w Polwicy, stan. 4 i 5 oraz Skrzypniku, stan. 8 (Dobrakowski, Domańska, Łodowski, Noworyta, Romanow 2001, 147).

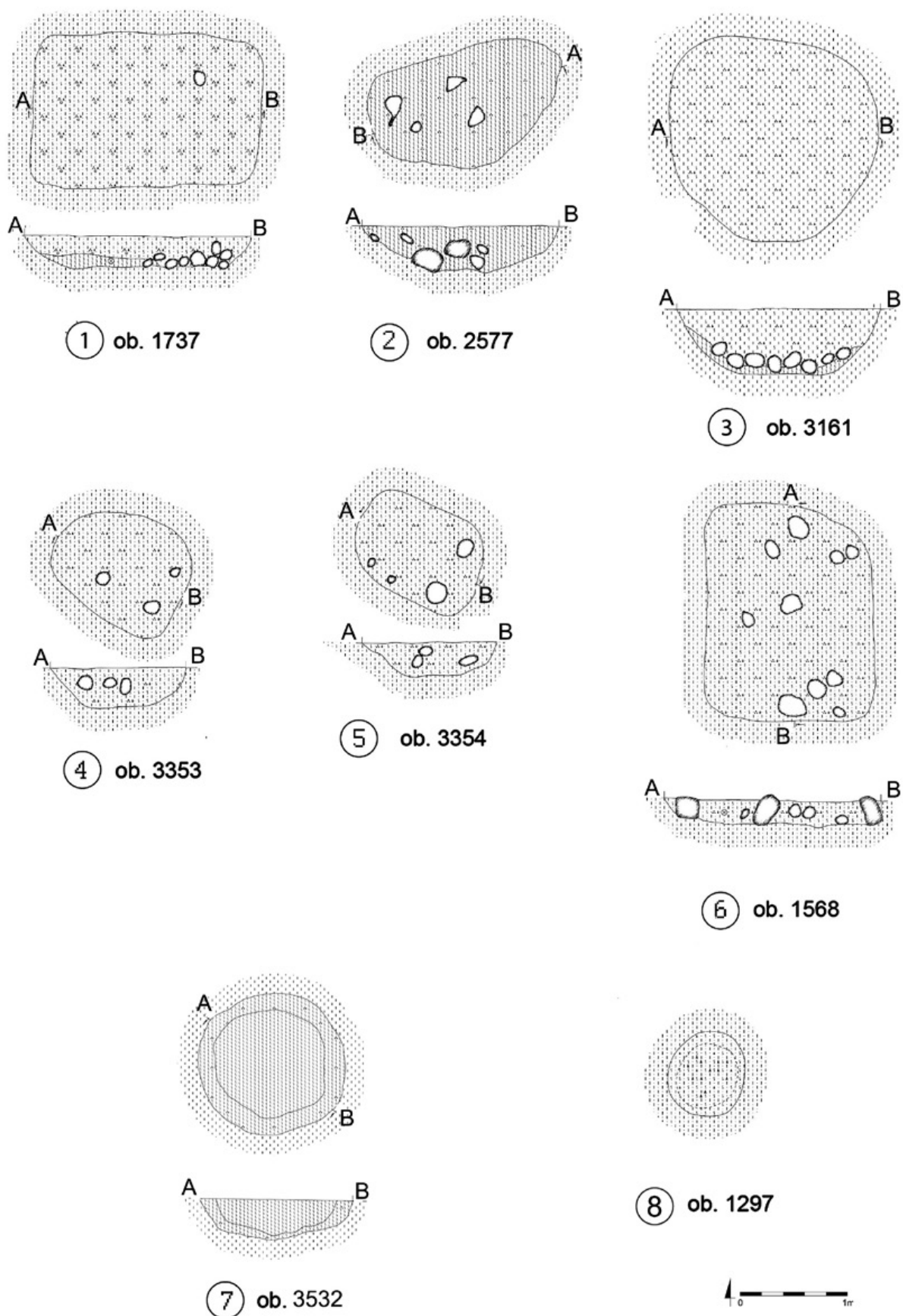
Zagadnienie produkcji węgla drzewnego w okresie wpływów rzymskich doczekało się własnej, bogatej literatury (m.in. Pazda 1990, 53; Orzechowski 1991, 177;

Bielenin 1992, 162–164), natomiast mielerze jako osobna kategoria obiektów posiadają uboższą listę publikacji (np. Radwan 1959; Stachowiak 2010). W trakcie badań przeprowadzonych w latach 2014–2016 zarejestrowano omówione wyżej palenisko kowalskie (obiekt 2491) oraz kolejne obiekty, tym razem 4 jamy, 1 dołek postłopowy i wspomniane już 2 ziemianki zawierające bryłki żużla. Przyjmując za literaturę, że jeden mielerz, analogiczny do obiektu 3532, był w stanie zaopatrzyć w węgiel drzewny tylko pojedynczy piec kotlinkowy (Stachowiak 2010, 105, tam dalsza literatura), należy zakładać obecność kolejnych obiektów tego typu w najbliższej okolicy.

Skupiska ceramiki wystąpiły w Litwinkach III w liczbie tylko 2 obiekty 1297 (Ryc. 10: 8) i 2796. Pierwszy z nich miał wymiary 74 na 69 cm i miąższość 25 cm, natomiast drugie skupisko ceramiki 70 na 67 cm i głębokość 30 centymetrów. Oba obiekty były koliste w planie poziomym; obiekt 1297 miał profil kielichowaty, a 2796 – nieckowaty. Skupiska ceramiki są dość rzadko wymieniane w publikacjach osad, być może za sprawą częstego zaliczania ich do jam odpadowych. Obiekty tego typu wyróżniono na osadach kultury przeworskiej w byłej miejscowości Kuców w pow. bełchatowskim, stan. 1 (Machajewski 1992a, 80) oraz w Dobrem w pow. opolskim, stan. 2 (Kokowski 1991, 73). Funkcja skupisk ceramiki, a raczej cel składania jej sporych ilości w osobnych jamach jest trudny do interpretacji. Materiał z obiektów 1297 i 2796 był rozdrobniony w stopniu niepozwalającym na rekonstrukcję naczyń.

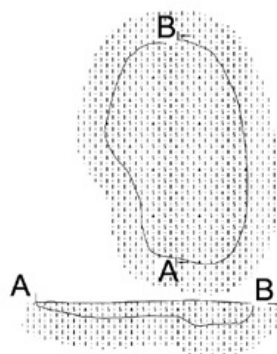
Jamy – jest to najliczniejsza kategoria obiektów (677) na osadzie w Litwinkach III. Wybrane, reprezentatywne dla całości zbioru przykłady przedstawiono na Ryc. 11: 2–8. Wymiary tych obiektów w rzucie poziomym zamykają się w przedziale od 61 aż do 299 cm, chociaż w literaturze spotyka się różne wartości uznane za graniczne (np. Matysiak, Moszczyński 2003, 87). W rzucie poziomym przeważał kształt kolisty lub owalny (346 obiekty), następnie czworoboczny, zbliżony do trapezu (129 jam), gruszkowaty i lancetowaty (119), nerkowaty (80), 2 obiekty posiadały formę klepsydrowatą, a w pojedynczym przypadku nieregularną.

Kształty profili były natomiast reprezentowane przez następujące formy: nieckowaty jako zdecydowanie dominujący (528 jam), kielichowaty (97), czworokątny, zbliżony do trapezowatego (24), wannowaty (19), nieregularny (7), a dwie jamy określono jako obiekty o profilu U-kształtnym. W kontekście ubożego materiału, jaki pozyskano z jam (aż 638 zawierało od 1 do 10 fragmentów ceramiki), nie jest możliwe jednoznaczne określenie funkcji większości z nich. Wyjątek stanowią

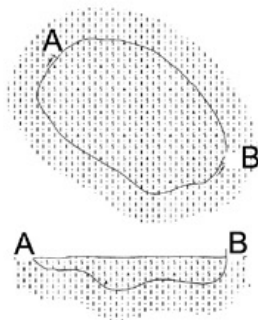

Ryc. 10. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. 1, 6 paleniska kultury wielbarskiej; 2-5: paleniska kultury przeworskiej; 7: mielerz kultury przeworskiej; 8: skupisko ceramiki kultury przeworskiej (rys. B. Rogalski)

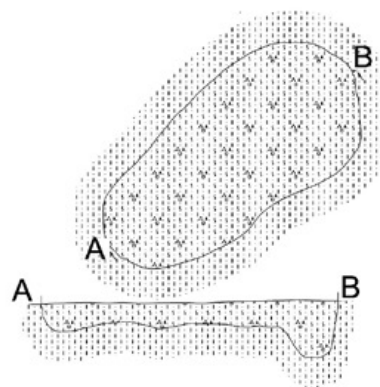
Fig. 10. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. (1, 6) hearths of the Wielbark culture; (2-5) hearths of the Przeworsk culture; (7) charcoal pile of the Przeworsk culture; (8) concentration of pottery of the Przeworsk culture (Drawn by B. Rogalski)

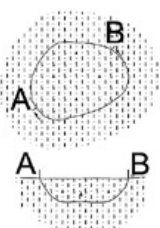
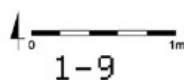
1 ob. 1257

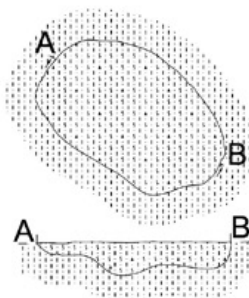
2 ob. 1273

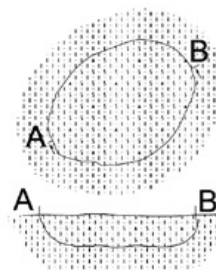
3 ob. 1268

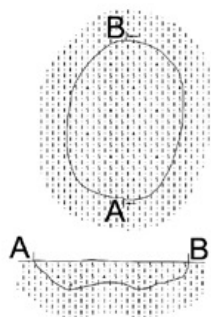
4 ob. 1251

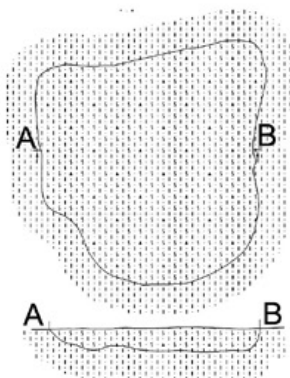
5 ob. 1273

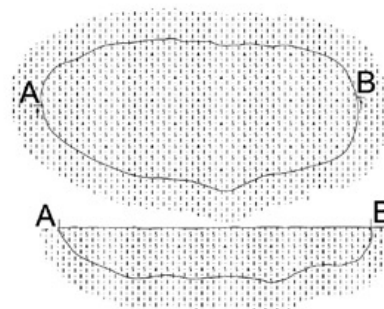
6 ob. 1278

7 ob. 1279

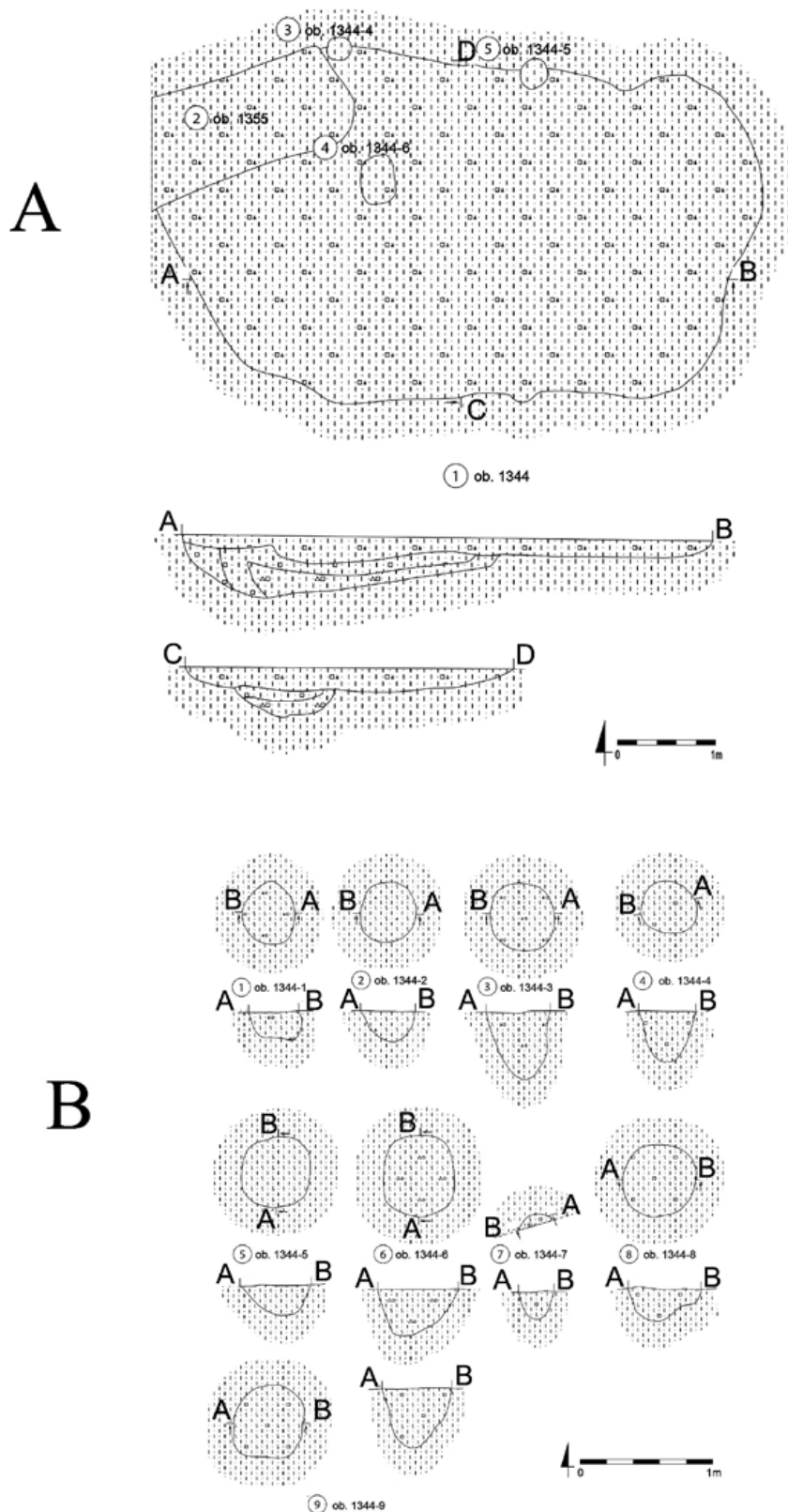
8 ob. 1282

9 ob. 1283

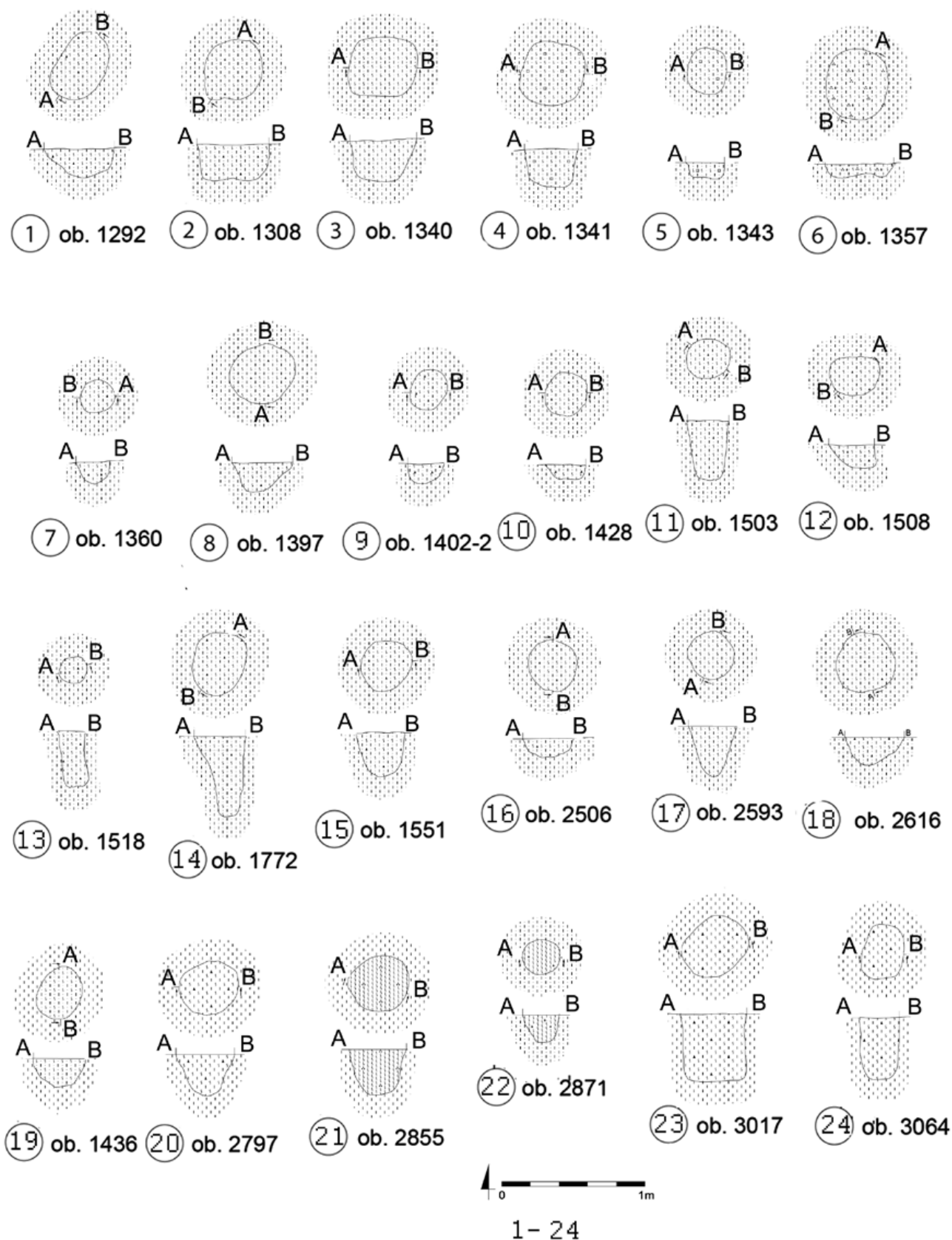
Ryc. 11. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. 1, 9: jamy kultury wielbarskiej; 2-8: jamy kultury przeworskiej (rys. B. Rogalski)

Fig. 11. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. (1, 9) pits of the Wielbask culture; (2-8) pits of the Przeworsk culture (Drawn by B. Rogalski)

Ryc. 12. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Budynek słupowy z jamą ziemiankową kultury wielbarskiej: A – rzut poziomy i profil ziemianki, B – profile dołków posłupowych konstrukcji słupowej (rys. B. Rogalski)

Fig. 12. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Post structure with a dugout pit of the Wielbark culture: (A) plan and section of the dugout, (B) sections of postholes of the post structure (Drawn by B. Rogalski)

Ryc. 13. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. 1-2, 6-20, 22-24: dołki postłupowe kultury przeworskiej; 21: dołek postłupowy kultury wielbarskiej; 3-5: dołki postłupowe o nieokreślonej chronologii.

Fig. 13. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. (1-2, 6-20, 22-24) postholes of the Przeworsk culture; (21) posthole of the Wielbark culture; (3-5) postholes of undetermined chronology.

natomiast wspomniane wcześniej cztery jamy, które w wypełniskach zawierały bryłki żużla pochodzącego z wytopu rudy żelaza. Identyfikować je należy zatem z tą dziedziną gospodarki pradziejowej. Znakomitym źródłem analogii jest rozległa osada w Imielnie w pow. gnieźnieńskim, stan. 13, 14, 15–18, gdzie jamy z żużlem wystąpiły wraz z licznymi śladami starożytnej metalurgii jak piece dymarskie i paleniska (Grabianowski, Żółkiewski 2006, 34–36).

Jamy są kolejnym powszechnie spotykanym typem obiektów na osadach kultury przeworskiej. Zarejestrowano je na wszystkich cytowanych dotąd stanowiskach (choćby: Machajewski 1992b, 79; Siciński 1992, 60; Matysiak, Moszczyński 2003, 85–85; Rogalski 2006, 158; Stasiak-Cyran 2016, 19–44, 48–51). W materiałach z Nieszawy Kolonii, stan. 5, wydzielono osobne typy jam magazynowych i gospodarczych (Stasiak-Cyran 2016, 48–49, ryc. 12, 50–51). W Wilkowicach, stan. 8 jamy podzielono na zasobowe i odpadowe (Nowaczyk, Nowaczyk 2003, 202). Z kolei na osadzie w Daniszewie, stan. 21, osobno wyróżniono jamy śmietniskowe (Żychliński 2011b, 105), a w Poświętnem jamy zostały zinterpretowane jako zasobowe lub produkcyjne, z zastrzeżeniem, że nie są one jamami odpadowymi (Pyrgała 1972, 137).

Dołków posłupowych zarejestrowano 97, co plasuje je na drugim miejscu pod względem liczebności na stanowisku (Ryc. 13: 1–2, 6–20, 22–24). Obiekty te posiadały w większości formę kolistą bądź owalną w rzucie poziomym (91 obiektów); dalej nerkowatą (4), a kształt 2 określono jako trapezowaty. W profilu dominował kształt nieckowaty (61), następnie kielichowaty (19), trapezowaty (11), a 6 określono jako U-kształtne. Miąższość zamykała się w dość rozległym przedziale od zaledwie 10 cm aż do 70 cm, jakkolwiek w przypadku zdecydowanej większości obiektów (71) głębokość ich nie przekraczała 30 centymetrów. Dołki posłupowe są kategorią obiektów, którą zarejestrowano na wszystkich cytowanych wcześniej osadach. Są one najczęściej interpretowane w kontekście nadrzędnych konstrukcji słupowych jak budynki naziemne, zagrody, spichlerze i brogi (Pyrgała 1972, 129–135, 137–144; Michałowski 2011, 101–227; Skowron 2014, 38–59, 72–74; Stasiak-Cyran 2016, 51–53). Ewentualne ślady po tego typu budynkach omówiono niżej. W tym miejscu należy jedynie zaznaczyć, że morfologicznie dołki posłupowe z Litwinek III absolutnie nie odbiegają od analogicznych obiektów z przytaczanych wcześniej osad kultury przeworskiej (np. Pyrgała 1972, 139, ryc. 34; Machajewski 1992a, 137–138, tablica XVIII–XIX; Dobrakowski, Domańska, Lodowski, Noworyta, Roma-

now 2001, 170–172, ryc. 30–32; Gąsowski, Jurkiewicz 2004, 133, ryc. 3).

Rozplanowanie i zabudowa osady ludności kultury przeworskiej

Obiekty kultury przeworskiej wystąpiły na całym obszarze odsłoniętym w czasie omawianych badań wykopaliskowych. Nie sposób niestety wskazać na planie zbiorczym osady układu dołków posłupowych, który jednoznacznie można uznać za pozostałość budynku naziemnego o słupowej konstrukcji ścian bądź konstrukcji nośnej dachu. Analiza planu zbiorczego pozwala natomiast wskazać obszary wyraźnych skupisk obiektów, którym można nadać znaczenie funkcjonalne.

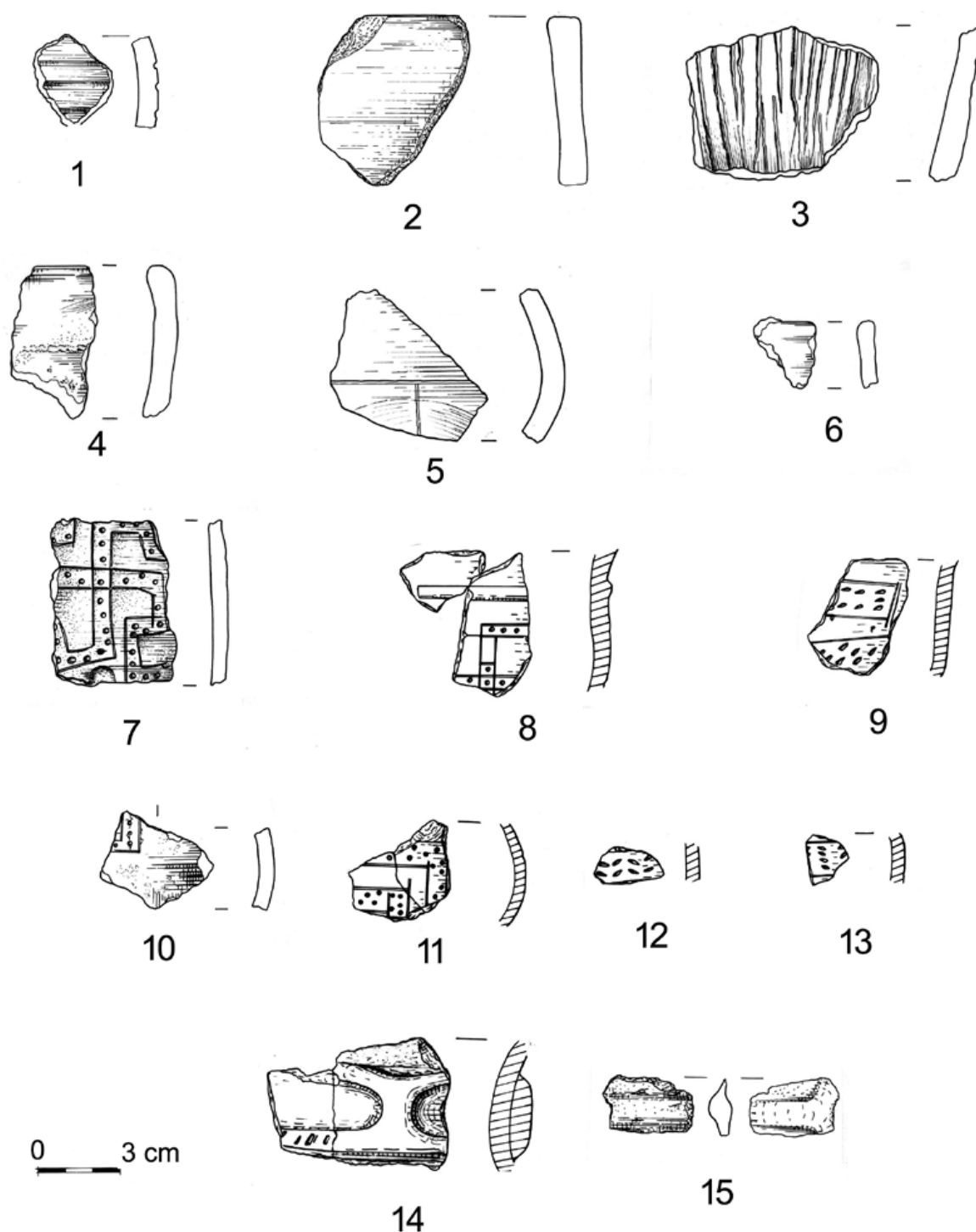
Skupisko 1 (Ryc. 19), zlokalizowane w Ha B ary 26–27, w jego skład wchodzi ziemianka (obiekt 1365), jama (obiekt 1362) oraz linia śladów po słupach (obiekty 1308, 1357, 1358, 1359, 1360, 1361, 1363 i 2749).

Skupisko 2 (Ryc. 20), zlokalizowane w Ha U ary 80–80 i Ha T ary 71–81, to zespół obiektów złożony z palenisk kultury przeworskiej (obiekty 3500 3848, 3856), jam (obiekty 3849, 3850, 3855, 3857, 3996, 4000 i 4232), jam o nieokreślonej chronologii (obiekty 3855, 3997) i takiegoż paleniska (obiekt 3998).

Skupisko 3 (Ryc. 21), zlokalizowane w Ha C ary 8 i 18, składa się z jam kultury przeworskiej, (obiekty 3105, 4558, 4562), palenisk (obiekty 3108, 3109, 4556), dołka posłupowego (obiekt 3107) oraz jam o nieokreślonej chronologii (obiekty 3104, 3106, 4557 i 4560).

Skupisko 1 może stanowić zniszczony ślad po domostwie z konstrukcją słupową ścian i rozległą jamą ziemiankową w typie obiektu z Jankowa, stan. 45–49 (Michałowski 2011, 190). W tym wypadku obiekty 1363 i 1365 byłyby pozostałościami po rozległym podpiwniczeniu, którego strop uległ znacznej niwelacji, a znaczna część dołków posłupowych otaczających jamę ulega destrukcji. Pozostałe dwa skupiska są trudne do interpretacji.

Rozplanowanie podobne do osady w Litwinkach III zarejestrowano w Przywozie w pow. wieluńskim, stan. 1, gdzie wyznaczono *strefę I* zdominowaną przez budownictwo zagłębione (Skowron 2014, 32–133). Pewną analogię może stanowić także osada w Wiktorowie, stan. 1–4, gdzie przestrzeń osiedla podzielono na strefy użytkowe, z których *zgrupowanie B* wydaje się odpowiadać zabudowie w Litwinkach III (Moszczyński 2010, 86). Analogicznie do obu tych stanowisk osadę w Litwinkach III należy uznać za mającą gospodarczy charakter, choć zastanawiający jest brak pieców, tak gospodarczych, jak i wapienniczych.

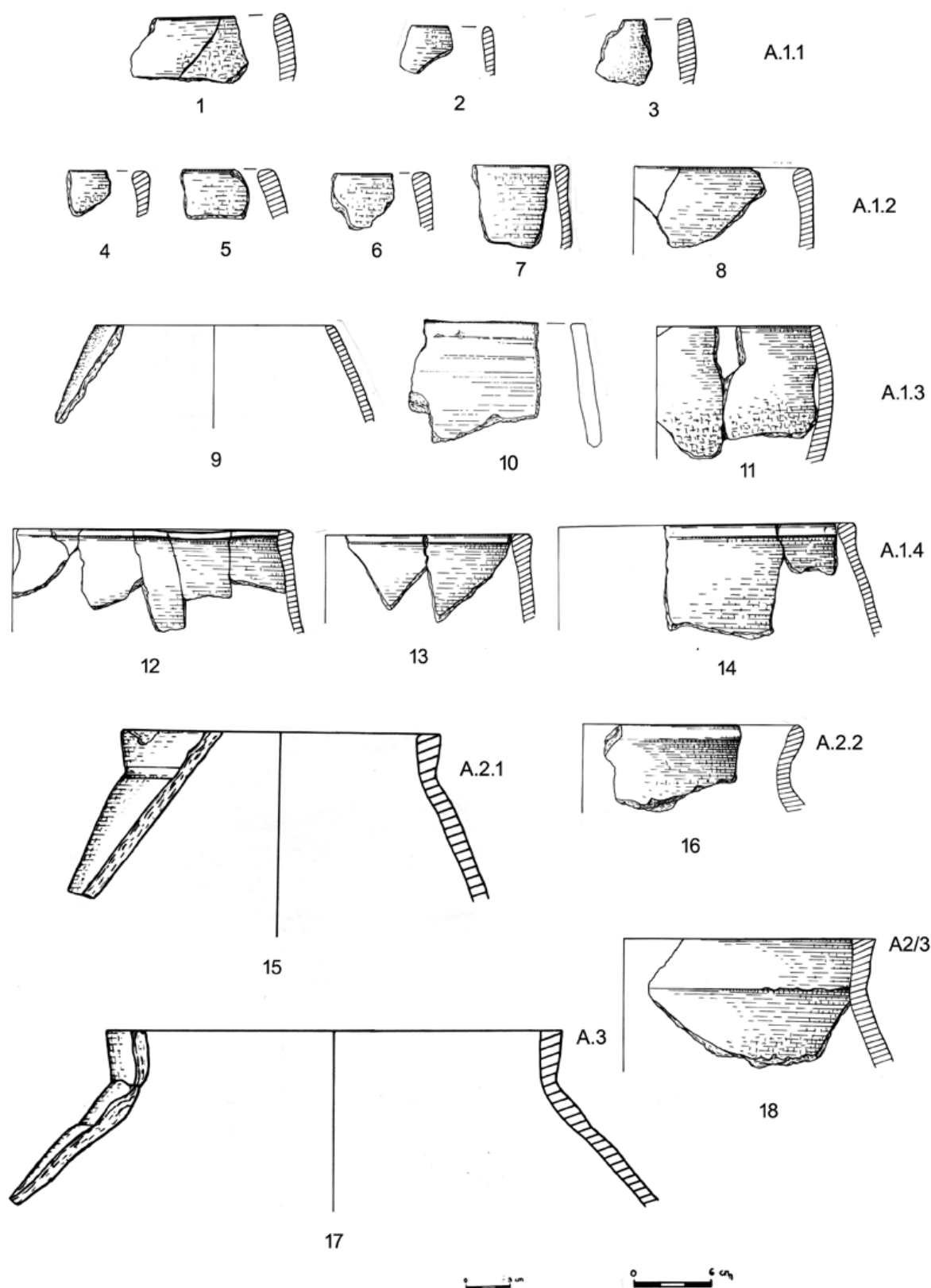

Ryc. 14. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Ceramika kultury łużyckiej. 1: ob. 2111; 2: ob. 2409; 3: ob. 3838; 4: ob. 3753; 5: ob. 2199; Ceramika kultury przeworskiej: 6: ob. 2136; 7: ob. 1273; 8: ob. 2025; 9: 1767; 10: 1794; 11-13: ob. 1798; 14: ob. 2200; 15: ob. 1269 (rys. B. Rogalski)

Fig. 14. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Pottery of the Lusatian culture. (1) feature 2111; (2) feature 2409; (3) feature 3838; (4) feature 3753; (5) feature 2199; Pottery of the Przeworsk culture: (6) feature 2136; (7) feature 1273; (8) feature 2025; (9) feature 1767; (10) feature 1794; (11-13) feature 1798; (14) feature 2200; (15) feature 1269 (Drawn by B. Rogalski)

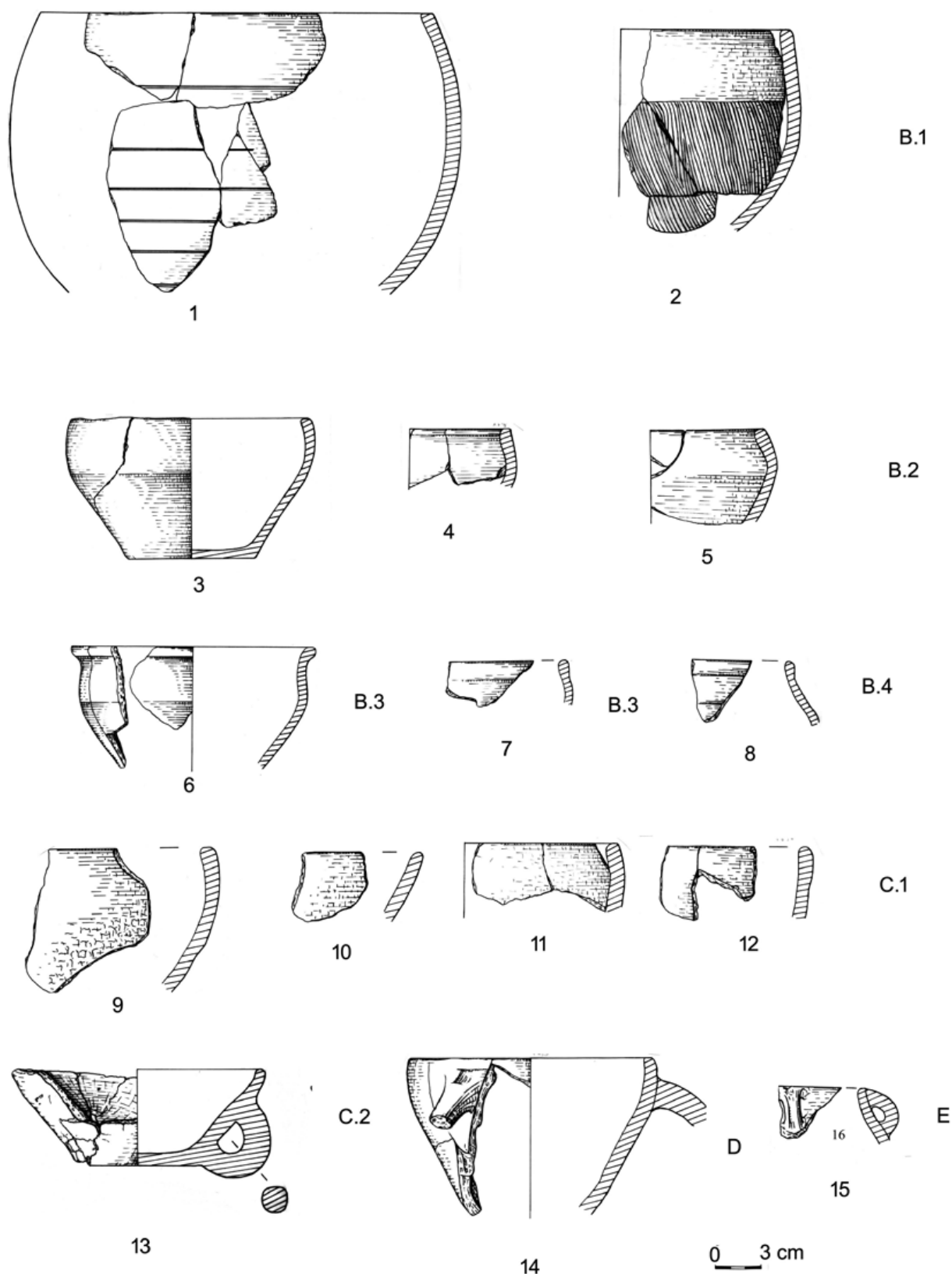
Ceramika ludności kultury przeworskiej

W trakcie badań zebrano łącznie 9590 fragmentów ceramiki kultury przeworskiej. W zbiorze tym znalazło się 486 wylewów, 8840 ułamków brzuśców, 250 den i 14 uch. Tylko 64 okazy były zdobione. Materiał ten został poddany analogicznej analizie jak ceramika kultury łużyckiej. Należy podkreślić znaczny stopień rozdrobnienia fragmentów naczyń. Jest to niedogodność, która znacznie ograniczyła możliwości identyfikacji całych form naczyń kultury przeworskiej (por. Natuniewicz-Sekuła 2006, 118; Moszczyński 2010, 32; Bohr 2014, 161).

Ryc. 15. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Typologia ceramiki kultury przeworskiej. 1-3: typ A.1.1 (1: ob. 1767, 2: ob. 2025, 3: ob. 3068); 4-8: typ A.1.2 (4: ob. 4-6: ob. 1598, 7: ob. 1767, 8: ob. 1798); 9-11: typ. A.1.3 (9: ob. 2025, 10: ob. 2072, 11: ob. 4545); 12-14: typ A.1.4 (12-13: ob. 1767, 14: ob. 1592); 15: typ A.2.1 (ob. 2467); 16: typ A.2.2 (ob. 3068); 17: podgrupa A.3 (ob. 2025); 18: okaz pośredni A2/3 (ob. 2054) (rys. B. Rogalski)

Fig. 15. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Typology of pottery of the Przeworsk culture. (1-3) typ. A.1.1 (1: feature 1767, 2: feature 2025, 3: feature 3068); (4-8) typ. A.1.2 (4-6: feature 1598, 7: feature 1767, 8: feature 1798); (9-11) typ. A.1.3 (9: feature 2025, 10: feature 2072, 11: feature 4545); (12-14) typ. A.1.4 (12-13: feature 1767, 14: feature 1592); (15) typ. A.2.1 (feature 2467); (16) typ. A.2.2 (feature 3068); (17) subgroup A.3 (feature 2025); (18) an intermediate item A2/3 (feature 2054) (Drawn by B. Rogalski)

Ryc. 16. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Typologia ceramiki kultury przeworskiej. 1-2: podgrupa B.1 (1: ob. 2150, 2: ob. 2467); 3-5: podgrupa B.2 (3: ob. 2467, 4-5: ob. 1798); 6-7: podgrupa B.3 (6: ob. 2467, 7: ob. 2200); 8: podgrupa B.4 (ob. 1798); 9-12: podgrupa C.1 (9, 11: ob. 1798, 10: ob. 1592, 12: ob. 2892); 13: podgrupa C.2 (ob. 2467); 14: grupa D (ob. 2750); 15: grupa E (ob. 1798) (rys. B. Rogalski)

Fig. 16. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Typology of pottery of the Przeworsk culture. (1-2) subgroup B.1 (1: feature 2150, 2: feature 2467); (3-5) subgroup B.2 (3: feature 2467, (4-5) feature 1798); (6-7) subgroup B.3 (6: feature 2467, 7: feature 2200); (8) subgroup B.4 (feature 1798); (9-12) subgroup C.1 (9, 11: feature 1798, 10: feature 1592, 12: feature 2892); (13) subgroup C.2 (feature 2467); (14) group D (feature 2750); (15) group E (feature 1798) (Drawn by B. Rogalski)

Typologia ceramiki ludności kultury przeworskiej

Już wstępna analiza pozwoliła wychwycić szereg cech stylistycznych charakterystycznych dla okresu przedrzymskiego. Jest to typowy materiał z osad z przewagą ułamków dużych, ręcznie lepionych pojemników *grubej roboty* (por. Natuniewicz-Sekuła 2006, 118; Moszczyński 2010, 33; Łuczkiwicz 2016, 161).

W zbiorze 9590 fragmentów ceramiki wyróżniono 5 grup naczyń, które określono jako A-E, bazując na kryteriach wysokościowo-szerokościowych (Ryc. 22). Grupy te zostały dalej zróżnicowane na podgrupy, typy i odmiany w oparciu o cechy mikromorfologiczne, przede wszystkim profil wylewu i brzegu. Jest to przyjęty w literaturze model metodyczny (Machajewski, Pietrzak 2004, 86–87, 109, tablica I).

Grupa A – garnki, naczynia spełniające warunki $H1 > R1$ i $R3 < H1$ (według przyjętego schematu – Ryc. 22). Jest to najliczniej reprezentowana forma ceramiki. Ze względu na zróżnicowanie mikromorfologiczne w ramach grupy A można wydzielić dalsze jednostki taksonomiczne:

Podgrupa A.1. – jednoczęściowe garnki beczułkowate o wylewie nachylonym do wnętrza, najczęściej rejestrowane w analizowanym materiale (Ryc. 15: 1–14). Naczynia tej prostej formy są powszechnie spotykane w kulturze przeworskiej na całym obszarze przez nią zasiedlonym, zarówno w młodszym okresie przedrzymskim, jak i w okresie wpływów rzymskich (Liana 1970, 439, 465, tablica II: 14, 18, 21; Natuniewicz-Sekuła 2006, 120, 130, ryc. 6: 1, 4; 139, ryc. 15: 1, 3). Interesujące, że jest to forma ceramiki zdecydowanie częściej spotykana na osadach (Skowron 2006, 67–68). Przykładów dostarcza m.in. osiedle w Piwonicach, stan. 1, gdzie garnki tej formy występowały zarówno w obiektach datowanych na młodszy okres przedrzymski, jak i rozwinięty okres wpływów rzymskich (Dąbrowski 1970, 357, tablica III: 8, 360, tablica V: 5). Innymi przykładami omawianej podgrupy datowanymi na młodszy okres przedrzymski są naczynia z cmentarzysk w Ruszkowie Pierwszym w pow. kolskim, stan. 27 (Machajewski, Rogalski 2016, 119, tablica XLVIII: 2), oraz Warszawie – Wilanowie (Marciniak 1957, tablica V: 12). Jednoczęściowe garnki beczułkowate wystąpiły na osadzie z późnego okresu wpływów rzymskich i okresu wędrówek ludów w Kunach, stan. 4 (Rogalski 2006, 45, 150, ryc. 12: 5), oraz w Koszanowie w pow. kościańskim, stan. 11 o podobnej chronologii (Wróbel 1995, 62, ryc. 7: 5). W zbiorze naczyń zaliczonych do podgrupy A.1. wydzielono na podstawie różnic w ukształtowaniu wylewów następujące typy: **Typ A.1.1.** – garnki o niepogrubionym i zaokrąglonym wylewie (Ryc. 15: 1–3)

Typ A.1.2. – garnki o pogrubionym i zaokrąglonym wylewie (Ryc. 15: 4–8)

Typ A.1.3. – garnki o wylewach niepogrubionych, ściętych górą (Ryc. 15: 9–11).

Typ A.1.4. – garnki o wylewach pogrubionych, ściętych górą (Ryc. 15: 12–14).

Uwagę zwraca obecność licznych fragmentów ostatniego z typów, tj. A.1.4. Ceramika ta stanowi element tradycji posthalsztackiej w ceramice osadowej w młodszym okresie przedrzymskim na Pomorzu, czego dowodzą analogiczne materiały z osad w Głuszynie, stan. 1, i Czarnowęsach w pow. białogardzkim, stan. 42 (Rogalski 2007, 145, ryc. 5: 7, 146, ryc. 6; 2010b, 203). Interesujące jest to, że w Litwinkach III, np. w obiekcie 1794, omawianej ceramice towarzyszyły facetowane wylewy naczyń, w tym od wewnętrznej strony (Ryc. 17: 2), które są identyfikowane z tradycją starszego okresu przedrzymskiego (Machajewski, Pietrzak 2004, 94; Rogalski 2010b, 203). Analogiczną asocjację cech mikromorfologicznych *latenizujących* z tradycją jastorfską zarejestrowano w starszych zespołach z Brześcia Kujawskiego w pow. włocławskim, stan. 3 i 4 (Grygiel 2004, 20). Prezentowane garnki posiadają bezpośrednie analogie na osadzie w Horodysku w pow. chełmskim, stan. 13, w postaci wydzielonej tam ceramiki *grup D.1* oraz *I*, związanej ze stylistyką jastorfską młodszego okresu przedrzymskiego (Łuczkiwicz 2016, 160, 161, 184, ryc. 20: 5, 6). Z dalszych terytorialnie analogii można wymienić naczynia jajowate z osady w Troszynie w pow. kamieńskim, stan. 12, określone tam jako *podgrupa A.2*, a utożsamiane z materiałami *typu Marianowo* (Ostasz, Rogalski 2013, 106). Ceramikę nawiązującą do garnków typu A.1.4 z Litwinek zarejestrowano również na stan. II i V w Nowym Drzewiczu w pow. żyrardowskim, także identyfikując ją jako odpowiadającą stylistyce jastorfskiej (Galewski 2015, 197–198, 212, tablica 5: 2). Należy wspomnieć, że garnki podgrupy A.1. z Litwinek III, zwłaszcza podgrupy A.1.4., wystąpiły w zespołach z materiałami o przeworskim charakterze stylistycznym. Przykładem takiej asocjacji może być, poza obiektem 1794 zawierającym także wylewy facetowane (Ryc. 17: 2), również obiekt 1798, gdzie oprócz garnków typu A.1.4 i A.1.2 zarejestrowano także fragmenty czarnej, wyglądanej ceramiki o typowo *przeworskiej* ornamentyce w postaci pasm wielokrotnie wypełnianych w układzie blankowym (Ryc. 14: 11–13; por. Machajewski, Rogalski 2016, 46, 79, tablica VIII).

Podgrupa A.2. – garnki dwuczłonowe, zdecydowanie mniej liczne. Udało się zidentyfikować zaledwie 2 ich okazy (Ryc. 15: 15–16). Fragment z obiektu 2467 (Ryc. 15: 15) reprezentuje smukłą formę dwuczłonową,

nazwijmy ją **typem A.2.1**, o wysokiej szyjce i krótkim, cylindrycznym niemal wylewie, przy czym brzeg jest pogrubiony, wychylony skośnie na zewnątrz i ścięty górą. Jest to kolejna forma charakterystyczna dla materiałów kultury jastorfskiej, którą można korelować z ceramiką *odmiany C.III.2.b* tejże kultury na Pomorzu Zachodnim i Przednim (Rogalski 2010b, 200–202). Okazy podobnych naczyń są znane z osady w Poznaniu-Nowym Mieście, stan. 278 (Machajewski, Pietrzak 2004, 111, tablica III: 2, 5), gdzie garnek z Litwinek III lokowałby się w tamtejszej grupie B, a także wśród materiałów jastorfskich z osad w Wojnowie w pow. poznańskim, stan. 23 (Kasprowicz 2004, 228, ryc. 12: 2); Otorowie w pow. szamotulskim, stan. 66 (Żychliński 2004, 248, ryc. 4: 2) i Obórcie w pow. gnieźnieńskim, stan. 10 (Sobucki, Woźniak 2004, 210, ryc. 10: 10). Należy na koniec dodać, że w tym samym zespole (obiekt 2467) wystąpił także okaz klasycznej dla kultury jastorfskiej misy z wiszącymi uchami (Ryc. 16: 13), którą omówię niżej. Naczynia te są nazywane niekiedy *misami bastarneńskimi* (por. Maciałowicz 2004). Ceramika o zbieżnej morfologii do typu A.2.1. z Litwinek wystąpiła również na osadzie kultury przeworskiej w Kołoząbiu w pow. płońskim, stan. 1 (Natuniewicz-Sekuła 2006, 119, 126, ryc. 2: 1, 127, ryc. 3: 2). W komentarzu dotyczącym datowania tych materiałów autorka opracowania zakłada również możliwość ich jastorfskiej proveniencji (Natuniewicz-Sekuła 2006, 121).

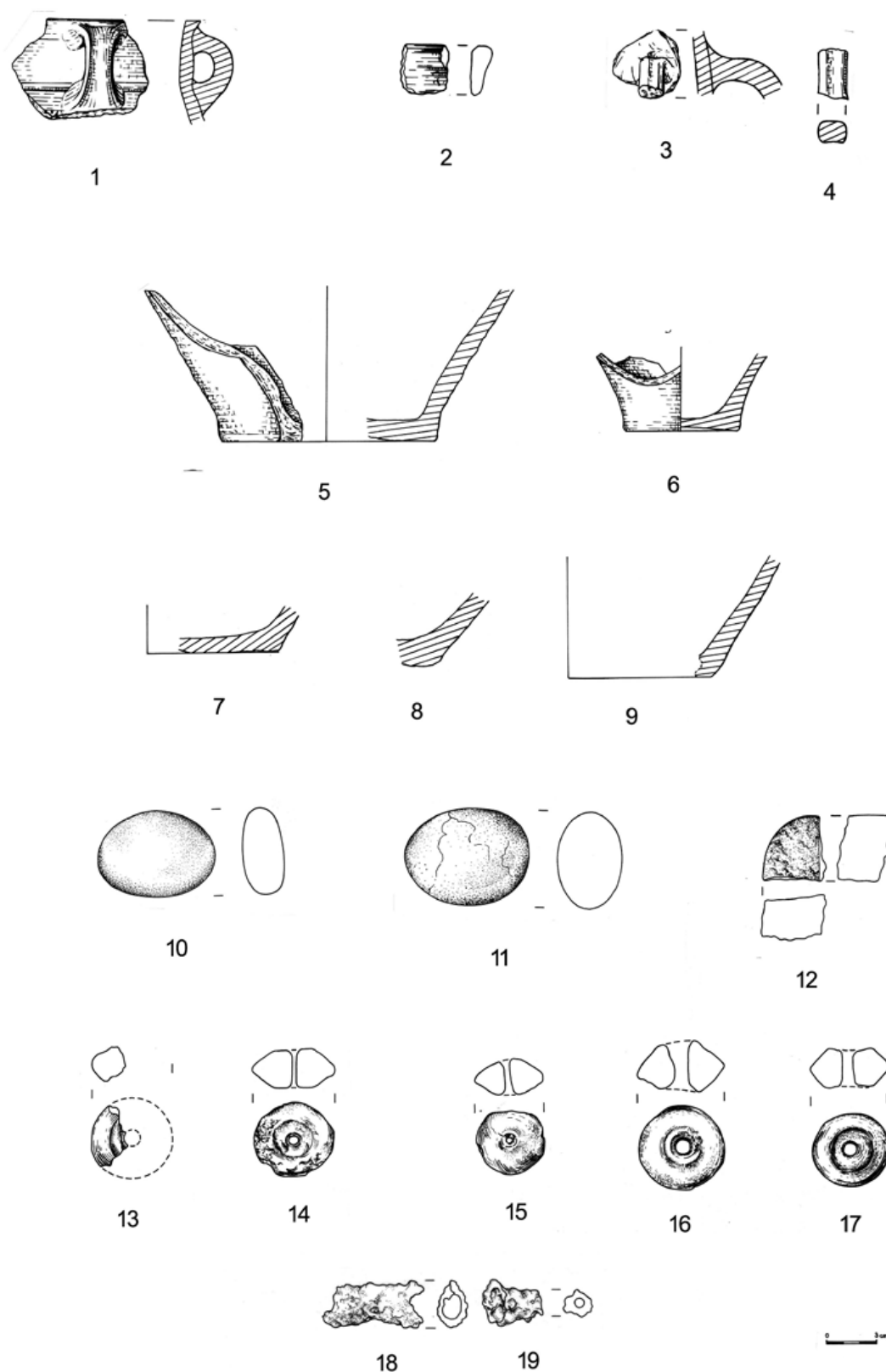
Drugi garnek dwuczłonowy z Litwinek III (**typ A.2.2**), z obiektu 3068 (Ryc. 15: 16), jest zachowany w jeszcze bardziej fragmentarycznym stanie. Również on posiada stromą, krótką szyjkę oraz wychylony na zewnątrz, nieznacznie pogrubiony wylew o zaokrąglonym brzegu. Analogiczna ceramika wystąpiła na osadach w Horodysku, stan. 13, i w Otorowie, stan. 66, gdzie również przypisano jej jastorfską proveniencję (Żychliński 2004, 247–248, ryc. 4: 4; Łuczkiewicz 2016, 160, 179, ryc. 15: 2). Podobnie są interpretowane omawiane garnki w opracowaniu cytowanych badań w Nowym Drzewiczu, stan. II i V (Galewski 2015, 197, 208, tablica 1:1, 212, tablica 5: 1). Na osadzie w Wytycznie w pow. włodawskim odkryto z kolei zespół (studnia) zawierający obok garnków omawianego typu również facetowane wylewy naczyń, co skomentowano w literaturze w kontekście zbieżności z materiałami skandynawskimi młodszego okresu przedrzymskiego (Łuczkiewicz 2014, 318, ryc. 6, 319–320). Naczynie z Litwinek III typu A.2.2. odpowiada ponadto *odmianie C.II.1.a* wydzielonej dla materiałów kultury jastorfskiej na Pomorzu Zachodnim i Przednim (Rogalski 2010b, 201–203). Analogią z tego regionu jest naczynie z Czarnowęsów,

stan. 42 (Rogalski 2007, 146, ryc. 7: 3) oraz archiwalny niestety garnek z Karlina w pow. Białogardzkim, pochodzący z odkrytego w 1934 r. grobu wyposażonego ponadto w zapinkę wariantu Kostrzewski A (Machajewski 1999, 236, ryc. 1: 1, 4; Rogalski 2010b, 209, 702, ryc. 93: 5). W ramach typologii wspomnianych materiałów z Poznania-Nowego Miasta, stan. 278, omawiane naczynie z Litwinek III mieściłoby się z kolei w ramach *odmiany B.I.1.a* odpowiadającej stylistyce starszego okresu przedrzymskiego (Machajewski, Pietrzak 2004, 90, 110, tablica II: 7).

Podgrupa A.3. – garnki trójczłonowe, reprezentowane przez pojedyncze naczynie z obiektu 2025 (Ryc. 15: 17). Jest to kolejna charakterystyczna dla kultury jastorfskiej forma ceramiki, szczególnie dla fazy Jastorf IIa (Domański 1975, 36; Grygiel 2004, 20; Machajewski, Pietrzak 2004, 89–90; Rogalski 2010b, 206), w literaturze niemieckiej określana jako *dreigliedrige Gefässe*, przy czym elementem diagnostycznym jest charakterystyczna *trójdzielna* tektonika naczyń, a nie grupa makromorfologiczna (np. Keiling 1969, 57–59). Okaz z Litwinek III posiada zatem bardzo liczne analogie na stanowiskach kultury jastorfskiej (Machajewski, Pietrzak 2004, 89–90; 110, tablica II:1–3; Rogalski 2010b, 206–208, 700–701, ryc. 91–92), wymienię jedynie kilka znanych z polskiej literatury. Garnki zbliżone formą do omawianego naczynia podgrupy A.3. są znane z osad w Troszynie, stan. 12 (Ostasz, Rogalski 2013, 106, ryc. 10: 2); Poznaniu-Nowym Mieście, stan. 226 i 278 (Machajewski, Pietrzak 2004, 89–90; 110, tablica II:1–3) oraz cmentarzysk z Obrytej w pow. pyrzyckim (Rogalski 2010b, 700, ryc. 91: 2) i Lubieszewa w pow. gryfickim, stan. 1 (Wołagiewicz 1997, tablica III:7). Ceramika ta jest datowana zasadniczo na od-cinek Jastorf IIa w ujęciu Horsta Keilinga (1969, 16, 58–59; Machajewski, Pietrzak 2004, 98–90; Rogalski 2010b, 208). Na zakończenie należy wymienić pominięte w analizie morfologicznej fragmenty garnków o niepewnej ze względu na stan zniszczenia przynależności do podgrup A.2. lub A.3. (Ryc. 15: 18), jakkolwiek stylistycznie odpowiadających tej samej tradycji kulturowej.

Grupa B – wazy, naczynia wykazujące relacje $H_1 < R_3$ i $R_2:R_4 > 1,5$. Jest zdecydowanie mniej liczną grupą ceramiki. Także i ją, kierując się zróżnicowaniem mikromorfologicznym, podzielono wewnętrznie na podgrupy:

Podgrupa B.1. – wydzielono ją dla naczyń z obiektów 2150 oraz 2467 (Ryc. 16: 1–2). Pierwsze z nich posiada niemal idealnie kulisty brzusec, proporcjami mieszcząc się w kryteriach grupy B. Niemniej interesujące jest oryginalne zdobnictwo, złożone z horyzontalnych linii głęboko rytych w dość dużych odstępach.

Ryc. 17. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Ceramika kultury przeworskiej. 1: ob. 2892, 2: ob. 1794, 3-4: ob. 1592, 5-6: ob. 5-6, 7-9: ob. 1592. Zabytki wydzielone. 10: ob. 2150, 11: ob. 2249, 12: ob. 2023, 13: ob. 1798, 14: ob. 1309, 15: ob. 2027, 16: ob. 2200, 17: ob. 2150, 18-19: ob. 1767 (rys. B. Rogalski)

Fig. 17. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Pottery of the Przeworsk culture: (1) feature 2892; (2) feature 1794; (3-4) feature 1592; (5-6) feature 5-6; (7-9) feature 1592. Distinct objects: (10) feature 2150; (11) feature 2249; (12) feature 2023; (13) feature 1798; (14) feature 1309; (15) feature 2027; (16) feature 2200; (17) feature 2150; (18-19) feature 1767 (Drawn by B. Rogalski)

Wylew jest nachylony do wnętrza, niepogrubiony i górzasty. Okaz z obiektu 2467 (Ryc. 16: 2) odznacza się z kolei nieco większą średnicą wylewu oraz ciekawym zdobieniem zbliżonym do ornamentu miotłkowego w dolnej partii brzuśca. Mikromorfologia wylewu jest taka sama jak w przypadku pierwszego z naczyń. Obie wymienione formy są zgodne ze stylistyką starszego okresu przedrzymskiego, jak wykazano wyżej, omawiając garnki grupy A (por. Rogalski 2010b, 201–204; Galewski 2015, 197–198; Łuczkiewicz 2016, 161). Nie posiadają one jednak bezpośrednich analogii na cytowanych stanowiskach ze starszego okresu przedrzymskiego kultury jastorfskiej. Waza z obiektu 2467 wystąpiła w zespole z ceramiką typu A.2.1., misą z wiszącymi uchami podgrupy C.2. oraz naczyniami podgrupy B.2. i B.3. (Ryc. 15: 15; 16: 3, 6, 13).

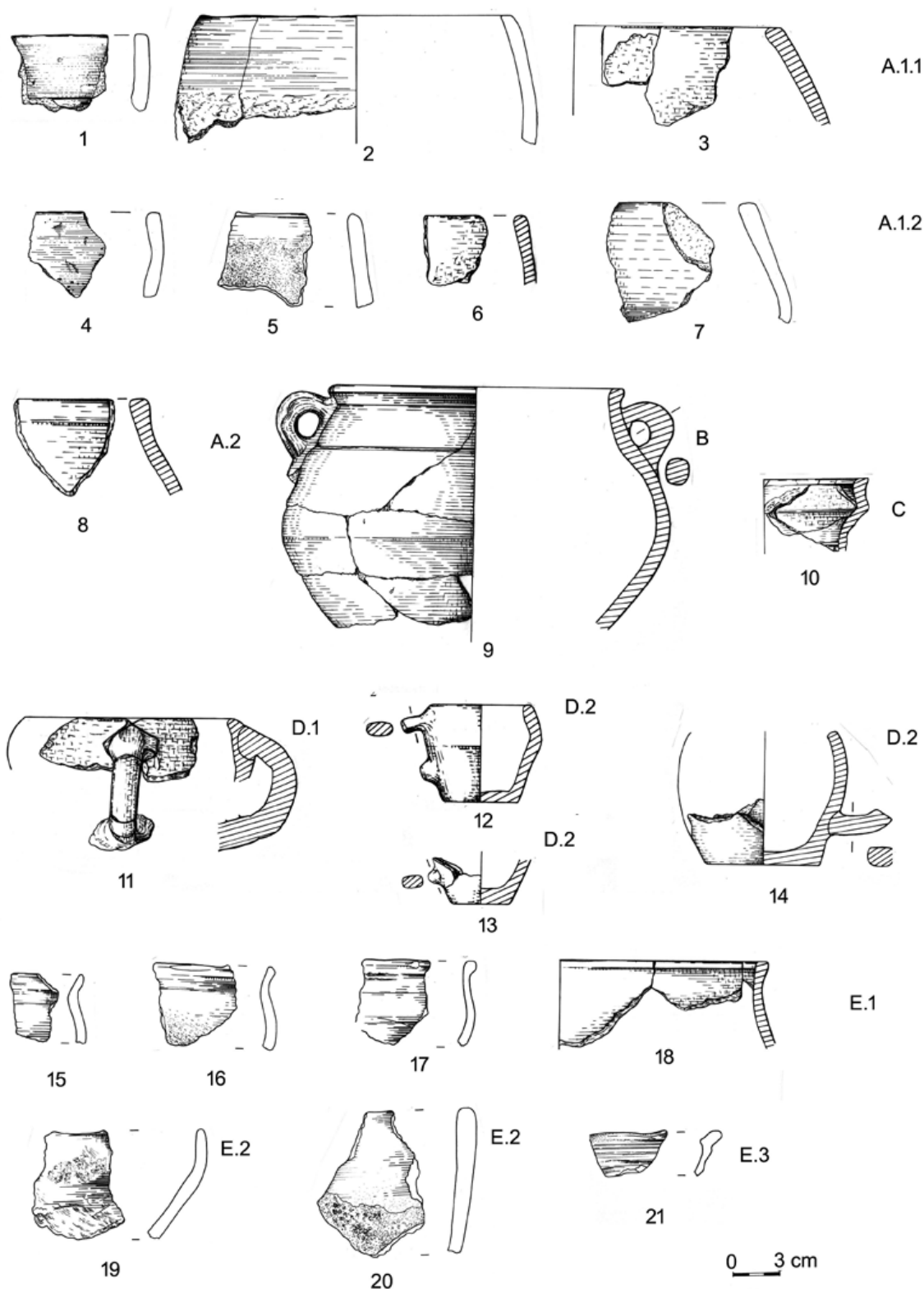
Podgrupa B.2. – szerokootworowe wazy dwudzielne z obiektów 1798 (Ryc. 16: 4–5) i 2467 (Ryc. 16: 3). Jest to okaz nawiązujący formą zasadniczo do typu IV/2 wg T. Liany (1970, 439, 465, II: 12), posiadający liczne analogie na stanowiskach kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego i starszego okresu wpływów rzymskich. Przykładem niech będą okazy z cmentarzyska w niedalekim Niedanowie w pow. nidzickim, stan. 2 (Ziemlińska-Odojowa 1999, 162, tablica XI: 37,5, 169, tablica XVIII: 52: 13, 207, tablica LVI: 192: 6); Kamieńczyku w pow. wyszkowskim, stan. 1 (Dąbrowska 1997, 137, tablica VII: 9.4, 169, tablica XXXIX: 75.5) oraz nekropolii w Zalesiu w pow. mławskim (Okulicz 1965, tablica XXIV: 3). Analogiczną ceramikę zarejestrowano ponadto na osadzie w Antoniewie w pow. sochaczewskim, stan. 1 (Skowron 2006, 205, tablica XXXVI: 1). W przypadku wazy z obiektu 2467 datowanie weryfikuje obecność w zespole ceramiki typu A.2.1. oraz misy z wiszącymi uchami podgrupy C.2. (Ryc. 15: 15; 16: 13).

Podgrupa B.3. – wazy trójdzielne z obiektów 2200 (Ryc. 16: 7) i 2467 (Ryc. 16: 6), nawiązujące generalnie także do typu IV/2, wyróżnia je jednak wychylony na zewnątrz wylew i pogrubiony, zaokrąglony brzeg. Naczynia te także posiadają liczne analogie na stanowiskach kultury przeworskiej. Bliskich terytorialnie przykładów dostarcza wspomniane wyżej cmentarzysko w Niedanowie, stan. 2 (Ziemlińska-Odojowa 1999, 162, tablica XI: 30.5, 168, tablica XVII: 54.2, 170, tablica XIX: 65.1, 247, tablica XCVI: 282.5, 258, tablica CVII: 307.4). Naczynia tej grupy występują tam zarówno w fazie B1, jak i B2, w przypadku materiałów z obiektu 2467 chronologię weryfikuje garnek typu A.2.1. oraz wspomniana wyżej misa z wiszącymi uchami (Ryc. 15: 15; 16: 13) – wskazując na młodszy okres przedrzymski.

Podgrupa B.4. – waza trójdzielna z obiektu 1798 (Ryc. 16: 8), formalnie reprezentuje stylistykę typową dla wczesnego okresu wpływów rzymskich (Jasnosz 1952, 271–272; Liana 1976, 140–145; Dąbrowska 1997, 105). W przypadku omawianego okazu asocjacja w zespole z ceramiką typów A.1.1., A.1.2. (Ryc. 15: 8), A.1.4. i grupy E (Ryc. 16: 15) nakazuje datować go na młodszy okres przedrzymski. Sytuacja taka miała miejsce w zespole z grobu 53 w Ruszkowie Pierwszym, stan. 27, gdzie wystąpiły 3 naczynia nawiązujące formą do podgrupy B.4. (Machajewski, Rogalski 2016, 44, 130, tablica LIX).

Grupa C – misy, naczynia spełniające warunki R1:H1>2,0. W zbiorze ceramiki z Litwinek III ze względu na stan zachowania jednoznacznie udało się zaliczyć do omawianej grupy niemal wyłącznie naczynia o łukowatym profilu brzuśca, wylewie nachylonym do wnętrza i niepogrubionym lub nieznacznie pogrubionym, zaokrąglonym lub ściętym brzegu. Tę serię ceramiki zdefiniowałem jako **podgrupę C.1.** (Ryc. 16: 9–12). Misy odpowiadające podgrupie C.1. są formą ceramiki powszechną w młodszym okresie przedrzymskim zarówno w inwentarzach kultury przeworskiej, jak i jastorfskiej. Uwagę zwraca powszechność zaokrąglonego brzegu, który nie jest czułą cechą diagnostyczną. Analogie dla mis podgrupy C.1. można wskazać zatem na szeregu cytowanych już stanowisk, np. na osadach kultury jastorfskiej w Wojnowie, stan. 23 (Kasprowicz 2004, 223, ryc. 7: 11); Poznaniu-Nowym Mieście, stan. 226 (Machajewski, Pietrzak 2004, 115, tablica VII: 1) i w Obórcie, stan. 2 (Sobucki, Woźniak 2004, 208, ryc. 8: 2), a także na cmentarzysku kultury przeworskiej w Ruszkowie Pierwszym, stan. 27 (Machajewski, Rogalski 2016, 94, tablica XXIII: 3) i na osadzie w Nowym Drzewiczu, stan. II i V (Galewski 2015, 209, tablica 2: 2). Jest to zatem forma o rozległej chronologii.

Podgrupa C.2. – naczynie z obiektu 2467, jest to wspomniana już wcześniej misa z wiszącymi uchami (Ryc. 16: 13). Jest to klasyczny okaz ceramiki kultury jastorfskiej, traktowany jako jeden z wyznaczników obecności jej wpływów w strukturze osadnictwa danego regionu (np. Łuczkiewicz 2014, 325, ryc. 13). Naczynie to posiada analogie na przytaczanych wyżej stanowiskach kultury jastorfskiej (Grygiel 2004, 16, ryc. 2: f; Machajewski, Pietrzak 2004, 115, tablica VII: 4; Kasprowicz 2004, 222, ryc. 6: 10; Galewski 2015, 198, 210, tablica 3: 5, 218, tablica 11: 5). Ta specyficzna forma mis doczekała się własnego opracowania autorstwa Andrzeja Maciałowicza (2004). Datowanie tych naczyń jest jednak nadal problematyczne i dyskutowane w literaturze (Galewski 2015, 198, tam dalsza literatura). W kontekście materiałów z obiektu 2467

Ryc. 18. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Typologia ceramiki kultury wielbarskiej. 1-3: typ A.1.1 (1: ob. 1352, 2: ob. 1369, 3: ob. 1771); 4-7: typ A.1.2 (4: ob. 1457, 5: ob. 1737, 6: ob. 1771, 7: ob. 1986); 8: podgrupa A.2 (ob. 1771); 9: grupa B (ob. 2062); 10: grupa C (ob. 4437); 11: podgrupa D.1 (ob. 1344); 12-14: podgrupa D.2 (12-14: ob. 1771); 15-18: podgrupa E.1 (15-16: ob. 1706, 17: ob. 3720, 18: ob. 4559); 19-20: podgrupa E.2 (ob. 3800, 20: ob. 3802); 21: podgrupa E.3 (ob. 2536) (rys. B. Rogalski)

Fig. 18. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Typology of pottery of the Wielbark culture. (1-3) typ. A.1.1 (1: feature 1352, 2: feature 1369, 3: feature 1771); (4-7) typ. A.1.2 (4: feature 1457, 5: feature 1737, 6: feature 1771, 7: feature 1986); (8) subgroup A.2 (feature 1771); (9) group B (feature 2062); (10) group D (feature 4437); (11) subgroup D.1 (feature 1344); (12-14) subgroup D.2 (12-14: feature 1771); (15-18) subgroup E.1 (15-16: feature 1706, 17: feature 3720, 18: feature 4559); (19-20) subgroup E.2 (feature 3800, 20: feature 3802); (21) subgroup E.3 (feature 2536) (Drawn by B. Rogalski)

Ryc. 19. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Skupisko 1 obiektów kultury przeworskiej (kolor zielony; kolor błękitny – obiekty kultury łużyckiej) (rys. B. Rogalski).

Fig. 19. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Concentration 1 of features of the Przeworsk culture (green colour); features of Lusatian culture (blue colour) (Drawn by B. Rogalski)

okaz z Litwinek III należy umieścić raczej w młodszym okresie przedrzymskim. Jako przykład misy tego typu z zespołu kultury przeworskiej, datowanego na młodszy okres przedrzymski można wskazać grób 4 z Warszawy-Wilanowa (Marciniak 1957, tablica V: 11).

Grupa D – kubek spełniający warunki $H_1 < R_3$ i $R_2 : R_4 < 1,5$ – jednoznacznie zaliczyć można tylko okaz z obiektu 2750 (Ryc. 16: 14). Posiada on stożkowaty brzusiec i nieznacznie nachylony do wnętrza wylew. Naczynia tej formy stanowią następną bardzo liczną formę ceramiki zarówno w kulturze przeworskiej, jak i jastorfskiej, rejestrowaną tak na cmentarzyskach (np. Marciniak 1957, 123; Machajewski, Rogalski 2016, 39–40), jak i na osadach (Skowron 2006, 59–61; Łuczkiewicz 2016, 162). Okaz z Litwinek III należy wiązać raczej z kulturą przeworską ze względu na obecność w zespole z obiektu 2750 także charakterystycznej czarnej, wyglądanej ceramiki o stylistyce *zlatenizowanej* (por. Bohr 2014, 161). W zespole tym można było wskazać tylko tę jedną formę ceramiki, mimo bardzo licznego zbioru (603 fragmenty), jaki tu wystąpił. Analogiami z obszaru kultury przeworskiej są datowane na młodszy okres przedrzymski kubki z cmentarzysk w Piotrkowie Kujawskim w pow. radziejowskim, stan. 1 (Kaszewska 1962, 24, tablica X: 3, XVI: 6, XXV: 3, XXX: 5) oraz Niedanowa, stan. 2 (Ziemlińska-Odojowa 1999, 199, tablica XLVIII: 177.3).

Grupa E – dzban, fragment naczynia z uchem z obiektu 1798 (Ryc. 16: 15), spełniający warunki $H_1 > R_3$ i $R_1 : R_3 < 0,7$. Odróżnia się on od garnków jajowatych, które zdefiniowane zostały wyżej jako typ A.2.2., zdecydowanie węższą średnicą wylewu względem smukłego brzuśca. Naczynia te należy łączyć także z tradycją kultury przeworskiej młodszego okresu

przedrzymskiego. Najbliższej terytorialnie analogii dostarczyła jednak osada w Janowie Pomorskim w pow. elbląskim, stan. 1, wśród materiałów kultury oksywskiej (Jurkiewicz, Machajewski 2012, 198, 252, tablica 14:4). Z przytaczanych dotąd stanowisk jastorfskich (Grygiel 2004; Kasprowicz 2004; Machajewski, Pietrzak 2004; Żychliński 2004; Galewski, 2015; Łuczkiewicz 2016;) brak jest naczyń, które mogłyby stanowić bezpośrednią analogię do okazu z Litwinek III. Dzbany omawianej formy są identyfikowane na Pomorzu Zachodnim jako jeden z elementów pojawiającego się w młodszym okresie przedrzymskim nurtu przeworskiego (Machajewski 1999, 37, ryc. 2: 4, 240), jakkolwiek nie są to w jej inwentarzach częste naczynia (por. Skowron 2006, 61–62).

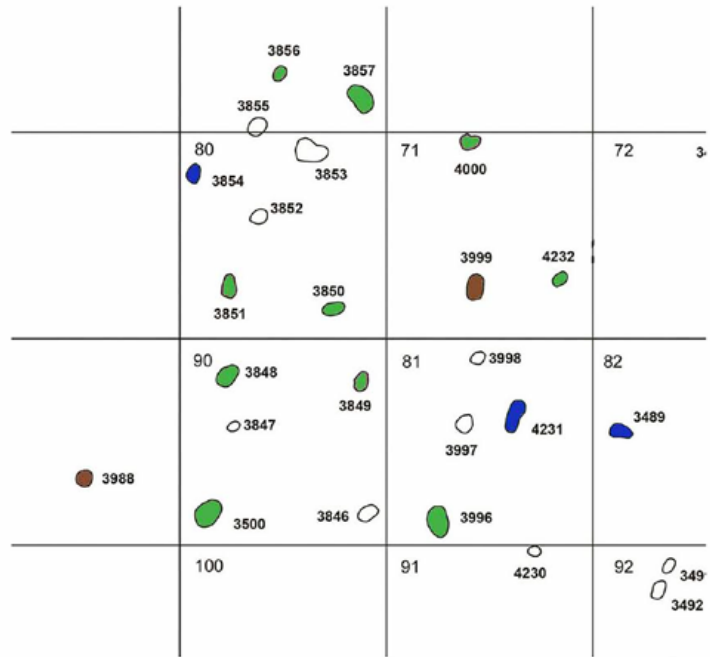
Kilku uwag wymaga zdobnictwo naczyń, jakkolwiek na ogólną liczbę 9590 pozyskanych ze stanowiska fragmentów ceramiki zaledwie 64 egzemplarze były ornamentowane (Ryc. 14: 7–15). Uwagę zwracają okazy o czarnej, gładkiej powierzchni i drobnej domieszce, zdobione swastyką w technice linii podwójnie rytej, wypełnionej pojedynczym rzędem nakłuwanych punktów (Ryc. 14: 7, 8, 10, 11). Ornamentowane identyczną swastyką naczynie jest znane z cmentarzyska w pobliskim Niedanowie, stan. 2, grób 230 (Ziemlińska-Odojowa 1999, 218, tablica LXVII: 230.3). Pochodzi też stamtąd spora seria naczyń zdobionych analogicznym wątkiem, tj. z wykorzystaniem pojedynczego wypełnienia nakłuwanymi punktami wąskiego pasa ornamentacyjnego (m.in. Ziemlińska-Odojowa 1999, 220, tablica LXIX: 237.6, 222, tablica LXXI: 238.6, 267, tablica CXVI: 322.10, 304, tablica CLIII: 417.5). Cmentarzysko było użytkowane przez ludność kultury przeworskiej i wielbarskiej, natomiast wymieniona ceramika pochodzi z zespołów kultury przeworskiej.

Wspomniany wątek zdobniczy wystąpił również na ceramice kultury przeworskiej z cmentarzysk w Karczewcu w pow. węgrowskim (Dąbrowska 1973, 517, ryc. 111: 20, 21) i Ruszkowie Pierwszym, stan. 27 (Machajewski, Rogalski 2016, 79, tablica VIII). Interesujące, że w opracowaniu materiałów z archiwalnego cmentarzyska w Olsztynie dopuszczono możliwość przeworskiej tradycji omawianego sposobu zdobienia także na naczyniach kultury wielbarskiej (Cieśliński 2006, 49; 2010, 152, 153, 155, ryc. 43).

Jako utrzymane w stylistyce właściwej również kulturze przeworskiej uznać należy także zdobienie pasem ornamentacyjnym z podwójnym i poczwórnym wypełnieniem jodełką (Ryc. 14: 12–13). Także w tym wypadku cmentarzysko w Niedanowie, stan. 2, dostarcza analogii (Ziemlińska-Odojowa 1999, 272, tablica CXXI: 331.1, 326, tablica CLXXV: 480.6), jakkolwiek ornament ten

Ryc. 20. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Skupisko 2 obiektów kultury przeworskiej (kolor zielony; kolor niebieski – obiekty kultury wielbarskiej; kolor brązowy – obiekty nowożytnie) (rys. B. Rogalski)

Fig. 20. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Concentration 2 of features of the Przeworsk culture (green colour); features of Wielbark culture (blue colour); features of the modern period (brown colour) (Drawn by B. Rogalski)

jest spotykany również w Wielkopolsce (Machajewski, Rogalski 2016, 79, tablica VIII, 99, tablica XXVIII: 6), choć na ceramice z młodszego okresu przedrzymskiego odkrytej na cmentarzysku w Wymysłowie, pow. gostyński należał do rzadkości, co podkreślono w publikacji (Jasnusz 1952, 252).

Zdobienie plastyczne w postaci H-kształtnych pseudouszek (Ryc. 14: 14–15) również posiada bezpośrednie analogie wśród materiałów kultury przeworskiej z cmentarzyska w Niedanowie, stan. 2, datowanych tam najwcześniej na fazę B1 okresu wpływów rzymskich (Ziemlińska-Odojowa 1999, 218, tablica LXVII: 230.5, 219, tablica LXVIII: 233.1, 266, tablica CXV: 321.6, 310, tablica CLIX: 430.4, 326, tablica CLXXV: 480.5). Zdobienie takie wystąpiło również w Dobrzankowie w pow. przasnyskim (Okulicz 1965, tablica X: 5).

Rozważania na temat typologii ceramiki kultury przeworskiej w Litwinkach III należy zamknąć krótkim komentarzem dotyczącym fragmentu ceramiki z obiektu 2892 (Ryc. 17: 1). Jest to ułamek pogrubionego, ściętego górą wylewu na cylindrycznej szyjce z przewężonym uchem. U nasady szyjki naczynia, nad dolną osadą ucha biegnie dookoła listwa plastyczna. Naczynie jest wygładzane i ciemnobrunatne. Jednoznaczne zaklasyfikowanie typologiczne okazało się w jego przypadku niemożliwe ze względu na brak stałych proporcji krzywizny brzuśca i wylewu. Fragment ten należy włączyć również w nurt stylistyki kultury przeworskiej, analogie znajdziemy wśród materiałów w Kamieńczuku, stan. 1 (Dąbrowska 1997, 222, tablica XCII: 174, 18).

Mikromorfologia wylewów została scharakteryzowana w zasadzie przy okazji omawiania typologii

ceramiki. W przypadku den większość okazów była płaska, pozbawiona stopki (Ryc. 16: 3, 13; 17: 7, 9) lub nieznacznie wklęsła (Ryc. 17: 5, 6, 8), ich średnica wynosiła około 10–12 centymetrów. Wśród 14 uch 12 egzemplarzy reprezentowało typ w różnym stopniu wałkowaty (Ryc. 16: 13–15), a jeden egzemplarz był przewężony i miał wyraźnie opracowane krawędzie (Ryc. 17: 1). Są to elementy mikromorfologiczne, które nie decydują w zasadniczy sposób o chronologii naczynia i identyfikacji kulturowej.

Cechy technologiczne ceramiki ludności kultury przeworskiej

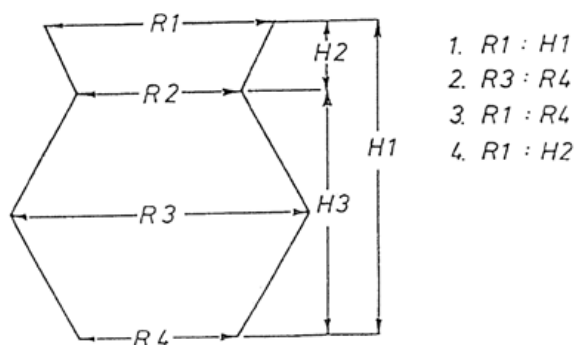
W zbiorze 9590 fragmentów znalazło się 486 wylewów, 8840 ułamków brzuśców, 250 den i 14 uch. Tylko w 64 przypadkach wystąpiło ornamentowanie. Ponad 95% ceramiki miało grubość od 0,5 do 0,9 centymetrów. Przeważała ceramika chropowata (4719) obok szorstkiej (2089), schropowaczonej (1210), wygładzana (750) i silnie schropowaczone (678). Pozostałe ułamki naczyń były gładkie, obrzucane, wyswiecane bądź o mieszanej fakturze. Zdecydowana większość fragmentów ceramiki (8936) posiadała domieszkę o granulacji od 0,5 do 0,9 mm oraz dwubarwny przełam (7258). Udział poszczególnych barw powierzchni zewnętrznej naczyń przedstawiał się następująco: ciemnobrunatna (4523), jasnobrunatna (2547), czarna (1200), ceglasto-brunatna (911), ciemnoszara (88) i szara – 21. W przypadku barwy powierzchni wewnętrznej przeważał kolor czarny (8252) przed brunatnym w różnych odcieniach.

Powyższy zestaw cech technologicznych można uznać za typowy dla ceramiki z osad z młodszego

Ryc. 21. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Skupisko 3 obiektów kultury przeworskiej (kolor zielony; kolor niebieski – obiekt kultury wielbarskiej) (rys. B. Rogalski).

Fig. 21. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Concentration 3 of features of the Przeworsk culture (green colour); features of Wielbark culture (blue colour); (Drawn by B. Rogalski)

1. $R1 : H1$
2. $R3 : R4$
3. $R1 : R4$
4. $R1 : H2$

Ryc. 22. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Schemat kryteriów wysokościowo-szerokościowych wykorzystanych w typologii form naczyń (wg Machajewski, Pietrzak 2004)

Fig. 22. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Scheme of height-width typology of vessel forms (according to Machajewski, Pietrzak 2004)

okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich (Kozłowska 1989/90, 110–111; Rogalski 2010b, 66; Kaczor, Żółkiewski 2015, 296–301, tabela 5; Stasiak-Cyran 2016, 58–64, tabele 3–4). Materiał z Litwinek III jest porównywalny np. z ceramiką z młodszego okresu przedrzymskiego z osad w Nowym Drzewiczu, stan. I, II i V (Galewski 2015, 196, 203–205, tabele 1–6), Horodysku, stan. 13 (Łuczkiwicz, 2016, 166–168), Dubielewie w pow. włocławskim, stan. 8 (Kaczor, Żółkiewski 2015, 296–301, tabela 5) oraz Strzyżowie w pow. hrubieszowskim, stan. 1 (Prochowicz 2006, 274), odbiega natomiast od materiałów z osady w Janowie Pomorskim, stan. 1, gdzie w II i III grupie ceramicznej

przeważała ceramika wygladzana (Jurkiewicz, Machajewski 2012, 200–203, tabela 2).

Zabytki wydzielone ludności kultury przeworskiej

Badania osady kultury przeworskiej na stanowisku Litwinki III dostarczyły skromnego zbioru zabytków wydzielonych. Znalezione 2 gładziki kamienne o owalnej formie (Ryc. 17: 10, 11), 5 glinianych przęślików tkackich (Ryc. 17: 13, 14, 16, 17) oraz 2 niezidentyfikowane przedmioty żelazne (Ryc. 17: 18, 19). Jest to zbiór zabytków odznaczających się bardzo rozległym datowaniem, które nie pozwala w żaden sposób sprecyzować chronologii obiektów. Przykłady analogicznych zabytków kultury przeworskiej znajdziemy na osadzie w Wiktorowie, stan. 1–4, gdzie znaleziono podobne gładziki kamienne i przęślik (Moszczyński 2010, 54), a także na osadzie w Nieszawie Kolonii, stan. 5, gdzie pozyskano serię przęślików glinianych dwustożkowatych (Stasiak-Cyran 2016, 80–51). Analogiami z osad kultury wielbarskiej są materiały z Lipianek w pow. kwidzyńskim, stan. 3, gdzie znaleziono aż 28 rozcieraczy kamiennych, 18 oselek z kamienia, 7 gładzików oraz 142 przęśliki gliniane (Strobin 2015, 137–138) oraz z Ulkowych w pow. gdańskim, stan. 1, gdzie wystąpiły przęśliki identycznej formy jak te znalezione w Litwinkach III (Ostasz 2003, 298, ryc. 12). Nie są to zatem kategorie zabytków będące dobrym nośnikiem informacji o datowaniu zespołów. Przedmioty związane z tkactwem, jak wykonane z gliny przęśliki i ciężarki tkackie z okresu przedrzymskiego i wpływów rzymskich, doczekały się poświęconych sobie publikacji (Kokowski 1995, 16; Sobucki 2008; Żychliński 2011b; Maik 2012, 54–61; Reszczyńska 2014). Listę wydzielonych zabytków zamyka jeden nieobrobiony krzemień z wypełniską jamy oraz dwa niezidentyfikowane przedmioty żelazne.

CHRONOLOGIA

Przedstawiony materiał kultury przeworskiej z Litwinek III zasadniczo należy datować na fazy A2–A3 młodszego okresu przedrzymskiego. Ceramika wykazuje wpływy dwóch nurtów kulturowych. Jako podstawowy należy uznać komponent grupy nidzickiej kultury przeworskiej. Jest on czytelny w obecności form naczyń podgrup B.2., B.3. oraz grup D i E. Przeworską proveniencję należy przypisać również garnkom typów A.1.1. i A.1.2. Ponadto taką stylistykę posiada ornamentyka ceramiki, tak ryta, jak i plastyczna.

Elementem kulturowym stanowiącym *novum* na stanowisku jest obecność ceramiki o tradycji jaśworskiej podgrup A.2.1., A.2.2., A.3. oraz C.2. Do czasu nowych odkryć poszerzających stan wiedzy należy się powstrzymać przed interpretacją proveniencji

kulturowej ceramiki określonej w Litwinkach III jako misy podgrupy C.1. Udział tradycji jastorfskiej w procesie generowania się kultury przeworskiej jest od dawna dyskutowany w literaturze (m.in. Dąbrowska 1988, 151–203; 1994; Grygiel 2004; Machajewski, Pietrzak 2004; Prochowicz 2006, 277–278; Łuczkiwicz 2014; Kaczor, Żółkiewski 2015, 305–306; Łuczkiwicz 2016, 169–171). Materiały z Litwinek III pozwalają nieco bardziej włączyć w ramy tej dyskusji również obszar południowych Mazur (por. Cieśliński 2010, 148). Fenomen udziału tradycji jastorfskiej w formowaniu się stylistyki kultury przeworskiej na jej wschodnich obszarach został dostrzeżony i zasadniczo nadal jest rozpatrywany w oparciu o wciąż ograniczoną pulę źródeł, jakim jest ceramika z osad (Dąbrowska 1996, 128; Łuczkiwicz 2014, 316). Okoliczność ta wywołała w literaturze dyskusję nad zasadnością wydzielenia *grupy czernieżyńskiej* i wprowadzenia do obiegu naukowego pojęcia ceramiki *typu Werbkowice* (Dąbrowska 1988, 196–200; Kokowski 1991, 171; Dąbrowska 1994, 71–72; Mazurek, Mazurek 1998; Dąbrowska 2001, 26–28; Prochowicz 2006, 277). Wobec wciąż ubogich materiałów tego typu, zwłaszcza z pogranicza Mazowsza i Mazur, obecność tutaj materiałów o heterogenicznym, jastorfsko-przeworskim charakterze należy obecnie rozpatrywać w kategoriach przyrostu puli źródeł bez stawiania zbyt śmiałych hipotez. W tym miejscu nawiążę do wyników badań w sąsiedniej Nidzicy, stan. II, gdzie w wykopie 8 pozyskano serię ceramiki z młodszego okresu przedrzymskiego o wyraźnych tradycjach halsztackich, którą powiązano z osadnictwem ludności kultury przeworskiej i kurhanów zachodniobałtyjskich. Zarejestrowane tam materiały nawiązujące do typu A.2.2. i podgrupy C.1 z Litwinek III (Mackiewicz 2004, 368, tablica III:b-d, g, I) tym bardziej zachęcają do podjęcia studiów nad obecnością nurtu jastorfskiego w mikroregionie.

W świetle przytoczonych analogii osadę ludności kultury przeworskiej w Litwinkach III generalnie należy datować na fazy A2–A3 młodszego okresu przedrzymskiego (por. Prochowicz 2006, 277, tam dalsza literatura). Nie można jednak wykluczyć poszerzenia tej chronologii o wczesne stadium fazy B1 okresu wpływów rzymskich. Jak wspominałem, datowanie to może się obecnie opierać *per analogiam* na ceramice z osad (Łuczkiwicz 2014, 316; 2016, 169–171; por. też Galewski 2015, 200). Obecność form zdefiniowanych jako wazy podgrup B.2.–B.4., zwiastujących pojawienie się stylistyki wczesnego okresu wpływów rzymskich, pozwala ponadto postawić pytanie o moment wytonowania się tradycji okresu przedrzymskiego w materiałach kultury przeworskiej na pograniczu Mazowsza i Mazur.

Do podobnych refleksji skłania chociażby analiza przedrzymskiej stylistyki obecnej w przytoczonych materiałach z Kołozębia, stan. I (Natuniewicz-Sekuła 2006, 119, 121, 126, ryc. 2: 1, 127, ryc. 3: 2). Być może mamy do czynienia z fenomenem podobnym do *fazy E* na Pomorzu Zachodnim (Wołagiewicz 1967, 240–241; Machajewski 2006, 36–37), która jest najbardziej czytelna w ceramice z osad (Rogalski 2007). Jest to pytanie badawcze stanowiące kolejny postulat na przyszłość.

■ OSADA LUDNOŚCI KULTURY WIELBARSKIEJ Z MŁODSZEGO OKRESU WPŁYWÓW RZYMSKICH

Osada ludności kultury wielbarskiej wyznacza drugi horyzont osadniczy związany z sekwencją chronologiczną młodszego okresu przedrzymskiego i okresu wpływów rzymskich na stanowisku Litwinki III. Zarazem jest to najslabiej reprezentowana w materiałach faza osadnictwa pradziejowego na stanowisku. Zarejestrowano 162 obiekty nieruchome kultury wielbarskiej i pozyskano ogółem 1047 fragmentów ceramiki. Znanie jest brytualne cmentarzysko kultury wielbarskiej z Litwinek (*Littfinken im Kreise Neidenburg*), badane na początku XX w. Materiały z tej nekropolii były do niedawna fragmentarycznie publikowane (Peiser F. E. 1911, 412–413; Kempisty 1965, 35–36, 65; Andrzejowski, Stanaszek, Mańkowska-Pliszka 2006, 188). Opracowanie tego cmentarzyska ukazało się dopiero niedawno (Woźniak 2016).

OBIEKTY NIERUCHOME LUDNOŚCI KULTURY WIELBARSKIEJ NA STANOWISKU

Na osadę kultury wielbarskiej składają się 162 obiekty nieruchome oraz zbiór 1047 fragmentów ceramiki.

Na szczególną uwagę zasługuje budynek słupowy z jamą ziemiankową i paleniskiem, obiekt 1344 (Ryc. 12; 23), wydzielony wraz z układem towarzyszących mu dołków posłupowych i jam. Wyróżniał się znacznymi rozmiarami, tj. 650 na 390 cm, a jego miąższość wynosiła 70 centymetrów. Dostarczył 44 fragmentów ceramiki. W rzucie poziomym obiekt miał kształt trapezowaty, w części północno-zachodniej znacznie naruszony przez wkop nowożytny, obiekt 1355 w profilu natomiast nieregularnie nieckowaty. Obiekt 1344 stanowił element większej struktury przestrzennej, możemy go interpretować jako podpiwniczenie budynku naziemnego o konstrukcji słupowej (Ryc. 12: A; 23). Jama ziemiankowa tej budowli posiadała owalne palenisko wewnątrz (obiekt 1344–6) o wymiarach 58 na 48 cm i miąższości 33 centymetrów. Obiekt 1344 stanowił rozległe podpiwniczenie

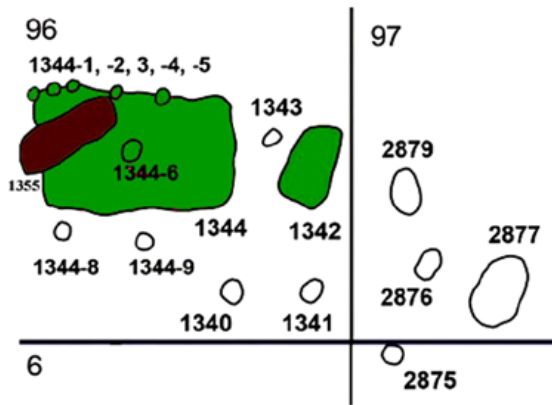
budynku naziemnego, którego obrys konstrukcji tworzyły ślady po słupach, obiekty 1340, 1341, 1344-1, 1344-2, 1344-3, 1344-4, 1344-5, 1344-8, 1344-9, 2875 oraz jamy, obiekty 1342, 2876 i 2879 (Ryc. 12: B; 23). W tym zbiorze tylko obiekty 1342 i 1344-1 do 1344-3 posiadały materiał datujący w postaci ceramiki. Całość tworzyła ślad po budynku naziemnym o wymiarach około 1300 na 600 cm (Ryc. 23), zatem o relatywnie małej powierzchni na tle znanych budowli naziemnych z obszaru *Barbaricum*, za to powszechnie spotykanych na osadach kultury przeworskiej i wielbarskiej (Machajewski 1984, 50–51; Michałowski 2007, 563, ryc. 2–3; 2011, 180, 187–201, tabela 25; Stasiak-Cyran 2016, 53). W ujęciu typologicznym Henryka Machajewskiego dla obiektów omawianej grupy z Pomorza obiekt 1344 wraz z układem towarzyszących mu dołków posłupowych i jam klasyfikuje się do jego typu B, tj. o zabudowie naziemnej zlokalizowanej na zewnątrz jamy ziemiankowej (Machajewski 1984, 50, ryc. 4). Przykłady analogicznej konstrukcji budowli naziemnej kultury wielbarskiej z podpiwniczeniem można wskazać na osadach w Klonówce w pow. starogardzkim, stan. 47 (Kalka 2005, 450, ryc. 10); Dębczynie, pow. białogardzki, stan. 4 (Machajewski 1984, 50, ryc. 4) oraz być może w Janowie Pomorskim, stan. 1, gdzie odkryto ziemiankę z częściowo zachowanym układem dołków posłupowych (Jurkiewicz, Machajewski 2012, 215, 248, tablica 10). Ponadto podobną konstrukcję posiadał obiekt 979 z Lipianek, stan. 3 (Ostasz 2015, 78).

Ziemianki, których odkryto 4 (Ryc. 6: 2), posiadały maksymalne średnice od 310 do 720 cm, natomiast ich miąższość była raczej niewielka i wynosiła od 15 do 66 centymetrów. Jeden obiekt miał kształt owalny, 2 – nerkowaty (Ryc. 6: 2) i 1 – trapezowaty. W profilu 3 obiekty były nieckowate, a 1 był nieregularny. Ziemianki i półziemianki są powszechne na osadach kultury wielbarskiej (Wołągiewicz 1986, 302–303), czego przykładem może być osada w Lipiankach, stan. 3, gdzie odkryto ich 14, i to o zróżnicowanej morfologii (Ostasz 2003, 289–291), a także obiekty ze Stanisławia w pow. tczewskim, stan. 37 (Gołębiewski, 2003, 202–203), Klonówki, stan. 47 (Kalka 2005, 449, ryc. 9, 450–451) i stan. 7/54 (Krause, Rogalski 2003, 237, 252–253, tablica I–II), Białogardu, stan. 17 (Kozłowska 1989/90, 105, 118, ryc. 3), Głuszyna, stan. 1 (Machajewski 1997, 46; 1998, ryc. 7), czy osady w Bienicach w pow. nowogardzkim, stan. 2 (Cnotliwy 1969, 77–79, ryc. 2). Odkryte w Litwinkach III ziemianki należy uznać za typowe dla osad kultury wielbarskiej.

Studnia, obiekt 1676 (Ryc. 7: 3) o wymiarach jamy 232 na 164 cm i głębokości 112 cm, miała kształt

czworoboczny w rzucie poziomym i kielichowaty w profilu. W tym przypadku studnia posiadała okrągłą cembrowinę w konstrukcji klepkowej, tj. z 14 ściśle umiejscowionych pionowo desek sosnowych. Obiekt dostarczył 47 mało charakterystycznych fragmentów naczyń. Studnie nie są rejestrowane na osadach kultury wielbarskiej tak często jak wykazano to wcześniej dla kultury przeworskiej, choć może to wynikać wyłącznie z liczby przebadanych osad obu kultur. Przykładami studni z osad kultury wielbarskiej może być obiekt tego typu z cembrowiną kładową z Boręt w pow. malborskim (Przewoźna 1972, 208–209, ryc. 5; Skowron 1979, 97–98) oraz z Sulechowa w pow. zielonogórskim, stan. 10 (Jaszewska, Wawrzyniak 2011, 423, ryc. 13), gdzie zarejestrowano, jak można sądzić z fotografii, w publikacji cembrowinę kamienną.

Paleniska, ogółem 14 obiektów (Ryc. 10: 1, 6), z których jedno (obiekt 1737; Ryc. 10: 1) należy wydzielić w osobną kategorię, podobnie jak w przypadku wyżej omówionych palenisk kultury przeworskiej. Również w tym wypadku odkryto obiekty o nierzadko zniszczonej konstrukcji kamiennej. Obiekty takie są znane na osadach kultury wielbarskiej, np. w Lipiankach, stan. 3 (Ostasz 2015, 69–70) i Janowie Pomorskim, stan. 1 (Jurkiewicz, Machajewski 2012, 212). Większość palenisk posiadała kształt czworoboczny (7 obiektów; Ryc. 10: 1, 6), kształt kolisty lub owalny posiadało 5 palenisk, a po 1 palenisku odznaczało się gruszkowatym i nerkowatym kształtem jamy. Zdecydowana też większość palenisk (13), miała profil nieckowaty, jedno palenisko natomiast profil wannowaty. Interesujące, że również zdecydowaną większość stanowiły paleniska o czworokątnym kształcie na osadzie w Kamieńczuku-Błoniu w pow. wyszkowskim, stan. 1, będącą największym znanym dotąd skupiskiem palenisk kultury wielbarskiej (Prochowicz 2007, 497). Paleniska kultury wielbarskiej z Litwinek III wykazywały bardzo duże różnice wielkości, od 39 do 250 cm średnicy, przeważnie mieściły się w przedziale 90–160 centymetrów. Głębokość palenisk z kolei wynosiła od 12 do 41 cm, przy czym nie sposób wskazać jakiejś wiodącej wartości. Paleniska kultury wielbarskiej dostarczyły bardzo niewielkich serii ceramiki. Aż 12 z 14 ogółem obiektów tej kategorii funkcjonalnej zawierało w inwentarzu zaledwie od 1 do 6 fragmentów ceramiki. Jest to sytuacja spotykana na osadach kultury wielbarskiej (Ostasz 2015, 71), często stawiająca pod znakiem zapytania identyfikację kulturową obiektów nawet w dość jednoznacznym kontekście całości materiałów ze stanowiska. Przykładem jest osada w Łosinie w pow. słupskim, stan. 14. Sporą część z 49 palenisk przypisano tu kulturze wielbarskiej ze

Ryc. 23. Litwinki, stan. III, pow. Nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Skupisko obiektów kultury wielbarskiej (kolor zielony; kolor brązowy – obiekt nowożytny) (rys. B. Rogalski)

Fig. 23. Litwinki, site III, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship. Concentration of features of Wielbark culture (green colour); feature of modern period (brown colour) (Drawn by B. Rogalski)

znakiem zapytania ze względu na stan zachowania ceramiki pozyskanej z ich wypełnisk (Strobin 2009, 21–22, tabela 2). Paleniska są powszechnie rejestrowane na osiedlach kultury wielbarskiej, na całym obszarze przez nią zajęтым. Jako analogie z regionu można wymienić obiekty z osady z Wojciechowa w pow. lidzbarskim, stan. III, IV, VI, IX, XI, gdzie paleniska o kształtach owalnych i prostokątnych wystąpiły pojedynczo i w skupiskach (Kaczyński 2015, 105) oraz 45 palenisk z osady w Janowie Pomorskim, stan. 1 (Jurkiewicz, Machajewski 2012, 212–213). Aż 179 tego typu obiektów, o obrysach zarówno owalnych, jak i prostokątnych, odkryto w Lipiankach, stan. 3 (Ostasz 2015, 70–72, 100–102, ryc. 20–22), a 73 na osiedlu w Rumii w pow. wejherowskim, stan. 3 (Pietrzak 1995, 166–167, ryc. 2, 4–9). Z Pruszcza Gdańskiego w pow. gdańskim, stan. 42, jest znanych z kolei 21 palenisk (Ostasz 2005, 472, ryc. 2, 477–479, ryc. 14–15). Dużego wyboru analogii dostarczają także osady w Klonówce, stan. 7/54 i stan. 46 (Krause, Rogalski 2003, 237–241; Kalka 2005, 443–446) oraz osada w Stanisławiu, stan. 37 (Gołębiewski 2003, 204–205). Paleniska o przeważnie owalnym kształcie są znane również z Ulkowych, stan. 1 (Ostasz 2003, 293). Natomiast z dalszych terytorialnie analogii można wymienić obiekty tego typu odkryte na osadach w Dębczynie, stan. 3 (Strzyżewski 1975, 196, ryc. 2, 172) i Białogardzie, stan. 17 (Kozłowska 1989/90, 107). Osobno należy wymienić największe dotąd opublikowane skupisko palenisk kultury wielbarskiej, aż 184, jakie znamy z Kamieńczyka-Błonia, stan. 1 (Prochowicz 2007, 497–498; 2008, 41–44; 2010, ryc. 2–4). Na osadach w Klonówce, stan. 7/54 i Lipiankach, stan. 3, paleniska z kolei wystąpiły pojedynczo, niezależnie od wyraźnych

skupisk tego typu obiektów (Krause, Rogalski 2003, 237–241; Ostasz 2015, 71).

Jedno z palenisk kultury wielbarskiej z Litwinek III zawierało żużel żelazny – obiekt 1737 (Ryc. 10: 1), który należy interpretować tak samo jak analogiczne obiekty kultury przeworskiej, tj. jako palenisko kowalskie, wraz z adekwatnym komentarzem i literaturą (Skowron 2014, 68; Orzechowski, Wrona 2015, 257–258). Analogie są znane z osady w Rogowie w pow. białogardzkim, stan. 4, gdzie wchodziły w skład wydzielonego skupiska obiektów związanych z metalurgią (Machajewski 1980, 33–35).

Ogółem odkryto 125 jam (Ryc. 11: 1, 9), z których 66 miało kształt owalny bądź kolisty, 21 – trapezowaty, 20 – nerkowaty, 17 – gruszkowaty bądź lancetowaty, a jedna klepsydrowaty. Dominowała zdecydowanie nieckowata forma profilu (109), następnie kielichowata (9) i wannowata (4). Jamy stanowią, podobnie jak w przypadku osad kultury przeworskiej, najczęściej rejestrowaną kategorię obiektów osadowych kultury wielbarskiej. Ponownie przykładem jest osada w Lipiankach, stan. 3. Ogółem odkryto tu ponad 270 jam, przeważnie owalnych i okrągłych. Ich funkcje określono jako gospodarcze, zasobowe i produkcyjne (Ostasz 2015, 63–69). Dalsze analogie z obszaru Pomorza można wymienić np. z osady produkcyjnej w Choszczynie-Kwiatowie, stan. 5 (M. D. Wołagiewicz 1961, 83–87, 90). Osobną kategorię funkcjonalną tworzą jamy zawierające w wypełniskach żużel żelazny. Odkryto je np. w Żukowie w pow. stargardzkim, stan. 2 (Sajkowska 1983, 19–20, 31) i Warszkwie, pow. sławieński, stan. 30 (Rogalski 2011b, 99–100). Pozostałości po produkcji żelaza odkryto na licznych osadach kultury wielbarskiej, np. wspomnianych już Lipiankach, stan. 3 (Ostasz 2015, 62–63), Klonówce, stan. 7/54 (Krause, Rogalski 2003, 237–239, ryc. 2, tablica III) i Stanisławiu, stan. 37 (Gołębiewski 2003, 204–205). Z odleglejszych analogii można wymienić materiały z Tarnowa Pałuckiego w pow. wągrowieckim, stan. 13 (Dernoga 2000, 212–213); Stroszek w pow. wrzesińskim (Gałęzowska 2004, 314–316, tablica 11; 32: 3) i Gąsawy w pow. żnińskim, stan. 6 (Grossman 2003, 73).

Obiekty kultury wielbarskiej z Litwinek III związane z wytopem żelaza, a niebędące piecami kotlinkowymi czy dymarkami, należy interpretować identycznie jak wcześniej omówione obiekty tego typu kultury przeworskiej (Pazda 2006, 49; Stępiński 2012, 28–30; Skowron 2014, 68).

Dołki posłupowe, których odkryto 17 (Ryc. 12, 13: 21), nie różnią się morfologią od obiektów tej kategorii kultury przeworskiej na stanowisku. Aż 13 z nich odznaczało się kształtem kolistym lub owalnym, natomiast

ich profile miały formy nieckowate (5), kielichowate (5), wannowate (2), trapezowate (2). Jako analogie z osad kultury wielbarskiej ponownie można wymienić obiekty z Lipianek, stan. 3, gdzie wydzielono na podstawie ich układów 6 budynków naziemnych (Ostasz 2015, 60–62, 88, ryc. 8, 98, ryc. 9, 90, ryc. 10); Nowej Wsi w pow. suskim (Michałowski 2007, 563, ryc. 2); Klonówce, stan. 47 i 7/54 (Krause, Rogalski 2003, 239, 256, tablica V; Kalka 2005, 450, ryc. 10, 453) i Głuszynie, stan. 1 (Machajewski 1997, 53, ryc. 3; 1998, ryc. 9). Na osadzie w Klonówce, stan. 7/54, zarejestrowano przy tym również niewielką liczbę dołków posłupowych, bo zaledwie 4 na ogółem 97 odkrytych tam obiektów (Krause, Rogalski 2003, 237–240, ryc. 3).

ROZPLANOWANIE I ZABUDOWA OSADY KULTURY WIELBARSKIEJ

Obiekty ludności kultury wielbarskiej na stanowisku Litwinki III wykazywały znaczną dyspersję na całym obszarze stanowiska. Brak jest na stanowisku ich wyraźnych skupisk poza jednym budynkiem mieszkalnym – obiekt 1344 z towarzyszącym układem dołków posłupowych i jam (Ryc. 12). Pozostałe obiekty, przeważnie jamy, zajmują całą przestrzeń rozległej osady (Ryc. 2). Mieliliśmy zatem zapewne do czynienia z osadą o jednofazowym zasiedleniu i krótkotrwałym użytkowaniu. W literaturze nie znalazłem analogi do osady w Litwinkach III, tj. o przebadanej powierzchni wynoszącej kilka hektarów, na której obiekty występują w tak dużym rozrzedzeniu. Wynika to zapewne z faktu, iż częściej są publikowane bez porównania atrakcyjniejsze stanowiska o gęstej, zorganizowanej zabudowie i bogatszym wachlarzu kategorii obiektów (Strzyżewski 1975; Sikorski 1993; Krause, Rogalski 2003, 237–241; Prochowicz 2007; 2008; 2010; Ostasz 2015).

CERAMIKA LUDNOŚCI KULTURY WIELBARSKIEJ

Pozyskano ogółem 1047 fragmentów ceramiki ręcznie lepionej kultury wielbarskiej. W zbiorze tym znalazło się 121 wylewów, 894 ułamków brzuśców, 26 den i 6 uch. Tylko 13 egzemplarzy było zdobionych. Ceramiki wykonanej na kole brakuje w analizowanym zbiorze. Należy na początku zaznaczyć, że jest to najsłabiej zróżnicowany wewnętrznie zbiór ceramiki ze stanowiska, charakteryzujący się znacznym rozdrobnieniem.

Typologia ceramiki ludności kultury wielbarskiej

Typologia ceramiki kultury wielbarskiej została zbudowana w oparciu o te same kryteria wysokościowo-szerokościowe jak wcześniej typologia ceramiki kultury

przeworskiej (Ryc. 22). Z powodzeniem zastosowano ją wcześniej dla materiałów kultury wielbarskiej z Janowa Pomorskiego, stan. 1 (Jurkiewicz, Machajewski 2012, 190–198). Z powodu rozdrobnienia nie udało się zrekonstruować w całości w zasadzie żadnego naczynia. Klasyfikacja typologiczna objęła zatem fragmenty, które można przypisać konkretnej formie ceramiki ze względu na zachowane proporcje i rozmiary. Typologia ceramiki kultury wielbarskiej dla osady w Litwinkach III obejmuje następujące jednostki taksonomiczne:

Grupa A – garnki, naczynia spełniające warunki $H_1 > R_1$ i $R_3 < H_1$ (Ryc. 2)

W ramach tej grupy można wyróżnić serię o jajowatym kształcie brzuśca i wylewie nachylonym do wnętrza naczynia (**podgrupa A.1.**). Jest to najliczniejsza forma ceramiki w analizowanym zbiorze (Ryc. 18: 1–7). Okazy lepiej zachowane i większe fragmenty są chropowate na brzuścu i wygładzane ponad jego największą wydętością (Ryc. 18: 2). Jako osobne podzbiory można dalej wydzielić **typ A.1.1.**, egzemplarze o profilu łukowatym, dominujące w zbiorze (Ryc. 18: 1–3) i **typ A.1.2.** – o wylewie łagodnie zagiętym do wnętrza naczynia (Ryc. 18: 4–7). Omawiane garnki są formą powszechnie występującą na osadach kultury wielbarskiej. W ujęciu Ryszarda Wołagiewicza odpowiadają one dość zróżnicowanym garnkom *grupy 1A* (Wołagiewicz 1993, 12). Garnki jajowate o wylewach nachylonych do wnętrza wystąpiły np. na osadzie w Lipiankach, stan. 3 (Strobin 2015, 141, 147, ryc. 3; 1, 160, ryc. 16: 5, 163, ryc. 19: 5). Interesujące, że okazów o wylewach nachylonych do wnętrza nie zarejestrowano w materiałach kultury wielbarskiej z Janowa Pomorskiego, stan. 1 (Jurkiewicz, Machajewski 2012, 215, ryc. 17), podczas gdy w Klonówce, stan. 47, stanowiły jedną z dominujących form (Kalka 2005, 453). Garnki analogiczne do podgrupy A.1. wystąpiły ponadto na osadach w Klonówce, stan. 7/54 (Krause, Rogalski 2003, 241, 242, ryc. 4: 1–2); Ulkowych, stan. 1 (Ostasz 2003, 294); Dzierżęcinie w pow. sławieńskim, stan. 3 (Strzyżewski, Żurawski 1973, 100, ryc. 5: 1); Rogowie, stan. 4 (Machajewski 1980, 15, ryc. 6: 20, 27, ryc. 13: 25, 30, ryc. 14: 30) i Kamieńczyku-Błoni, stan. 1 (Prochowicz 2007, 498–499, 504, ryc. 4). Fragment naczynia odpowiadającego typowi A.1.2. wystąpił także na cmentarzysku w Ulkowych, stan. 1 (Tuszyńska 2005, 55, 127, tablica VII:16: 2). Garnki omawianego typu są datowane od fazy B1/B2 po fazę C2 okresu wpływów rzymskich, przy czym ich frekwencja ma być większa we wschodniej części obszaru zajętego przez kulturę wielbarską (Wołagiewicz 1993, 12, 26, 30, 54–55; por. też: Kokowski, Stasiak, Strocen' 1998, 142, 151–152, ryc. 4–5).

Podgrupę A.2. reprezentuje fragment z obiektu 1771 (Ryc. 18: 8). Jest to ułamek naczynia zdecydowanie staranniej wykonanego, o wygładzanej powierzchni, jasnobrunatnej barwy i z wyraźnie opracowanym wylewem. Reprezentuje on popularną na osadach kultury wielbarskiej ceramikę *grupy IB-C* bądź *II* według R. Wołągiewicza (1993, 13, tablica 5: 1, 6: 2–3, 8: 1). Analogie można wskazać m.in. z osiedli w Żukowie, stan. 2 (Sajkowska 1983, 38, tablica V: 1, 44, tablica XI: 2); Klonówce, stan. 7/54 (Krause, Rogalski 2003, 241, 242, ryc. 4: 5, 7); Lipiankach, stan. 3 (Strobin 2015, 141, 150, ryc. 6: 1). Chronologia garnków tej formy jest zbliżona do wcześniej przedstawionych i zasadniczo przypada na odcinek B2–C2 okresu wpływów rzymskich (Wołągiewicz 1993, 12–13, 26, 30).

Grupa B – waza z obiektu 2062 (Ryc. 18: 9), spełniająca warunek $H_1 < R_3$ i $R_2: R_4 > 1,5$. Jest to najstaranniej wykonane naczynie kultury wielbarskiej z omawianego stanowiska, o czarnej, wygładzanej powierzchni bez zachowanej dolnej partii. Formą odpowiada ono wazom *grupy IVA* według R. Wołągiewicza (1993, 13, tablica 9: 2). Jest to dość rzadka na osadach grupa naczyń. Dwa okazy zarejestrowano w Lipiankach, stan. 3 (Strobin 2015, 141, 163, ryc. 19: 3). Natomiast wazy grupy IVA liczniej wystąpiły na cmentarzysku w Niedanowie, stan. 2 (Ziemlińska-Odojowa 1999, 135, 184, tablica XXXIII: 112.4, 301, tablica CL1: 411.6). Z dalszych analogii można wymienić naczynie z osady w Głuszynie, stan. 1 (Machajewski 1997, 42, 54, ryc. 4: 4). Wazy te są datowane zasadniczo na fazy B2/C1, jakkolwiek są spotykane w całym okresie wpływów rzymskich (Wołągiewicz 1993, 14, 26).

Grupa C – pucharek z obiektu 4437, spełniający warunki $H_1 > R_1$ i $R_3 < R_1$ i R_2 (Ryc. 18: 10), nawiązujący do ceramiki *grupy XIII A* według R. Wołągiewicza (Wołągiewicz 1993, 18, 26, tablica 30: 1–2). Pucharki tej formy wystąpiły na osadach w Lipiankach, stan. 3 (Strobin 2015, 142); Klonówce, stan. 47 (Kalka 2005, 454, ryc. 13: j), a także w materiałach funeralnych kultury wielbarskiej, np. na cmentarzyskach w Pruszczu Gdańskim, stan. 10 (Pietrzak 1997, 83, 177, tablica LXXIX: 223.1); Cecelach w pow. siemiatyckim (Jaskanis 1996, 108–109, tabela 7, 127, tablica 60A:7) i Gronowie w pow. drawskim, stan. 2 (Machajewski 2013, 30, 53, 177, tablica XLI: 22.1). Pucharki tej formy mają rozległą chronologię: B1/B2–B2/C1 okresu wpływów rzymskich (Wołągiewicz 1993, 18, 26, tablica 30: 1–2).

Grupa D – kubki, spełniające warunek $H_1 < R_1$ i $R_2: R_4 < 1,5$. Zaliczone tu zostały cztery okazy z wałkowatym uchem z obiektów 1344 (Ryc. 18: 11) i 1771 (Ryc. 18: 12–14). Naczynia tej formy, *grupy XV* w ujęciu

R. Wołągiewicza (1993, 18) są często spotykaną kategorią ceramiki na osadach kultury wielbarskiej. Egzemplarze z Litwinek podzielić można na **podgrupę D.1.** (Ryc. 18: 11), która odpowiadałaby szerokootworowym formom *XVB* R. Wołągiewicza oraz **podgrupę D.2.**, okazów beczułkowatych (Ryc. 18: 12–14), tożsamą z kolei z *grupą XVC* tegoż badacza (Wołągiewicz 1993, 18). Kubki analogicznych form rejestrowano zarówno na osadach, jak i w inwentarzach grobowych kultury wielbarskiej. Przykładem niech będą ponownie materiały z osad w Klonówce, stan. 47 i 7/54 (Krause, Rogalski 2003, 243, ryc. 5: 5–6; Kalka 2005, 454, ryc. 13: l); Bogucinie, pow. kołobrzeski, stan. 6 (Strzyżewski 1973, 87, ryc. 4: 7); Białogardzie, pow. loco, stan. 17 (Kozłowska 1989/90, 131, tablica XII:1); Janowie Pomorskim, stan. 1 (Jurkiewicz, Machajewski 2012, 216, 259, tablica 21:4) oraz z cmentarzysk w Warszkwie, stan. 4 (Wołągiewicz 1967, 258, tablica XI: 2, 3); Gronowie, stan. 2 (Machajewski 2013, 53, 186, tablica L: 11); Ulkovich, stan. 1 (Tuszyńska 2005, 56, 129, tablica IX: 6) oraz Cecelach (Jaskanis 1996, 109, 144, tablica XXV: 173.1, 159, tablica XL: 347.3). Kubki mają w kulturze wielbarskiej bardzo szeroką chronologię, w zasadzie obejmującą cały okres wpływów rzymskich (Wołągiewicz 1993, 26).

Grupa E – naczynia misowate, spełniające warunek $R_1: H_1 > 2,0$. Jest to zróżnicowany wewnętrznie zbiór, w ramach którego wyróżniono następujące podgrupy morfologiczne:

Podgrupa E.1. – naczynia z obiektów 1706, 3720 oraz 4559 (Ryc. 18: 15–18) nawiązują morfologicznie do *grupy D.III.3.a* wyróżnionej w materiałach kultury wielbarskiej z Janowa Pomorskiego, stan. 1 (Jurkiewicz, Machajewski 2012, 216–217, ryc. 18). Formalnie jest ona korelowana z *grupą VIC* R. Wołągiewicza (1993, 14), lecz wykazuje znaczne, lokalne odmienności stylistyczne (Jurkiewicz, Machajewski 2012, 216, 255, tablica 17: 7, 257, tablica 19: 1, 2, 262, tablica 24:9, 265, tablica 27: 4, 8, 266, tablica 28: 8). Podobne formy naczyń można wskazać wśród materiałów z Babiego Dołu w pow. kartuskim, „bagienko 1” (Mączyńska 2015, 45, ryc. 2: 1, 3, 6). Chronologia omawianej podgrupy przypada na fazy C1 i D okresu wpływów rzymskich (Wołągiewicz 1993, 102–103).

Podgrupa E.2. – naczynia misowate z obiektów 3800 i 3802 (Ryc. 18: 19–20), które z kolei odpowiadają misom *grupy XaB* R. Wołągiewicza (1993, 17). Jest to dość popularna na osadach kultury wielbarskiej forma. Przykłady można znaleźć w Klonówce, stan. 7/54 (Krause, Rogalski 2003, 242, ryc. 4: 6); Żukowie, stan. 2 (Sajkowska 1983, 35, tablica II: 40) i Białogardzie, stan. 17 (Kozłowska 1989/90, 130, tablica XI: 4), a także

w Lipiankach, stan. 3 (Strobin 2015, 141, 156, ryc. 12: 8). Naczynia te są datowane na fazy B2–C2 okresu wpływów rzymskich (Wołągiewicz 1993, 16–17, 26).

Podgrupa E.3. – zachowane fragmentarycznie naczynie z obiektu 2536 (Ryc. 18: 21). Jest to zdeformowany ułamek pojemnika odpowiadający generalnie misom grupy *XaA* w ujęciu R. Wołągiewicza datowanym na odcinek B2/C1–D (Wołągiewicz 1993, 16, 26). Misy nawiązujące do tej podgrupy były licznie rejestrowane na osadzie w Lipiankach, stan. 3 (Strobin 2015, 141), a analogie znajdziemy także m.in. w Klonówce, stan. 47 (Kalka 2005, 454, ryc. 13: e) oraz Kobysewie w pow. katuskim, stan. 17 (Fudzińska, Fudziński 2013, 201, 202, ryc. 7).

Mikromorfologicznie ceramika kultury wielbarskiej z Litwinek III przedstawia ubogi katalog cech. W zbiorze 122 wylewów przeważają okazy nachylone do wnętrza i zaokrąglone (Ryc. 18: 4–7, 11–14, 19–20) bądź ścięte górą (Ryc. 18: 1–3), mniej liczne są natomiast wylewy wychylone na zewnątrz, również zaokrąglone (Ryc. 18: 15–17, 21) lub ścięte (Ryc. 18: 10, 18). Wyjątek stanowi waza z obiektu 2062 o starannie opracowanym wychylnym na zewnątrz brzegu (Ryc. 18: 9). Niewielki zbiór 26 den naczyń to okazy płaskie bez wyodrębnionej stopki (Ryc. 18: 14), z wyjątkiem jednego egzemplarza wklęsłego. Ucha wystąpiły w postaci wałkowatej (Ryc. 18: 9, 11–14).

Równie uboga jest ornamentyka naczyń. Zarejestrowano tylko 13 fragmentów zdobionych przeważnie płytko rytą linią (Ryc. 18: 1, 21). Ze względu na rozdrobnienie materiału nie sposób stwierdzić, czy stanowiły one pierwotnie elementy bardziej złożonych motywów. Ornamentyką wyróżnia się waza z obiektu 2062 (Ryc. 18: 9). Naczynie to posiada typową dla waz grupy *IVA* wg R. Wołągiewicza – „szyjkę wyodrębnioną, podkreśloną listwą” (Wołągiewicz 1993, 13). W jednym przypadku wystąpił ornament nachodzących na siebie linii rytych w układzie chaotycznym. Ceramikę o analogicznym zdobieniu zarejestrowano na osadzie w Lipiankach, stan. 3 (Strobin 2015, 162, ryc. 18: 1). Ponadto znaleziono jeden fragment ceramiki sitowatej. Jest to bardzo powszechnie spotykany typ ceramiki na osadach kultury wielbarskiej, lecz niemający walorów datujących (np. Jurkiewicz, Machajewski 2012, 216, 265, tablica 27: 6; Strobin 2015, 142, 151, ryc. 7: 2, 156, ryc. 12: 7, 162, ryc. 218: 7; 164, ryc. 20: 7). Dość wysoką frekwencję naczyń sitowatych w okresie przedrzymskim i wpływów rzymskich w *Barbaricum* generalnie tłumaczono w literaturze ich przeznaczeniem do wytwarzania twarogu, co ostatnio jednak jest kwestionowane (Rodzińska-Nowak 2012, 132, tam dalsza literatura).

Resumując, należy stwierdzić, że ceramika kultury wielbarskiej z Litwinek III reprezentuje jej typowe formy, także dla regionu (Cieśliński 2010, 102–104, tabele 2–3; Jurkiewicz, Machajewski 2012, 214–221).

Cechy technologiczne ceramiki ludności kultury wielbarskiej

Jak wspomniano wcześniej, zbiór 1047 fragmentów ceramiki kultury wielbarskiej składał się z 121 wylewów, 894 ułamków brzuśców, 26 den i 6 uch. Zdecydowana większość fragmentów (1039) miała grubość od 0,5 do 0,9 centymetrów. Przeważała ceramika chropowata (439) i szorstka (268), a dalej schropowana (139) i wygładzana (130). Pozostałe ułamki odznaczały się powierzchnią silnie schropowaną, obrzucaną, gładką i wyświecaną. W składzie masy ceramicznej dominował tłuczeń o granulacji od 0,5 do 1 milimetra. Przeważająca część ceramiki posiadała przełam dwubarwny (695 ułamków) oraz brunatny kolor (1046 fragmentów).

Powyższy katalog cech technologicznych odpowiada ceramice z szeregu publikowanych osad ludności kultury wielbarskiej, jak np. Białogard, stan. 17, Janów Pomorski, stan. 1 i Bienice, stan. 2 (Cnotliwy 1969, 87; Kozłowska 1989/90, 110–111, a zwłaszcza Jurkiewicz, Machajewski 2012, 218–221, tabela 5). Przytoczyć należy jednak wyniki badań nad technologią ceramiki kultury wielbarskiej z osady w Lipiankach, stan. 3 (Strobin 2015, 139, przyp. 7). Przeważała tam bowiem ceramika o grubszych ściankach, znikomo reprezentowana w Litwinkach. Dowodzi to istnienia dość znaczących różnic w technologii lokalnych warsztatów przy zachowaniu właściwej kulturze wielbarskiej stylistyki form.

CHRONOLOGIA

Zaprezentowane wyżej materiały należy uznać za charakterystyczne dla osad ludności kultury wielbarskiej, jak dowiodły tego przytaczane analogie. Generalnie ich chronologia przypada na odcinek B2–C2 okresu wpływów rzymskich. Datowanie ceramiki kultury wielbarskiej przyjęto za R. Wołągiewiczem w literaturze także dla interesujących nas obszarów południowych Mazur i północnego Mazowsza (Cieśliński 2010, 101). Początek ekspansji kultury wielbarskiej na obszary dorzeczy Łyny, Pasłęki i górnej Drwęcy ustalono na fazę B2b (Cieśliński 2009, 94; 2010, 130, tam dalsza literatura), co należy uznać za próg chronologiczny także dla stanowiska w Litwinkach III. Obiekty nieruchome i ceramika kultury wielbarskiej z Litwinek III nie wnoszą zasadniczego postępu do stanu badań nad materiałami tejże kultury. Powinny być rozpatrywane w kontekście wcześniej zaprezentowanego horyzontu użytkowania

stanowiska przez ludność kultury przeworskiej. Analiza typologiczna ceramiki z cytowanych osad w Kołoząbiu i Poświętnem wykazała ich zasiedlenie przez ludność kultury przeworskiej od młodszego okresu przedrzymskiego po fazę C2 okresu wpływów rzymskich (Natuniewicz-Sekuła 2006, 122–123). Z kulturą wielbarską powiązano w materiałach z tych osad pojedyncze naczynia grup IVA i XVIII według R. Wołągiewicza (Natuniewicz-Sekuła 2006, 122, 129, ryc. 5: 1, 141, ryc. 17: 4). Fakt użytkowania w regionie cmentarzysk przez ludność obu kultur jest poświadczony w materiałach i rzetelnie udokumentowany (Andrzejowski 1989). Relacja ludności kultury przeworskiej i wielbarskiej na osadach w Kołoząbiu i Poświętnem, tj. fakt wspólnego ich zamieszkania, nie została jednoznacznie stwierdzona ze względu na stan badań analogicznych osad (Natuniewicz-Sekuła 2006, 123). Kohabitacji ludności obu kultur nie wyklucza się w literaturze w północnej Wielkopolsce od około fazy B2 okresu wpływów rzymskich (Machajewski 1986, 270, 278; 2003, 235, tam dalsza literatura) oraz na dolnym Nadodrzu objętym ekspansją kultury przeworskiej już od fazy B1, a wielbarskiej od fazy B2 okresu wpływów rzymskich (Rogalski 2014, 6–17, tam dalsza literatura). W przypadku osady ludności kultury wielbarskiej z Litwinek III pozostaje przyjąć, że wpisuje się ona w identyczną dynamikę przemian kulturowych w regionie, jaką stwierdzono dla cmentarzysk, w tym nekropolii w samych Litwinkach. Zjawisko to ma własną literaturę (m.in. Okulicz 1970; Okulicz 1975; Dąbrowska 1981; Andrzejowski 1989; 1994; 2001; Woźniak 2015; a szczególnie – Cieśliński 2006; 2009; 2010). Od fazy B2b okresu wpływów rzymskich dochodzi zatem do intensyfikacji zasiedlenia w interesującym nas regionie (Okulicz 1970, 364–365, ryc. 167). Ludność kultury wielbarskiej zakłada wówczas szereg nekropolii, m.in. Braniewo-Podgórze, Pierzchały w pow. braniewskim, Ostróda-Cierpięta, Zwierzewo w pow. ostródzkim, Rudzienice w pow. iławskim, ale także Litwinki III, a jednocześnie stopniowo redukuje się sieć osadnicza kultury przeworskiej (Okulicz 1975, 84; Cieśliński 2009, 94; 2010, 179, 312). Z horyzontem tym należy wiązać wspomniane już cmentarzysko kultury wielbarskiej w Litwinkach, stan. I (Woźniak 2016), które jest położone około 700 m na północ od osady. W 1910 r. w trakcie prac polowych odkryto tu pierwsze pochówki ciałopalne; ogółem zarejestrowano 26 obiektów (por. Andrzejowski, Stanaszek, Mańkowska-Pliszka 2006, 188 – za literaturą podają 50 grobów). Nekropolia jest datowana na odcinek B2/C1–C2 okresu wpływów rzymskich. Nie stwierdzono na tym cmentarzysku materiałów kultury przeworskiej. Do czynienia mielibyśmy

zatem z uchwyconym kompleksem osadniczym kultury wielbarskiej w Litwinkach, na który składa się osada (stan. III) i cmentarzysko (stan. I). Jest to niewątpliwie sukces omawianych w tym opracowaniu badań.

OBIEKTY ARCHEOLOGICZNE O NIEOKREŚLONEJ CHRONOLOGII

Zarejestrowano 2060 obiektów nieruchomych bez materiału pozwalającego określić ich chronologię: 1457 jam, 448 dołków posłupowych (Ryc. 13: 3–9), 152 paleniska; negatyw drogi gruntowej; dwa rowy o nieznanym przeznaczeniu. Pod względem morfologii (oprócz rowów i śladu drogi) odpowiadają one obiektom swoich kategorii funkcjonalnych z pozostałych horyzontów użytkowania stanowiska.

Osobno należy wymienić szczególną grupę 22 obiektów archeologicznych: 17 jam, 4 dołki posłupowe i palenisko. Obiekty te zawierały pojedyncze (1–4) fragmenty ceramiki zniszczonej w stopniu uniemożliwiającym identyfikację kulturową i określenie dokładnej chronologii. Do katalogu stanowiska wpisano je zatem ogólnie jako obiekty „pradziejowe” już na etapie badań terenowych, co należy uznać za dobrze rozumianą uczciwość badawczą.

■ OSADNICTWO PÓŹNOŚREDNIOWIECZNE I NOWOŻYTNE

Faza ta obejmuje materiały, które należy datować na okres późnego średniowiecza, czyli czas od XIII do przełomu XV i XVI w. oraz nowożytność. Późnośredniowieczny materiał ceramiczny odkryto w 58 obiektach. Były to 3 paleniska oraz 55 jam. Na nowożytność datowano z kolei 93 obiekty: 2 paleniska, 82 jamy, 4 dołki posłupowe, 4 rowy oraz 1 reliktdrogi. Materiał obu horyzontów osadniczych był zarówno bardzo rozdrobniony, jak i mało charakterystyczny. Materiały te opracowała Paulina Romanowicz (Rogalski, Romanowicz 2017). Obiekty średniowieczne i nowożytnie były zlokalizowane na całej powierzchni stanowiska, z niewielkimi skupiskami. Wydaje się dość prawdopodobne, że zarejestrowano część skrajną osady późnośredniowiecznej położonej poza obrębem przebadanego terenu, prawdopodobnie na północ od niego. W zbiorze 133 ułamków ceramiki późnośredniowiecznej datowanych ogólnie na XIII–XVI w. zidentyfikowano ułamki naczyń grupy A–C w ujęciu Leszka Kajzera (1986, 202–203; 1991, 469–470). W zbiorze dominowały naczynia siwe, jakie pojawiły się w tej części Europy w drugiej połowie XIII w. (Nawrońska 2012, 56; Rębkowski 1995, 26; Starski 2009, 80). Z kolei w serii

ceramiki nowożytniej liczącej łącznie 199 fragmentów zidentyfikowano ułamki ceramiki ceglastej, siwej, białej kamionki, ceramiki fajansowej i porcelany, a także ceramikę budowlaną w postaci fragmentów cegieł i kafli oraz fragmenty szkła i przedmiotów metalowych. Uwagę zwracają charakterystyczne siedemnastowieczne siwaki (Marcinkowski 2009, 163). Materiały nowożytne pozwalają jedynie ogólnie datować osadnictwo tego horyzontu na stanowisku od XVI aż do połowy XX wieku. Osadnictwo to miało charakter wiejski, co sugeruje brak typowej dla ośrodków miejskich ceramiki importowanej, a morfologia naczyń ogranicza się do garnków, dzbanów i mis, przeważnie średnich i dużych rozmiarów.

■ ZAKOŃCZENIE

Zaprezentowane wyniki badań stanowiska III w Litwinkach należy uznać za ważne dla stanu badań nad pradziejami regionu. Na pierwszy plan niewątpliwie wysuwają się materiały z osady kultury przeworskiej z młodszego okresu przedrzymskiego, stanowiące zasadniczy horyzont użytkowania stanowiska.

Najważniejszym wkładem do studiów nad okresem przedrzymskim jest potwierdzenie obecności tradycji kultury jastorfskiej starszego okresu przedrzymskiego w stylistyce ceramiki przeworskiej. Zjawisko to wprawdzie było już znane wcześniej w regionie i poza nim (Dąbrowska 1994; 1996, 128; Grygiel 2004, 20; Łuczkiwicz 2014, 316; Galewski 2015, 197–198, 212, tablica 5:2; Łuczkiwicz 2016, 160, 161, 184, ryc. 20: 5–6), jednak badania w Litwinkach dostarczyły nowych źródeł pomocnych w dalszych studiach nad tym zagadnieniem. Wykazany hiatus osadniczy między osadnictwem ludności kultury przeworskiej i wielbarskiej potwierdza dotychczasowe ustalenia (por. Cieśliński 2009, 94; 2010, 130, tam dalsza literatura).

Na zakończenie chciałbym bardzo serdecznie podziękować Państwu Annie Strobin, Henrykowi Machajewskiemu, Andrzejowi Smarujowi oraz Marcinowi Woźniakowi za udostępnienie mi swoich niepublikowanych prac oraz konsultacje, a Pani Izabeli Bobik za wykonanie analiz gatunkowych drewna ze stanowiska.

Bibliografia

- Aniola M., Głogowski Z., Kiona-Podhajny M., Panczenko B. 2003. Osadnictwo ludności kultury łużyckiej i pomorskiej. W: M. Chłondnicki (red.), *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” SA 4*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 121–384.
- Andrzejowski J., Stanaszek Ł. M., Mańkowska-Pliszka H. 2006. Modła, grób 169 – pierwsza trepanacja czaszki z okresu wpływów rzymskich z ziem polskich. *Wiadomości Archeologiczne* 58, 185–200.
- Andrzejowski J. 1989. Zagadnienie kontynuacji cmentarzysk we wschodniej strefie kultury przeworskiej. W: J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 103–125.
- Andrzejowski J. 2001. Wschodnia strefa kultury przeworskiej – próba definicji. *Wiadomości Archeologiczne* 54, 59–87.
- Bielefeld P. 1938. Ein frühgermanisches Wohnhaus in Lärchwalde, Kr. Elbing. W: H. Bauer, W. Neugebauer, W. Radig (red.), *Festschrift Bruno Ehrlich zum 70. Geburtstag dargebracht*. Elbing: Elbing, 68–71.
- Bielenin K. 1992. *Starożytne górnictwo i hutnictwo w Górach Świętokrzyskich*, Kielce: Kieleckie Towarzystwo Naukowe.
- Bohr M. 2014. Zabytki ruchome kultury przeworskiej. W: M. Masojć (red.), *Obozowiska, osady, wsie*. Wrocław-Widawa 17. Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, 159–233.
- Cieśliński A. 2006. Nekropola w Olsztynie. Zagadnienie północnego zasięgu kultury przeworskiej na pograniczu Mazowsza i Warmii we wczesnym okresie rzymskim. W: W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultury przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 45–59.
- Cieśliński A. 2007. Specyfika badań nad kulturą wielbarską w dorzeczu Łyny, Pasłęki i górnej Drwęcy na przykładzie cmentarzyska w Pupkach, pow. olsztyński. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 273–292.
- Cieśliński A. 2009. Kultura wielbarska nad Łyną, Pasłęką i górną Drwęcą. *Pruthenia: pismo poświęcone Prusom i ludom bałtyjskim* 4, 87–115.
- Cieśliński A. 2010. *Kulturelle Veränderungen und Besiedlungsabläufe im Gebiet der Wielbark-Kultur an Lyna, Pasłęka und oberer Drwęca*. Berlin: Staatliche Museen zu Berlin, Preußischer Kulturbesitz.
- Cnotliwy E. 1969. Osada z okresu rzymskiego w Bienicach, pow. Nowogard. *Materiały Zachodniopomorskie* 13 (1967), 77–89.
- Dąbrowska T. 1973. Cmentarzysko kultury przeworskiej w Karczewcu, pow. Węgrów. *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 2, 383–531.

- Dąbrowska T. 1981. Kultura wielbarska a kultur przeworska na Mazowszu i Podlasiu. W: T. Malinowski (red.), *Problemy kultury wielbarskiej*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, 117-125.
- Dąbrowska T. 1986. Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich na Mazowszu. W: K. Godłowski, R. Madyda-Legutko (red.), *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 147-166.
- Dąbrowska T. 1988. *Wczesne fazy kultury przeworskiej. Chronologia-zasięg-powiązania*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Dąbrowska T. 1994. Wpływy jastorfskie na kulturę przeworską w młodszym okresie przedrzymskim. W: J. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura Przeworska* 1. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 71-87.
- Dąbrowska T. 1996. Frühe Stufen der Przeworsk-Kultur. Bemerkungen zu den Kontakten mit Sudeuropa. W: Z. Woźniak (red.), *Kontakte längst der der Bernsteinstrasse (zwischen Caput Adriae und den Ostseegebieten) in der Zeit um Christi Geburt*. Kraków: Muzeum Archeologiczne w Krakowie, 127-142.
- Dąbrowska T. 1997. *Kamieńczyk. Ein Gräberfeld der Przeworsk-Kultur in Ostmasowien*. Kraków: Wydawnictwo Secesja.
- Dąbrowski J., Mogielnicka-Urban M. 1981a. Analiza materiałów kultury łużyckiej ze stanowisk 1-5 w Worytach. W: J. Dąbrowski (red.), *Woryty. Studium archeologiczno-przyrodnicze zespołu osadniczego kultury łużyckiej*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 203-238.
- Dąbrowski J., Mogielnicka-Urban M. 1981b. Materiały kultury łużyckiej z badań na stanowiskach 2-5 w Worytach w latach 1969-1974. W: J. Dąbrowski (red.), *Woryty. Studium archeologiczno-przyrodnicze zespołu osadniczego kultury łużyckiej*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk-Łódź: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 87-169.
- Dąbrowski J. 1997. *Epoka brązu w północno-wschodniej Polsce*. Białystok: Białostockie Towarzystwo Naukowe.
- Dąbrowski K. 1958. Osadnictwo z okresów późno lateńskiego i rzymskiego na stanowisku 1 w Piwonicach, pow. Kalisz, *Materiały Starożytne* 4, 7-90.
- Dąbrowski K. 1970. Osada z okresów późno lateńskiego i rzymskiego we wsi Piwonice, pow. Kalisz. *Wiadomości Archeologiczne* 35/3, 347-392.
- Dernoga M. 2000. Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na osadzie z okresu wpływów rzymskich w Tarnowie Pałuckim, stanowisko 13 (gm. Wągrowiec, woj. wielkopolskie). Czwarty sezon badań. W: A. Wyrwa (red.), *Studia i materiały do dziejów Pałuk* 3. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 207-232.
- Dobrakowski M., Domańska J., Lodowski J., Noworyta E., Romanow K. 2001. Wstępne sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych na stanowiskach Polwica 4 i 5 oraz Skrzypnik 8, gm. Domaniów, woj. dolnośląskie, przy budowie autostrady A-4. W: Z. Bukowski (red.), *Raport 96-99. Wstępne Wyniki Badań Archeologicznych w Strefie Budowy Autostrad w Polsce za lata 1996-1999 (=Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych. Seria B: Materiały Archeologiczne)*. Warszawa: Ośrodek Ratowniczych Badań Archeologicznych, 109-185.
- Domański G. 1975. *Studia z dziejów środkowego Nadodrza w III-I wieku p.n.e.* Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Domański G. 1989. Kultura luborzycka a kultura wielbarska. WJ. Gurba, A. Kokowski (red.), *Kultura wielbarska w młodszym okresie rzymskim* 2. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 127-141.
- Frąsiak P., Gwóźdź B., Siciński W. 2000. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych na terenie odkrywki „Szczerców” KWB „Bełchatów” SA na stan. 12 w miejscowości Chabielice, gm. Szczerców, woj. łódzkie. W: R. Grygiel (red.), *Badania archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” S.A. Łódź: Fundacja Badań Archeologicznych imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego*, 25-187.
- Frąsiak P., Siciński W., Stasiak W. 2003. Sprawozdanie z badań ratowniczych na stanowisku 3 w miejscowości Wytrzyszczki, gm. Parzęczew, woj. łódzkie. W: Z. Bukowski (red.), *Raport 2000. Wstępne Wyniki Konserwatorskich Badań Archeologicznych w Strefie Budowy Autostrad w Polsce za rok 2000 (= Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (d. Zeszyty ORBA). Seria B: Materiały Archeologiczne)*. Warszawa: Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, 98-108.
- Fudzińska E., Fudziński P. 2013. Wielokulturowa osada w Kobysewie, gm. Przodkowo, stan. 17. Badania ratownicze w 2010 roku. W: E. Fudzińska (red.), *XVIII Sesja Pomorzoznawcza* 1. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku, 199-205.
- Galewski T. 2015. Nowe materiały do poznania początków kultury przeworskiej na terenie zachodniego Mazowsza. *Materiały Archeologiczne* 40, 195-220.
- Gałęzowska A. 2004. Osady kultur pomorskiej, przeworskiej i wielbarskiej w Stroszkach w powiecie wrzesińskim. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 40, 281-453.
- Gąssowski J., Jurkiewicz B. 2004. Osiedle kultury przeworskiej z okresu wpływów rzymskich w Jankowie, gm. Piątek, woj. łódzkie, stan. 45-49. W: Z. Bukowski (red.), *Raport 2001-2002. Wstępne Wyniki Konserwatorskich Badań Archeologicznych w Strefie Budowy Autostrad w Polsce za lata 2001-2002 (= Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (d. Zeszyty ORBA). Seria B: Materiały Archeologiczne)*. Warszawa: Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, 129-137.

- Godłowski K. 1969. Budownictwo, rozplanowanie i wielkość osad kultury przeworskiej na Górnym Śląsku, *Wiadomości Archeologiczne* 34, 2-4, 305–331.
- Gołębiewski A. 2003. Wstępne wyniki badań osady z okresu wpływów rzymskich w Stanisławiu, gmina Tczew, stanowisko 37. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomoroznawcza*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 201–210.
- Grabianowski N., Żółkiewski M. 2006. Kuźnia starożytna, kuźnia współczesna. Uwagi na temat możliwości interpretacyjnych. W: S. Groblica, A. Jaszewska (red.), *Współczesnymi drogami w przeszłość. IV Polsko-niemieckie Spotkania Archeologiczne, Dychów 15-18 listopada 2005* 1. Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział Lubuski, 33–44.
- Gralak T., Nowaczyk W., Stanisławski A., Wojnicki T. 2001. Badania archeologiczne na trasie budowy autostrady A-4 na stanowisku Wojkowice 15, woj. dolnośląskie. W: Z. Bukowski (red.), *Raport 96–99. Wstępne Wyniki Badań Archeologicznych w Strefie Budowy Autostrad w Polsce za lata 1996–1999* (= *Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych. Seria B: Materiały Archeologiczne*). Warszawa: Ośrodek Ratowniczych Badań Archeologicznych, 194–214.
- Grossman A. 2003. Wstępne sprawozdanie z ratowniczych badań wykopaliskowych na wielokulturowym i wielookresowym stanowisku 6 w Gąsawie, gm. loco, woj. kujawsko-pomorskie. W: A. Wyrwa (red.), *Studia i materiały do dziejów Pałuk* 5. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, 65–76.
- Grygiel M. 2004. Problem chronologii i przynależności kulturowej materiałów o charakterze jastorfskim z Brześcia Kujawskiego, woj. kujawsko-pomorskie, w świetle ostatnich badań nad problematyką okresu przedrzymskiego w Polsce. W: H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*. Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Poznaniu, 13–82.
- Hildt-Węgrzynowicz T. 1957. Sprawozdanie z badań osady kultury łużyckiej we wsi Kamionka Nadbużna, pow. Ostrów Mazowiecka, w latach 1955–1956. *Wiadomości Archeologiczne* 24/4, 307–323.
- Hoffmann M. 2007. Osada z młodziej epoki brązu w Olsztynie-Hermenau w świetle źródeł archiwalnych z Prussia Museum w Królewcu. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Aktualne problemy kultury łużyckiej na Pomorzu*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 155–191.
- Hołowińska Z. 1958. Osadnictwo z okresu wczesno żelaznego w Elblągu. *Wiadomości Archeologiczne* 25/3, 212–222.
- Jaskanis J. 1996. *Cecel. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Ostpolen*. Kraków: Wydawnictwo Secesja.
- Jasnosz S. 1952. Cmentarzysko z okresu późno lateńskiego i rzymskiego w Wymysłowie, pow. Gostyń. *Fontes Praehistorici* 2, 1–284.
- Jaszewska A., Wawrzyniak P. 2011. Wstępne wyniki badań archeologicznych przeprowadzonych w 2005 r. na obwodnicy Sulechowa, pow. zielonogórski, woj. lubuskie. W: S. Kadrow (red.), *Raport 2005–2006*. Warszawa: Narodowy Instytut Dziedzictwa, 411–435.
- Jurkiewicz B., Machajewski H. 2012. Osadnictwo z młodszego okresu przedrzymskiego oraz późnego okresu rzymskiego na stanowisku Janów Pomorski. W: M. Bogucki, B. Jurkiewicz (red.), *Janów Pomorski, stan. I. Wyniki ratowniczych badań archeologicznych w latach 2007–2008, Od paleolitu do wczesnego okresu wędrówek ludów* (= *Studia nad Truso* 1). Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, 207–236.
- Kaczmarek M., Michałowski A. 2006. Budynki z osady ludności kultury łużyckiej na stan. 22 w Borzejewie (A2-264), pow. Środa Wlkp., woj. wielkopolskie. Próba rekonstrukcji i analizy funkcjonalnej. W: S. Groblica, A. Jaszewska (red.), *Współczesnymi drogami w przeszłość. IV Polsko-niemieckie Spotkania Archeologiczne, Dychów 15-18 listopada 2005* 1. Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział Lubuski, 65–83.
- Kaczor W., Żółkiewski M. 2015. Osadnictwo z okresu przedrzymskiego. W: W. Kaczor, M. Żółkiewski (red.), *Dubielewo, gm. Brześć Kujawski, stanowisko 8. Archeologiczne badania ratownicze na trasie autostrady A1 w woj. kujawsko-pomorskim*. Poznań: Wydawnictwo Nauka i Innowacje, 271–373.
- Kaczyński B. 2015. Osadnictwo kultury kurhanów zachodniobałtyjskich oraz kultury wielbarskiej w świetle badań sondażowych na stanowiskach III, IV, VI, IX oraz XI w Wojciechowie, pow. Lidzbark Warmiński. W: M. Hoffmann, M. Karczewski, S. Wadyl (red.), *Materiały do archeologii Warmii i Mazur* 1. Białystok-Warszawa: Instytut Archeologii UW; Instytut Historii i Nauk Politycznych Uniwersytetu w Białymstoku, 95–108.
- Kajzer L. 1986. Opracowanie zbioru ceramiki naczyniowej z „wieży Karnkowskiego” zamku w Raciążku. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 34/2, 199–225.
- Kajzer L. 1991. W sprawie waloryzacji masowych zbiorów ceramiki późnośredniowiecznej i nowożytniej. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 39/4, 467–484.
- Kalka P. 2005. Osada ludności kultury wielbarskiej w Klonówce, gm. Starogard Gdański, stan. 47 (na trasie autostrady A1 numer 140). Badania w latach 2000–2003. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIV Sesja Pomoroznawcza* 1. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 441–470.
- Kasprowicz T. 2004. Stanowisko kultury jastorfskiej w Wojnowie stan. 23, gm. Murowana Goślina, woj. wielkopolskie. W: H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*. Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Poznaniu, 215–235.
- Kaszewska E. 1962. Cmentarzysko kultury wenedzkiej w Piotrkowie Kujawskim powiat Radziejów. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna* 8, 5–78.

- Keiling H. 1969. *Die vorrömische Eisenzeit im Elde-Karthane-Gebiet (Kreis Perleberg und Kreis Ludwigslust)*. Schwerin: Museum für Ur- und Frühgeschichte.
- Kempisty A. 1965. Cmentarzyska z okresu rzymskiego na Mazowszu. *Światowit* 26, 13–78.
- Kokowski A., Stasiak M., Strocen' B. 1998. Osady z młodszego okresu rzymskiego w miejscowości Ivankivci i Malašivci na zachodnim Podolu (Ukraina). W: A. Kokowski (red.), *Studia Gothica* 2. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 133–162.
- Kokowski A. 1991. *Lubelszczyzna w młodszym okresie przedrzymkim i w okresie wpływów rzymskich*, Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Kokowski A. 1995. *Grupa masłomecka. Z badań nad przemianami osadniczymi kultury Gotów w młodszym okresie rzymskim*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej.
- Konczewska M., Konczewski P., Pazda S. 2006. Wyniki ratowniczych badań wykopaliskowych na stanowiskach 3 i 4 w Nowej Wsi, gm. Bolesławiec, woj. dolnośląskie. W: Z. Bukowski, M. Gerlach (red.), *Raport 2003–2004. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 2003–2004* (= *Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego* (d. *Zeszyty ORBA*). Seria B: *Materiały Archeologiczne*). Warszawa: Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, 291–306.
- Kot K. 2011. Ratownicze badania wykopaliskowe na stanowiskach Renice 5 i 6, gm. Myślibórz, województwo zachodniopomorskie. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza* 1. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 179–190.
- Kozłowska D. 1989/90. Osada z młodszego okresu przedrzymkiego i okresu wpływów rzymskich w Białogardzie, województwo koszalińskie. *Materiały Zachodniopomorskie* 35/36, 101–158.
- Kozłowska D. 1997. Osada ludności kultury łużyckiej ze Szczecina-Niemierzyna. *Materiały Zachodniopomorskie* 43, 113–158.
- Krause E., Rogalski B. 2003. Osada ludności kultury wielbarskiej w Klonówce, powiat Starogard Gdański, stanowisko 7/54. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza* 1. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 237–259.
- Krzyszowski A. 1998. *Święty Wojciech, st. 10, gmina Międzyrzecz GAZ nr 57 AZP 51–15:28*. W: R. Mazurowski (red.), *Archeologiczne Badania Ratownicze wzdłuż Trasy Gazociągu Tranzytowego 1, „Ziemia Lubuska”*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 199–240.
- Krzyszowski A. 2000. Osada ludności kultury łużyckiej w miejscowości Błękwit (stan. 9), pow. Złotów, woj. wielkopolskie. *Materiały Zachodniopomorskie* 46, 67–106.
- Krzyszowski A. 2012. Starożytne studnie ze Sługocinka, stan. 13. W: A. Jaszewska (red.), *Z najdawniejszych dziejów Grzegorzowi Domańskiemu na pięćdziesięciolecie pracy naukowej*. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej, 143–157.
- Krzyżaniak L. 1963. Cmentarzysko ludności kultury łużyckiej w Biernatkach, pow. Śrem. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 14, 45–111.
- Liana T. 1970. Chronologia względna kultury przeworskiej we wczesnym okresie rzymskim. *Wiadomości Archeologiczne* 35/4, 429–491.
- Liana T. 1976. Kształtowanie się stylu B1 w kulturze przeworskiej. W: K. Godłowski (red.), *Kultury archeologiczne i strefy kulturowe w Europie Środkowej w okresie wpływów rzymskich* (= *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego* 422, *Prace Archeologiczne* 22). Kraków: Państwowe Wydawnictwo Naukowe, 139–151.
- Łuczkiwicz P. 2014. Fremde Ansiedler oder fremd wirkende Waren? „Jastorf-Material“ aus Ostpolen. W: J. Brandt, B. Rauchfuß (red.), *Das Jastorf-Konzept und die vorrömische Eisenzeit in nördlichen Europa*. Hamburg: Archäologisches Museum Hamburg, 313–329.
- Łuczkiwicz P. 2016. Osadnictwo z młodszego okresu przedrzymkiego. W: T. Dzieńkowski (red.), *Horodysko. Od epoki kamienia do wczesnego średniowiecza. Badania 2004–2005*. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 144–195.
- Machajewski H., Pietrzak R. 2004. Z badań nad ceramiką naczyniową z okresu przedrzymkiego w Wielkopolsce. W: H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*. Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Poznaniu, 83–122.
- Machajewski H., Rogalski B. 2016. *Cmentarzysko ludności kultury przeworskiej w Ruszkowie Pierwszym, stan. 27, pow. kol. woj. wielkopolskie* (= *Prace Archeologiczne* 2), Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej.
- Machajewski H. 1980. Osada z późnego okresu przedrzymkiego i rzymskiego w Rogowie (stan. 4), woj. Koszalin. W: J. Żak (red.), *Studia i materiały do osadnictwa Pomorza Środkowego na przełomie er. Koszalin: Muzeum Okręgowe w Koszalinie*.
- Machajewski H. 1981. Kultura wielbarska a kultura przeworska w Wielkopolsce. W: T. Malinowski (red.), *Problemy kultury wielbarskiej*. Słupsk: Wyższa Szkoła Pedagogiczna w Słupsku, 127–133.
- Machajewski H. 1984. Z badań nad formami osad z czasów od III do początków VI w n.e. na Pomorzu Środkowym. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 33 (1982–1984), 46–54.
- Machajewski H. 1986. Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymkim i okresem wpływów rzymskich w Wielkopolsce. W: K. Godłowski, R. Madyda-Legutko (red.), *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymkim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 268–298.

- Machajewski H. 1992a. Osada ludności kultury przeworskiej na stanowisku 1 w Kucowie, gm. Kleszczów, woj. Piotrków Trybunalski. *Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria Archeologiczna* 37-38 (1991-1992), 65-139.
- Machajewski H. 1992b. *Z badań nad chronologią dębczyńskiej grupy kulturowej w dorzeczu Parsęty*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Adama Mickiewicza w Poznaniu.
- Machajewski H. 1997. Osadnictwo z okresu przedrzymskiego, rzymskiego i wędrówek ludów na stanowisku 1 w Głuszynie, woj. Słupskie. *Materiały Zachodniopomorskie* 41, 39-66.
- Machajewski H. 1999. Stosunki kulturowe w dorzeczu Parsęty w młodszym okresie przedrzymskim. W: J. Andrzejowski (red.), *COMHLAN. Studia z archeologii okresu przedrzymskiego i rzymskiego w Europie Środkowej dedykowane Teresie Dąbrowskiej w 65. rocznicę urodzin*. Warszawa: Fundacja Przyjaciół Uniwersytetu Warszawskiego, 233-245.
- Machajewski H. 2003. Starożytni hutnicy z Pojezierza Gnieźnieńskiego. *Wielkopolski Biuletyn Konserwatorski* 2, 227-238.
- Machajewski H. 2006. Pomorze Środkowe w okresie rzymskim i we wczesnej fazie okresu wędrówek ludów. W: W. Nowakowski (red.), *Goci i ich sąsiedzi na Pomorzu*. Koszalin: Muzeum w Koszalinie, 35-63.
- Machajewski H. 2013. *Gronowo. Ein Gräberfeld der Wielbark-Kultur in Westpolen*. Warszawa: Muzeum Narodowe w Szczecinie, Państwowe Muzeum Archeologiczne w Warszawie, Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej, Fundacja Rozwoju Uniwersytetu Gdańskiego, Fundacja Monumenta Archaeologica Barbarica.
- Maciałowicz A. 2004. Dwie interesujące misy z cmentarzyska kultury przeworskiej w Suchodole, pow. sochaczewski – ślad kontaktów wzdłuż tzw. „szlaku bastarnieńskiego”. *Barbaricum* 7, 43-60.
- Mackiewicz A. 2004. Komunikat z badań ratowniczych osady z ostatnich wieków p.n.e. w Nidzicy, woj. warmińsko-mazurskie. W: M. Hoffmann, J. Sobieraj (red.), *Pruthenia Antiqua. Studia do pradziejów wczesnej historii ziem pruskich* 1. Olsztyn: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Olsztynie, 361-369.
- Maik J. 2012. *Włókiennictwo kultury wielbarskiej*. Łódź: Instytut Archeologii i Etnologii Polskiej Akademii Nauk. Ośrodek Badań nad Dawnymi Technologiami.
- Makiewicz T. 2004. Badania Instytutu Prahistorii UAM na trasie autostrady A-2 w latach 2001-2002. W: Z. Bukowski (red.), *Raport 2001-2002. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 2001-2002 (= Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (d. Zeszyty ORBA). Seria B: Materiały Archeologiczne)*. Warszawa: Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, 156-164.
- Marciniak J. 1957. Cmentarzysko ciałopalne z okresu późnolateńskiego w Wilanowie koło Warszawy. *Materiały Starożytne* 2, 7-164.
- Marek R. 2013. *Sprawozdanie z ratowniczych badań archeologicznych na stanowisku Litwinki III (AZP 32-60/4/III), gm. Nidzica, woj. warmińsko-mazurskie, Nidzica (niepublikowane sprawozdanie z badań w In-Situ Agencja Archeologiczno-Usługowa w Bystrzycy Kłodzkiej)*. Nidzica.
- Matysiak J., Moszczyński J. 2003. *Sprawozdanie z archeologicznych badań ratowniczych na stanowisku 1-4 w Wiktorowie, gm. Ozorków, woj. łódzkie*. W: Z. Bukowski (red.), *Raport 2000. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za rok 2000 (= Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (d. Zeszyty ORBA). Seria B: Materiały Archeologiczne)*. Warszawa: Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, 77-97.
- Mazurek T., Mazurek W. 1998. Kilka uwag na temat tak zwanej grupy czernieżyńskiej. W: J. Ilkjær, A. Kokowski (red.), *20 lat archeologii w Masłomęczu* 1. Lublin: Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej, 135-148.
- Mączyńska M. 2015. Badania stanowisk bagiennych przy cmentarzysku kultury wielbarskiej w Babim Dole-Borczu, pow. Kartuzy. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Kontakty ponadregionalne kultury wielbarskiej. Przemiany kulturowe w okresie wpływów rzymskich na Pomorzu*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 43-50.
- Michalski J. 1983. Zagadnienie systematyzacji i interpretacji obiektów nieruchomych. (Ze studiów nad osadami otwartymi kultury łużyckiej). *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 5, 135-195.
- Michałowski A. 2007. Osady kultury wielbarskiej fazy lubowidzkiej – stan badań. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 555-582.
- Michałowski A. 2008. Budynki ziemne z osad kultury przeworskiej w Wielkopolsce. Ziemianka – półziemianka-budynki zagłębione. W poszukiwaniu definicji. W: J. Skowron, M. Olędzki (red.), *Kultura przeworska. Odkrycia-Interpretacje-Hipotezy* 2. Łódź: Uniwersytet Łódzki, 461-480.
- Michałowski A. 2011. *Budownictwo kultury przeworskiej*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Moszczyński J. 2000. Jung- und spätkaiserzeitliche Brunnen in der Siedlung Kolonia-Wola Branicka in Zentralpolen. W: M. Mączyńska, T. Grabarczyk (red.), *Die spätrömische Kaiserzeit und die frühe Völkerwanderungszeit in Mittel- und Osteuropa*. Łódź: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, 202-216.
- Moszczyński J. 2010. *Zespół osadniczy kultury przeworskiej na stanowisku 1-4 w Wiktorowie, pow. Zgierz, woj. łódzkie. Ratownicze badania archeologiczne na trasie autostrady A-2 w woj. Łódzkim (= Via Archaeologica Lodziensis 2)*. Łódź: Fundacja Badań Archeologicznych Imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego.

- Muzolf B., Muzolf P. 2011. Bieniędzyce, stan. 5, gm. Wieluń, woj. łódzkie – największe „piecowisko” kultury przeworskiej w Polsce. W: A. Jaszewska, A. Michalak (red.), *Ogień-żywił ujarzmiony i nieujarzmiony*. Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział Lubuski, 257–271.
- Muzolf B. 2002. Kompleks osadniczy z okresu halszackiego i lateńskiego. W: R. Grygiel (red.), *Badania Archeologiczne na terenie odkrywki „Szczerców” Kopalni Węgla Brunatnego „Bełchatów” SA 2*. Łódź: Fundacja Badań Archeologicznych imienia Profesora Konrada Jażdżewskiego, 121–384.
- Narożna-Szamałek U. 1986. Osada ludności kultury łużyckiej w Kruszwicy, stan. K-2/4. *Fontes Archaeologici Posnanienses* 35, 103–132.
- Natuniewicz-Sekuła M. 2006. Osady z okresu rzymskiego w Kołozębii i Poświętnem. Studium krytyczne wyników badań. W: W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultur przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu Warszawskiego, 115–144.
- Niesiołowska-Wędzka A. 1989. *Procesy urbanizacyjne w kulturze łużyckiej w świetle oddziaływań kultur południowych*. Wrocław: Ossolineum.
- Nowaczyk K., Nowaczyk L. 2003. Wyniki badań wykopaliskowych prowadzonych w 2000 r. na wielokulturowym stanowisku Wilkowice 8, gm. Żórawina, pow. Wrocław. W: Z. Bukowski (red.), *Raport 2000. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za rok 2000 (= Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego (d. Zeszyty ORBA). Seria B: Materiały Archeologiczne)*. Warszawa: Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, 197–207.
- Nowakowski W., Waluś A. 1986. Studnie kultury przeworskiej z ziem Polski. *Światowit* 36, 43–64.
- Okulicz J. 1965. Plemiona grupy nidzickiej kultury grobów jamowych (w okresie od końca II w. przed naszą erą do V w. n.e.), część II: Materiały. W: W. Nowakowski, A. Szela (red.), *Pogranicze trzech światów. Kontakty kultury przeworskiej, wielbarskiej i bogaczewskiej w świetle materiałów z badań i poszukiwań archeologicznych*. Warszawa: Instytut Archeologii Uniwersytetu Warszawskiego (praca w formacie PDF, dołączona na DVD).
- Okulicz J. 1973. *Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. n. e.* Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Orzechowski S., Wrona A. 2015. Warsztat kowalski ludności kultury przeworskiej – problem identyfikacji archeologicznej. *Naukowi Studii* 8, 253–276.
- Orzechowski S. 1991. Próba rekonstrukcji stanu zalesienia północno-wschodnich obrzeży Łysogór w okresie wpływów rzymskich – przyczynek do poznania środowiskowych warunków rozwoju świętokrzyskiego okręgu hutniczego. *Acta Archaeologica Carpathica* 30, 167–187.
- Ostasz A., Rogalski B. 2013. Osada z fazy marianowskiej w Trzszynie, pow. Kamień Pomorski, stan. 12. W: E. Fudzińska (red.), *XVIII Sesja Pomorzoznawcza 1*. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku, 95–113.
- Ostasz A. 2003. Osada kultury wielbarskiej w Ulkowych, gmina Pszczółki, stanowisko 1 (25 na trasie A-1). W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza 1*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 287–301.
- Ostasz A. 2005. *Osada produkcyjna z okresu wpływów rzymskich w Pruszczu Gdańskim, stanowisko 42*. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XIII Sesja Pomorzoznawcza 1*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 471–485.
- Ostasz A. 2015. Osada kultury oksywskiej i wielbarskiej Lipiankach, gm. Kwidzyn, stan. 3 (część I – źródła nie-ruchome), W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Kontakty ponadregionalne kultury wielbarskiej. Przemiany kulturowe w okresie wpływów rzymskich na Pomorzu*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 51–124.
- Pazda S. 1990. Osada hutnicza z późnego okresu wpływów rzymskich w Izbicku, woj. Opole. *Silesia Antiqua* 32, 23–58.
- Pazda S. 2006. Produkcja żelaza na Nizinie Śląskiej w okresie wpływów rzymskich, *Archeologia Żywa* 36, 47–50.
- Peiser F. E. 1911. *Übersichten und Notizen: Ostpreussen. Prähistorische Zeitschrift* 2 (1910), 412–413.
- Pietrzak M. 1995. Z badań nad kulturami oksywską i wielbarską na Pomorzu w okresie rzymskim. W: W. Filipowiak (red.), *Najnowsze kierunki badań najdawniejszych dziejów Pomorza*. Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie, 163–174.
- Pietrzak M. 1997. *Pruszcz Gdański, Fundstell 10. Ein Gräberfeld der Oksywie- und Wielbark-Kultur in Ostpolen*, Kraków: Wydawnictwo Secesja.
- Prochowicz R. 2006. Osada z młodszego okresu przed-rzymskiego i okresu rzymskiego w Strzyżowie, pow. Hrubieszowski, w świetle badań z lat 1935–1937 i 1939. *Wiadomości Archeologiczne* 58, 265–281.
- Prochowicz R. 2007. Osada wielbarska w Kamieńczuku-Błoniu nad dolnym Liwcem. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Nowe materiały i interpretacje. Stan dyskusji na temat kultury wielbarskiej*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 497–511.
- Prochowicz R. 2008. „Rzemieślnicza” produkcja ceramiki ręcznie lepionej kultury wielbarskiej w świetle znalezisk z Kamieńczuka-Błonia, pow. wyszkowski. W: A. Błżejowski (red.), *Ceramika warsztatowa w środkowo-europejskim Barbaricum*. Wrocław: Instytut Archeologii Uniwersytetu Wrocławskiego, 37–46.
- Przewoźna K. 1972. Osiedla z okresów późno lateńskiego i wpływów rzymskich na Pomorzu Wschodnim, *Pomorania Antiqua* 3, 163–277.
- Przybytek M., Waszczuk K. 2015a. *Wstępne sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku*

- Litwinki III (AZP 32-60/4), pow. nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie (praca niepublikowana w archiwum ABP THOR). Gniezno.
- Przybytek M., Waszczuk K. 2015b *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku Litwinki III (AZP 32-60/4), pow. nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Poszerzenia w kierunku NE i NW. Gniezno* (niepublikowane sprawozdanie z badań w ABP THOR).
- Przybytek M., Waszczuk K. 2015c *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku Litwinki III (AZP 32-60/4), pow. nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Poszerzenia w kierunku NE. Gniezno* (niepublikowane sprawozdanie z badań w archiwum ABP THOR).
- Przybytek M., Waszczuk K. 2015d *Wstępne sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku Litwinki III (AZP 32-60/4), pow. nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Gniezno* (praca niepublikowana w archiwum ABP THOR).
- Przybytek M., Waszczuk K. 2016 *Sprawozdanie z badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku Litwinki III (AZP 32-60/4), pow. nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Gniezno* (niepublikowane sprawozdanie z badań w archiwum ABP THOR).
- Pyrgała J. 1972. *Mikroregion osadniczy między Wisłą a dolną Wkrą w okresie rzymskim*, Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich.
- Radwan M. 1959. Interpretacja odsłoniętych mielerzy świętokrzyskich. *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 7/3, 473-476.
- Reszczyńska A. 2014. Nowe materiały do poznania włókiennictwa kultury przeworskiej z obszaru południowo-wschodniej Polski. *Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego* 35, 127-139.
- Rodzińska-Nowak J. 2012. *Gospodarka żywnościowa ludności kultury przeworskiej*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński Instytut Archeologii.
- Rogalski B. Romanowicz P., 2017. *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku Litwinki III (AZP 32-60/4), gm. Nidzica, pow. nidzicki, woj. warmińsko-mazurskie. Gniezno* (niepublikowane opracowanie wyników badań w archiwum ABR „THOR”).
- Rogalski B. 2006. *Sprawozdanie z badań wykopaliskowych w Kunach, pow. Turek, stan. 4 w latach 2002-2003 na trasie autostrady A2*. W: Z. Bukowski, M. Gierlach (red.), *Raport 2003-2004. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 2003-2004* (= *Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego* (d. *Zeszyty ORBA*). Seria B: *Materiały Archeologiczne*). Warszawa: Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, 139-170.
- Rogalski B. 2007. Styl halszacki w ceramice z osad z młodszego okresu przedrzymskiego z Pomorza Zachodniego. W: G. Nawrońska (red.), *XV Sesja Pomorzoznawcza*. Elbląg: Muzeum Archeologiczno-Historyczne w Elblągu, 141-149.
- Rogalski B. 2010a. Osada ludności kultury oksywskiej w Głuszynie, powiat Słupsk, stan 1. *Materiały Zachodniopomorskie. Nowa Seria* 4/5, 21-73.
- Rogalski B. 2010b. *Przemiany kulturowe na Pomorzu Zachodnim i Przednim w młodszym okresie przedrzymskim (III-I w. p.n.e.)*. Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie.
- Rogalski B. 2011a. Osada ludności kultury łużyckiej w Derzewie, pow. Myślibórz, stan. 31. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *XVII Sesja Pomorzoznawcza*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 107-114.
- Rogalski B. 2011b. Wyniki badań archeologicznych na stanowisku 30 w Warszowie, pow. Sławno, woj. zachodniopomorskie. *Materiały Zachodniopomorskie. Nowa Seria* 6/7, 87-121.
- Rogalski B. 2014. Stan badań nad grupą lubuską. W: A. Chłodziński (red.), *Nadodrzańskie Spotkania z Historią 2014, II Polsko-Niemiecka Konferencja Naukowa*. Pruszcz Gdański: Wydawnictwo Jasne, 11-26.
- Sajkowska M. 1983. Wyniki badań na osadzie z okresu wpływów rzymskich w Żukowie, gm. Suchań, woj. Szczecin, stanowisko 2. *Materiały Zachodniopomorskie* 27 (1981), 7-45.
- Schrimer K. 2005. Die Brunnen der germanischen Siedlung von Berlin-Biesdorf, Habichtorts. W: J. Haspel, W. Menghin (Red.), *Miscellanea Archaeologica II. Festschrift für Heinz Seyer* (= *Beiträge zur Denkmalpflege in Berlin* 20), Berlin: Imhof Verlag, 96-118.
- Segschneider M. 2005. Pfahl an Pfahl an Pfahl... – Eine Palisade der vorrömischen Eisenzeit bei Neu Passow, Lkr. Ostvorpommern. W: U. M. Meyer (red.), *Die Autobahn A20 – Norddeutschlands längste Ausgrabung. Archäologische Forschungen auf der Trasse zwischen Lübeck und Stettin*. Schwerin: Archäologisches Landesmuseum und Landesamt für Bodendenkmalpflege Mecklenburg-Vorpommern, 83-84.
- Siciński W., Stasiak W. 2004. *Sprawozdanie z badań archeologicznych w miejscowości Kolonia Orenice, stan. 2-4, gm. Piątek, woj. łódzkie (nr 57-59 na mapie zbiorczej) w 2002 roku*. W: Z. Bukowski (red.), *Raport 2001-2002. Wstępne wyniki konserwatorskich badań archeologicznych w strefie budowy autostrad w Polsce za lata 2001-2002* (= *Zeszyty Ośrodka Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego* (d. *Zeszyty ORBA*). Seria B: *Materiały Archeologiczne*). Warszawa: Ośrodek Ochrony Dziedzictwa Archeologicznego, 95-106.
- Siciński W. 1992. *Sprawozdanie z badań na osadzie kultury przeworskiej w Zadowicach na stan. 1a, woj. kaliskie, w latach 1988-91. Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 1, 59-66.
- Sikora M. 1975. Od III okresu epoki brązu do wczesnego podokresu lateńskiego (od ok. 1200 do 125 r. p.n.e.). W: M. Sikora (red.), *Pradzieje Pomorza Środkowego*. Poznań-Słupsk: Wydawnictwo Poznańskie, 48-86.

- Sikorski A. 1993. Dębczyno, stan. 22, gm. Białogard, woj. Koszalin (stanowisko wielokulturowe). *Folia Praehistorica Posnaniensis* 5, 91–114.
- Skowron J. 1979. Osady z okresu rzymskiego na Pomorzu, w Południowej Skandynawii i Jutlandii. Studium porównawcze, *Archeologia Baltica* 4, 85–132.
- Skowron J. 2006. *Kultura przeworska w dorzeczu środkowej i dolnej Bzury. Monografia osadnictwa*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Skowron J. 2010. Obiekty produkcyjne z osad ludności kultury przeworskiej w Polsce Środkowej. W: J. Beljak, G. Březinová, V. Varsik (red.), *Archeológia Barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov Sídlikové a ekonomické štruktúry od neskorej doby laténskej po včasný stredovek*. Nitra: Archeologický ústav SAV Nitra, 419–448.
- Skowron J. 2014. *Osada w działaniu. Osady ludności kultury przeworskiej w Polsce Środkowej od młodszego okresu przedrzymskiego do okresu wędrówek ludów*, Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział Poznański.
- Sobucki A., Woźniak Z. 2004. Nowe materiały o cechach jastorfskich z Wielkopolski. W: H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*. Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Poznaniu, 199–214.
- Sobucki A. 2008. Ciężarki płasko-kuliste z Wielkopolski na tle podobnych znalezisk z Europy Środkowej. W: B. Gruszka (red.), *Ad Oderam fluvium. Księga dedykowana pamięci Edwarda Dąbrowskiego*. Zielona Góra: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział Lubuski, 521–528.
- Stachowiak P. 2010. Produkcja węgla drzewnego w okresie wpływów rzymskich (na przykładzie mielerza odkrytego w Królowie na stan. 2, gm. Trzebiel, pow. żarski, woj. lubuskie, AZP 68-08/37). *Archeologia Środkowego Nadodrza* 7, 101–107.
- Stasiak-Cyran M. 2016. Charakterystyka osady w Nieszawie Kolonii w świetle analizy źródeł archeologicznych. W: M. Stasiak-Cyran (red.), *Nieszawa Kolonia stanowisko 5, powiat Opole Lubelskie. Interdyscyplinarna monografia osady z okresu rzymskiego*. Lublin: Muzeum Lubelskie, 10–210.
- Stępiński J. 2012. *Wpływ fosforu na mikrostrukturę starożytnych wyrobów żelaznych, Kraków*. <http://winntbg.bg.agh.edu.pl/rozprawy2/10551/full10551.pdf> (dostęp: 9.02.2017 r.)
- Strobin A. 2009. Ślady osadnictwa ludności kultury wielbarskiej. W: L. Czerniak (red.), Łosino 14, gm. Kobylnica, woj. pomorskie (AZP 10-29/31). Gdańsk, 21-22, http://www.nid.pl/pl/Dla_specjalistow/Badania_i_dokumentacja/zabytki-archeologiczne/publikacje-wynikow-badan/Losino_14.pdf (dostęp: 19.02.2017 r.)
- Strobin A. 2015. Osada kultury oksywskiej i wielbarskiej Lipiankach, gm. Kwidzyń, stan. 3 (część II – źródła ruchome). W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Kontakty ponadregionalne kultury wielbarskiej. Przemiany kulturowe w okresie wpływów rzymskich na Pomorzu*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 125–193.
- Strzyżewski Cz., Żurawski Z. 1973. Wstępne sprawozdanie z badań wykopaliskowych na stanowisku 3 w Dzierżęcinie, pow. Sławno. *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 2, 90–101.
- Strzyżewski Cz. 1973. Sprawozdanie z badań weryfikacyjnych i wykopaliskowych na terenie osady z okresów późnolateńskiego i wczesno rzymskiego w Bogucinie, pow. Kołobrzeg, w latach 1970-1972. *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 2, 79–89.
- Strzyżewski Cz. 1975. Osada z III–V w. n.e. w Dębczynie, b. pow. Białogard w świetle wykopalisk prowadzonych w latach 1970-1974. *Koszalińskie Zeszyty Muzealne* 5, 163–179.
- Tuszyńska M. 2005. *Ulkowy. Cmentarzysko kultury wielbarskiej na Pomorzu Gdańskim (badania na trasie autostrady A1 Gdańsk-Toruń)*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku.
- Waszczuk K. 2016. *Opracowanie wyników archeologicznych badań wykopaliskowych w ciągu obwodnicy Olsztyna, na stanowisku archeologicznym Bartąg Kolonia I, AZP 25-61/14, gm. Stawiguda, pow. olsztyński, woj. warmińsko-mazurskie* (niepublikowane sprawozdanie z badań w archiwum ABP THOR). Gniezno.
- Węgrzynowicz T. 1973. Kultura łużycka na Mazowszu Wschodnim i Podlasiu. *Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne* 2, 7–126.
- Węgrzynowicz T. 1978. Osadnictwo kultury trzcinieckiej i łużyckiej w Drohiczyń, woj. białostockie, na stanowisku Kozarówka. *Wiadomości Archeologiczne* 43/1, 32–48.
- Wołagiewicz M. D. 1961. Wyniki badań ratunkowych na stanowisku produkcyjnym z okresu rzymskiego w Choszczynie-Kwiatowie w 1960 r. *Materiały Zachodniopomorskie* 6 (1960), 75–96.
- Wołagiewicz R. 1967. Cmentarzysko z okresu późnolateńskiego i rzymskiego w Warszku, pow. Sławno. *Materiały Zachodniopomorskie* 11 (1965), 179–280.
- Wołagiewicz R. 1986. Stan badań nad okresem rzymskim na Pomorzu. W: K. Godłowski, R. Madyda-Legutko (red.), *Stan i potrzeby badań nad młodszym okresem przedrzymskim i okresem wpływów rzymskich w Polsce*. Kraków: Uniwersytet Jagielloński, 299–317.
- Wołagiewicz R. 1993. *Ceramika kultury wielbarskiej między Bałtykiem a Morzem Czarnym*, Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie.
- Wołagiewicz R. 1997. *Lubieszewo. Materiały do studiów nad kulturą społeczności Pomorza Zachodniego w okresie od IV w. p.n.e. do I w. n.e.*, Szczecin: Muzeum Narodowe w Szczecinie.
- Woźniak M. 2015. Uwagi o chronologii późnej fazy kultury wielbarskiej w świetle materiałów z północnego Mazowsza. W: M. Fudziński, H. Paner (red.), *Kontakty ponadregionalne*

kultury wielbarskiej. *Przemiany kulturowe w okresie wpływów rzymskich na Pomorzu*. Gdańsk: Muzeum Archeologiczne w Gdańsku, 311–330.

Woźniak M. 2016. Cmentarzysko kultury wielbarskiej w Litwinkach, pow. nidzicki. *Wiadomości Archeologiczne* 47, 195–227.

Wróbel M. 1995. Ratownicze badania wykopaliskowe na wielokulturowym stanowisku nr 11 w Koszanowie, gm. Śmigiel, woj. leszczyńskie. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 3, 55–66.

Zgodziński B. (red.) 2015. *Opracowanie wyników ratowniczych badań archeologicznych przeprowadzonych na stanowisku Litwinki III, nr AZP 32-60/4, woj. warmińsko-mazurskie, gm. Nidzica* (niepublikowane opracowanie wyników badań w „Kanopa” Pracownia Archeologiczno-Konserwatorska). Łódź.

Ziemlińska-Odojowa W. 1999. *Niedanowo. Ein Gräberfeld der Przeworsk- und Wielbark-Kultur in Nordmasowien*. Kraków: Wydawnictwo Secesja.

Żychliński D. 2004. Osada z młodszego okresu przedrzymskiego z elementami kultury jastorfskiej w Otorowie, pow. Szamotuły, stan. 66. W: H. Machajewski (red.), *Kultura jastorfska na Nizinie Wielkopolsko-Kujawskiej*. Poznań: Stowarzyszenie Naukowe Archeologów Polskich Oddział w Poznaniu, 245–258.

Żychliński D. 2009. Osada ludności kultury przeworskiej z okresu wędrówek ludów na stanowisku 21 w Daniszewie, pow. Koło. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 10, 135–156.

Żychliński D. 2011a. Osada z młodszego okresu przedrzymskiego na stan. 21 w Daniszewie, pow. Koło. *Wielkopolskie Sprawozdania Archeologiczne* 12, 97–123.

Żychliński D. 2011b. Płaskokuliste ciężarki tkackie z osady w Cieślach, pow. poznański, woj. wielkopolskie. W: G. Domański (red.), *Nadodrze w Starożytności. Konferencja Grabice 23-30 czerwca 2004 roku*. Zielona Góra: Wydawnictwo Fundacji Archeologicznej, 163–169.

Summary

Bartłomiej Rogalski

Multicultural settlement in Litwinki, site III (AZP 32-60/4), Nidzica commune, Nidzica district, Warmińsko-Mazurskie Voivodeship (research 2014-2016)

In the years 2014-2016, in connection with the construction of the S 7 expressway, the area of 1,021.51 ares (102,151 sq. m.) of the site was examined. Altogether 11,821 pieces of pottery were collected. A settlement of the Lusatian culture at the turn of the Bronze and the Iron Age comprised 237 archaeological features and 791 fragments of clay vessels. It was a single-phase settlement of a utility character. The settlement of the Przeworsk culture from phases A2-A3 of the earlier pre-Roman period comprised 872 features and 9,590 pieces of pottery (Fig. 14-17). The most interesting of them are 10 wells with partially preserved pine and stone lining (Fig. 7:1-2, 4; 8-9-9) 63 hearths (Fig. 10:2-5), and a forge hearth, which testifies to the production of iron. In pottery, on the other hand, fragments of vessels with the characteristics of the tradition of

the Jastorf culture are highlighted, both in macromorphology and in micromorphological features (e.g. Fig. 15:15-18; 16:13). The materials of the Przeworsk Culture from Litwinki III confirm the thesis about the participation of the Jastorf tradition in the development of the stylistics of the Przeworsk culture (Dąbrowska 1994; 1996, 128). The settlement of the Wielbark Culture from the Roman influence period provided 162 features, including a building with a basement (Fig. 12), 1 well (Fig. 7:3), 13 hearths, and also 1 forge hearth (Fig. 10:1, 6). Pottery in the number of 1,047 fragments is a selection of forms typical of the Wielbark culture in the B2-C2 phases of the Roman influence period (Fig. 18). Also the traces of a late medieval settlement (58 features and 133 fragments of pottery) as well as a modern period one (93 features and 199 fragments of pottery) were recorded. In the case of 22 features their dating could only be determined as prehistoric and 2,060 features remained chronologically undetermined. The site has a full but unpublished study of the research findings (Rogalski, Romanowicz 2017).

■